

सौभाग्य-चंद्र.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક: ૧૨૪૮ વર્ષીક

પુસ્તકનું નામ: ગો.મ.સ.સં.દે

વિષય દે. ૨

શ્રી સારદાય નમઃ

શ્રી

સૌભાગ્ય-ચંદ્ર.

નવીન નાટ્ય.

રચનાર,

સોની. ચંદુલાલ મનસુખલાલ.

અને

મોતીલાલ છબીલાલ.

મુ. ગોધરા, પંચમહાલ.

સને ૧૯૦૫.

સંવત ૧૯૬૧.

અમદાવાદ.

“ વિજય પ્રવર્તક ” પ્રેસ.

સર્વ હક્ક સ્વાધિન.

કોંમત. રૂ. ૦-૧૦-૦ પોષ્ટેજ. રૂ. ૦-૧-૦

સુરત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
આત્મી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૨૪૮

પાત્રોનાં નામ.

અમરગઢ.

- ૧ લોપાળસિંહ. અમરગઢનો રાજા.
- ૨ ઇંદુમતિ. લોપાળસિંહની છોકરી.
- ૩ કમળાવતિ. લોપાળસિંહની બીજી સ્ત્રી ઇંદુમતીની ચોરમાન મા. જલમસિંહની બહેન.
- ૪ જલમસિંહ. કમળાવતિનો ભાઈ. લોપાળસિંહનો સાળો.
- ૫ સૌભાગ્યચંદ્ર. લોપાળનો નીમકહલાલસરદાર.
- ૬ પ્રતાપસિંહ. લોપાળનો નીમ-)
કહલાલ સરદાર. { સૌભાગ્યના
ગરબડશાનો પુત્ર } મિત્ર.
ને રાજાનોસરદાર. }
- ૭ નવીનચંદ્ર.
- ૮ કેદારસિંહ. જલમસિંહનો વિશ્વાસુ નોકર.
- ૯ ગરબડશા. અમરગઢનો વેપારી-વાણીયો.
- ૧૦ ઝરીના. નાયકા ને પાછળથી દાસી.
(ઇંદુમતિની)
- ૧૧ વિમળા. ઇંદુમતિની વિશ્વાસુ દાસી.
- ૧૨ કુતખુદીન. મુસલમાન સરદાર.
- ૧૩ સાઈસ્તખાંન. મુસલમાન સરદાર.
- ૧૪ સુરો. લોપાળસિંહનો ભાયાત અને છાનો બહારવટીયો.
- ૧૫ ધીર અને વીર. લોપાળસિંહના પહેલી રાણીના પુત્રો.

કનકાપુરી.

- ૧૬ કનકસેન.   કનકાપુરીનો રાજા.
 ૧૭ કુસુમાવત્સી.   કનકસેનની રાણી.
 ૧૮ મોહીની.   કનકસેનની દીકરી.
 ૧૯ કનકસાગર.   કનકસેનનો પ્રધાન.
 ૨૦ પ્રપંચીલાલ.   નીમકહુરામ સરદાર.
 સાધુ, સેન્યાધિપતિ, સિપાઈ, ઇત્યાદિ.

ૐ તત્સત્ પરમાત્માને નમઃ

ઉપોદ્ધાત્.

આહા ! વિદ્વાન પુરૂષો અને મહા પંડીતોએ શુભ અશુભ પ્રસંગે પ્રારંભે જેને વર્ણવેલા છે એવા ગવરી પુત્રને આરંભમાં અષ્ટાદસવાર પ્રણામ કરી, મારા સ્વદેશી વીરલાઓ પ્રત્યેની મારી બ્રાતૃ દ્રવ્ય બજાવવા આ વખતે તૈયાર થયો છું, તો હે વિદ્વ નાશક, ગર્જરી ભાષાની આવી પાયમાલી કતનાર કઠણ દીલના કઠોરોને પ્રજ્વલીત કર. આર્ય બંધુઓ, આધુનીક સમયમાં દેશી બંધુઓના સુધારા માટે શું કાંઈ ! શો શ્રમ ! કેટલાં પુસ્તક રચાય છે ! કેટલી નવલ કથાઓ ! પણ કંઈ અસર નહિ એ શું ! આપણી પવિત્ર માતાની આવી નિર્ધન અને દુર્બળ સ્થિતિ કેમ ! એના વિચારે મારા મનમાં હુમેશાં થયા કરતા હતા. અને તેમ ન થવા દેવા અને બનતો પ્રયત્ન કરવો એ મારી મુખ્ય દ્રવ્ય છે, એવું મને ભાસ્યું ત્યારે હું અદ્ય પ્રાણી બીજી કોઈ રીતે શક્તિવાન નહિ હોવાથી મારા સ્વદેશી ભાઈઓની પ્રત્યે મારી પ્રથમ દ્રવ્ય બજાવવા માટે આ લઘુ પુસ્તક બનાવી મારા બહાલા દેશ હિતચિંતકોની પવિત્ર હજારમાં રજુ કરું છું.

વાહ ! કેળવણીને અને અવશ્ય કરીને આપણી સ્વભાષાઓને કેવું ઉત્તેજન મળે છે. બીજી ભાષાઓનાં પુસ્તકોને પેટીમાં કળાટોમાં કે ટેબલમાં કેદ કરી

તાળાં મારે છે; પણ સ્વદેશી ભાષાનાં સ્વદેશીઓના અઘાટ શ્રમથી રચાયલાં, જોકે ખાસ વાંચવા લાયક અને તેમાં તેમનું પણ હિત હિસ્સો રાખે છે તેવાં હોય છે. છતાં પણ કચરાની કોટડીમાં અને જાળકોનાં રમકડાંમાં રખડતાં જોવામાં આવે છે. આટલાથી જસ રહેતું હોયતો ઠીક પણ જિયારા કર્તાઓને ઉત્તેજન મળવાની આશાએ મફત ટપાલ ખર્ચ પદરની ખરચી ભેટ મોકલ્યાં હોય છે તે ગાંધીઓને ઘેર પડીકાં બંધાય છે. એ કેવી મજાહ! ધન્ય છે ગ્રહસ્થાને કે સ્વભાષાને આટલી બધી સ્વતંત્રતા આપે છે પણ માફ કહેવું એટલુંજ છે કે જ્યારે પુસ્તક સરખી નજીવી ચીજને આટલી સ્વતંત્રતા આપવા તસ્તી લેછે તો પોતે તેટલી કેમ મેળવતા નથી.

સદ્ગ્રહસ્થો આ પુસ્તકમાં સંકટ સમયે શીયળ સાચવનાર પતિવ્રતાનો પવિત્ર ધર્મ; મિત્રની મિત્ર પ્રત્યેની વફાદારી; ભોળાઈનાં ભૂડાં પરિણામ; સરદારને થએલી શિક્ષા, મુસલમાનોની સત્યતા તથા દાનાઈ, ચોરીનું ચંડાળે જાય અને પાપી હાથ ધસતા થાય, જાત તેવી ભાત એવી અનેક રસીક તથા સ્ત્રી પુરૂષો પર નિતિની સજ્જડ છાપ જેસારે એવા વિષયો વર્ણવેલા છે.

મારા બહાલા વાંચકો, માણસ જાત દોષને પાત્ર છે તે પ્રમાણે મારા અનેક દોષ આપની દ્રષ્ટીએ પડશે; પણ તે ઉપર ધ્યાન ન આપતાં માત્ર સાર ગ્રહણ કરશે અને સ્વભાષાની અચળ કીર્તિના વાવટાઓ પર પડેલી

ધુળ ખંખેરનારને પુરતુ ઉત્તેજન આપી આભારી કરશે.
અને નજરે પડતા દોષ પુરસદે મને બતાવશે તો
યોગ્ય વખતે સુ ધારીશ.

આ પુસ્તકમાં હમને હમારા મિત્ર મોહનલાલ ચુ-
નીલાલ તથા ભટ મણીલાલ રણછોડદાસે પુરતી મદદ
આપીછે તેથી આ જગ્યાએ હું તેમનો આભારી થયોછું.
મારા સર્વ ગુણ સંપન્ન વિદ્યા ગુરૂ ગોપાલદાસ ઇશ્વર-
લાલ શાહ. બી. એ. કે જેમણે આ સ્વભાષાનું પુરતુ
જ્ઞાન આપી આ પુસ્તક રચવાને શક્તિવાન કર્યો છે
માટે તેમનો આભાર માનીએ છીએ.

લી. કર્તા,

॥ શ્રીરામચંદ્રજી પ્રસન્ન ॥

અંક પહેલો.

ભૂપતિ ભૂષણ.

પ્રવેશ. ૧.

પાત્ર સૂત્રધાર અને નટી.

સૂત્રધાર. સ્તુતિ. ગાયન. ૧.

મંદાકિનિ શરદ વરદ વૃષભ વાહિની;
શુદ્ધ કરણી, વેદચરણી, નંદ કામિની. મંદાકિનિ૦

શ્લહસ્ત ડમરૂ આપ, ખડગ ધારિણી;
અભિનવ લીલા સદૈર્ઘ્ય, જીવરતારિણી,
ધૈર્ય મૂકુટ નેમ સુભટ વિશ્વ કારિણી. મંદાકિનિ૦

પામો, નામો, જામો,
સુખસદની, દુઃખહરણી; વનસરણી,
નૃત્ય ચારિણી. મંદાકિનિ૦

શંસૃતિ ધરી હસ્ત પ્રસરી, દાસ વીનતી;
શનય, વિનય હૃદય થકી, દાખવી પ્રતી;
તવચરણે લીનકરી, મોક્ષની ગતી. મંદાકિનિ૦

સૂત્રધાર—(ખૂંખારીને—ફરતો ફરતો.)

અવાજતો આજે તદન ખોખરોજ થઈ ગયો છે.
શું કરીયે ? દિવસે દિવસે શરીર સંપત્તિ પણ દગો દે-
વા લાગી છે. એક તો પ્રકૃતિ સારી નહિ અને તેમાં

વળી અધૂરામાં પૂરું સલાનું જાહેર વ્યાખ્યાન. એ વ્યા-
ખ્યાને તો મારા મગજના રક્તને ઘણુંજ ડાળી નાં-
ખ્યું છે. વ્યાખ્યાન સાંભળવાથી જીવને જરા સારૂ લા-
ગશે એવી આશાથી હું જાહેર મંડપમાં ગયો હતો,
પરંતુ તેથી તદ્દન ઉલટુંજ થયું. કેમ ઉલટું ન થાય ?
આપણી જૂની સારી ચાલોનું અને આપણા ધર્મનું અ-
પમાન આપણાથી કેમ સહન થાય ? આપણા વડી-
લોને એ ખર પુરૂષો ઉઘાડા છોગે ખર કહે એતો કેમ
સાંખી શકાય ? હાલની ખગડેલી સામાજિક સ્થિતિ
સૂધારવાને મારા પરમ પ્રિયમિત્રોએ જે યોજનાઓ-
યોજ છે તેજ ખરેખાત યથાર્થ છે. આવી સ્થિતિમાં
જો ઘટતી સૂધારણા ન થાય તો ઘણાજ માઠા હાલ
થશે એમાં શક નહિ. બધી વાત તો ખરી પરંતુ દરેક
કામમાં પૈસાની જરૂર તો હોય ને હોય. અને જોવા
જઈએ તો સ્થિતિ હમારા લોકોની તદ્દન નિર્ધન.
(વિચાર કરે છે) રસાળ ભૂમીમાં જમીનને પણ ભૂખે
મરવું પડે છે. “ ઘરનાં છોકરાં ઘંટી ચાટે અને ઉપા-
ધ્યાનને આટો ” હશે કંઈ હરકત નહિ. દૃઢ સંકલ્પ
સામે પૈસાની નડ ક્યાં સુધી ટકશે ? આદમી હરેક
પ્રકારે પૈસો પેદા કરી શકે છે. હવે એક નાટકનો પ્ર-
યોગ કરી લોકોનાં મનરંજન કરી આવેલા પૈસા સા-
ર્વજનીક હિતાર્થે વાપરીશું એટલે થયું. (વિચાર કરે
છે એટલામાં નટી પાછળથી આવી સૂત્રધારના શીર
ઉપર પુષ્પો નાંખે છે.) (ચમકીને) અરે ! આકુસુમ

વૃદ્ધી ક્યાંથી ! આ પુષ્પ વૃદ્ધી કેાણે કરી?

નટી-પ્રાણપ્રિયા વગર ખીજું કેાણ ?

સૂત્રધાર-(મનમાં) પુરૂષ જાતીને અનેક પ્રકારે રીઝવવાને માટે લગતો પુરુષ યુક્તિ લંકાર ઇશ્વરે સ્ત્રી જાતીનેજ સોંપેલો છે. પોતાની સ્ત્રીનું મુખ કમળ જેઠ જે પુરૂષને આદહાદ ઉત્પન્ન થતો નથી તેને નરને બદલે ખરની ઉપમાજ યોગ્ય લાગશે.

નટી-પ્રાણનાથ, આમ વિચારમાં કેમ ડુખી ગયા છો ? હું જ્યારે આપને ગુઢ વિચારમાં ચઢી ગયેલા દેખું છું ત્યારે તો મારા હૈયાનું હીર બળી જાય છે. નાથ, કેાઈ દિવસ નહિને આજેજ આપની મુદ્રા કેમ ઉપરા ઉપરી રંગ બદલતી હતી ? પ્રાણ, મને કહો; મારાથી અવગણ નહિ રાખો.

સૂત્રધાર-પ્રીયા, એતો કંઈ નહિ. તારાથી છુપુ રાખવા જેવું શું છે ? આપણા લોકોની સામાજિક સ્થિતિ તદ્દન બગડી ગઈ છે તે વિષે મારા મનમાં વિચાર ઘોળાયા કરતો હતો. હાલની સ્થિતિનું પ્રદર્શન આપણી નજર સન્મુખજ છે. પ્રીયા, જાને.

ગાયન. ૨.

અધૂનીક આ સુધારકો જે નવીન વસ્તુને ચાહે;
જૂનું પુરાણું ત્યાગ કરીને સ્વધર્મ છોડી જાયે.

તું જાણેછે તો ખરી કે દિનપ્રતિદિન આપણા લોકો સ્વધર્મ ઉપર કૃષ્ણ વર્ણનો લેપ ચઢાવ્યા કરેછે હવેતો.

ગાયન. ૩.

સ્વહિંદ દેશ ધર્મ તેજ મ્હાન થાય છે;
 દિન દિન તેજ લોપ રૂપ જાય છે.
 દોષ પાત્ર કેણુ ધારશેજ આ સમે;
 હિંદુ જાતીને દશાજ આજ બહુ ગમે.
 ઘોતી ખેસ પાઘડી કુ કૂપ નાંખીને;
 લોહ જાત ઘેર લાવે હેમ આપીને.
 પહેરણો ગયાં ખમીસ કાલરો ગમે;
 પાટલૂન નેકટાઈ દેશમાં રમે.
 માંસ આહાર મધપાન પ્રેમથી કરે;
 પાવસેવી ખીસ્કુટોજ લાજ નહિ ધરે.
 ચક્રુ રાખી લાલ બોલે કાઠીને નળુ;
 સોડા વાટરો વિના સુકાય છે ગળુ.
 પત્ની સાડૂ માત તાત હૃદય કાપશે;
 આચાર્ય સાધુ સંતને તે ગાળ આપશે.
 સ્ત્રી જાત પોલકાં છટેલ વસ્ત્રે મહાલશે;
 પતી ગુલામ થઈને હોંષે સાથ ચાલશે.
 ભવ્ય કુંકુમો લલાટ લાજતો ધરે;
 ખૂટ છત્રી મોજાંઓની મોજ તે કરે.
 સ્વછંદી ગ્રંથ વાંચીને મીજાજ મન થરે;
 ગૃહ કામ કાજ કાળજી તે શીદને કરે.

(નિસાસો નાંખીને) વાડું, બધી વાતો તો ખરી.
 પરંતુ તારા મન ઉપર તો આજકાલના જમાનાએ
 અસર કરી નથીને ? તેવું કંઈ પ્રકારે હોય તો કહી

દે; કારણુ આજે એક કામ હું કરવાનો છું. તેમાં તારી જરૂર છે.

નટી—નાથ, અળખાની તે ઇચ્છા શી ? પતી એને પરમેશ્વર. નાથનો હુકમ શીર સાવધ. વધારે શું કહું ! વડીલોનું અપમાન કરવામાં અને વિનયની ભૂતિ ભાગીને તેના ચુરેચુરા કરવામાં ભૂષણુ સમજનાર સ્ત્રીઓ પૈકી નાથ હું નથી. સ્ત્રી પુરૂષોના હક્કો સમાન સમજી પ્રાણુવદ્ધલ પ્રત્યે બેદરકાર બતાવનાર સૂશીલ સ્ત્રી કેમ કહેવાય ? હું તો આપના ચર્ણુની એક દાસી છું. આ દેહ મારો નથી; તે સદાય આપનોજ છે. વિનયવૃક્ષને મૂળીયાંમાંથી ખોદી કાઢનારી ચાલો, રીતભાતો જે સ્ત્રીના મન ઉપર અસર કરેછે તેવી સ્ત્રીઓ ઉપર ભરોસો કેમ રખાય ! જે સ્ત્રી સુમાર્ગે દોરાવનાર પૂરાણુની ચીજોનો અનાદાર કરી કુમાર્ગે ખેંચનાર નવીન ચીજોને આમંત્રણુ કરેછે તે સ્ત્રીઓ પોતાના પતિનો અનાદર કરવા કેમ ચૂકે ? એવી સ્ત્રીઓને પતિ પ્રત્યે નિર્મળ પ્રેમ ક્યાંથી હોય. બહાલા, આ મારો સ્ત્રીઓનો દેવ ધર્મ તો પતિજ છે. પતિ સેવા રૂપી હોડી હમને પાર ઉતારશે એ હું પાકી રીતે સમજીછું. નાથ, જે સ્ત્રીઓ આ વાતને પોતાની હૃદયશીલા ઉપર કોતરી રાખેછે તે સ્ત્રીઓને અને એમના માતપિતાને ધન્ય છે.—પતિરાજ.

ગાયન. ૪.

હસ્ત જોડીને દાસી ઉચરે, કામ જે કહો હોંપથી કરે.

હાસી નાથની અર્ધ અંગના, દુઃખ ભોગશે સુખ સંગના.
 નાથ જો કહે કૂપમાં મરે, દેહ સંકટે અગ્નિમાં ધરે.
 હુકમ તોડશે નાર જે પતિ, દુઃખ પામશે કષ્ટ તે અતિ.
 નાથ નારીનો દેવ ધર્મ છે, પ્રીય સેવવો મુખ્ય કર્મ છે.
 દંશનાથને વેગે નારિને, સ્નેહ જેમ છે મીનવારિને.

નાથના દુઃખો દેખીને ઝુરે, વારવા પીડા સુખથી મરે.
 દેહનારીના પુષ્પ છે ખરા, અર્પીયા પતિ સુખના ઝરા.

સૂત્રધાર-ઠીક ત્યારે. આજે એક નાટકનો હું પ્ર-
 યોગ કરવા ઇચ્છું. તારી સંમતિ તો હશે ?

નટી-મને આપનો હુકમ સર્વ માન્ય છે પરંતુ રજા
 હોય તો મારે કંઈક હેવાનું છે.

સૂત્રધાર-બહાલી ખુશીથી કહે.

નટી-પ્રાણનાથ આપ જાણો છો તો ખરા કે આ-
 જકાલ નાટ્યકલાને લોકો ઘણીજ નીચ ધારે છે. પછી
 આપની મરજી હોય તે ખરી.

સૂત્રધાર-પ્રીયા, તું વાત કહે છે તે યથાર્થ છે. લો-
 કે નોકરી મેળવવામાં અને તે મળ્યા પછી મોટા અ-
 ધીકારીની પાયરીએ પહોંચવા નીચ કૃત્યો હજારો
 કરે છે. પરંતુ કેટલાકજન એટલા બધા અંધ થઈ ગયા
 છે કે તે, તે નીચ કૃત્યો કહેતા નથી અને નાટક જેવી
 પરમાર્થ સાધીને સ્વાર્થ સાધનાર કળાને નીચ કહે છે.
 અધુનીક વીરાઓ નીચને ઉંચ અને ઉંચને નીચ કહેવા
 લાગ્યા છે. એ પણ આપણા લોકોનું કમનશીબજ સ-
 મજવું જોઈએ. તેમાં કોઈનો દોષ નથી. એ આપડી

પડતીનાં ચિન્હો જતાવી આપે છે. હવે તે વાતની જરા પણ ફીકર કરવી નહિ, સમજી નાટ્યકલામાં તો પ્રીયા.

ગાયન. ૫.

છે નહિ મુળગો દોષ નાટ્ય શીરછે નહિ મુળગો દોષ;
મુરખો રાખે તેપર રોષ. (૨) નાટ્ય શીર છે;
ચોર ચાડીઓ ને વ્યભિચારી તેવા શીરપર પાપો ભારી;
નાટ્યકળાને નીચશું ધારી, આવા વિચારો નાંખો મારી;
તમે શાનો જુઓ જોષ (૨) નાટ્ય શીર છે.
નાટ્ય જનોને ખોધજ આપે, સુમાર્ગો જતાવી પાપો કાપે;
ઢાંગી ધૂતારાને સંતાપે, જેવો જન માને સંતોષ. (૨)
નાટ્ય શીર છે.

નટી-ઠીક ત્યારે, આજે આપણે કયા નાટકનો પ્ર-
યોગ કરીશું વાડું લોકોમાં પ્રીય થઈ પડે એવો ખેલ
કરવો એજ સાડું.

ગાયન. ૬.

હાસ્ય, વીર, કૃષ્ણા, રસકોઈ, રજ્જરસ કોઈ ચાહે;
ખોલે છે કોઈ નાટ્ય ખૂલે છે પ્રેમજ રસની માંહે.

સૂત્રધાર-હા, ઉપદેશ પર અને લોકોનાં મન ખુશ
થાય એવું નાટક કરવું જોઈએ ત્યારે તો પેલું નાટકજ
સાડું છે.

નટી-કયું ?

સૂત્રધાર-“સૌભાગ્યચંદ્ર” નામના એક સરદારકે
જેણે પોતાના રાજ્ય પ્રત્યે નીમકહુલાલી જતાવી છે અને

અનેક સંકટોમાં પણ પોતાનું સત્ય જાળવી રાખ્યું છે તેવા સરદારના નાટકનો પ્રયોગ સારો લાગે છે.

નદી—નાથ, વખત પણ ઘણોજ થઈ ગયો. માટે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી ચાલો હવે કામે લાગીયે.

સૂત્રધાર અને ગાયન. ૭.

નદી. શ્રી નિધિલક્ષ્મિ વિલાસીની પદ જડી દ્રાવે
મનુષ્યો જને;

રાયે મન પુર ભક્ત તારક ધરે, ત્યક્ષો ધનુષ્યોકને.
મનવેદક સુખદાયકે પરહર્યા, નમ્હેત ત્રાસિતમનો;
ચંદ્રોત્પાદક તીર્થ પ્રાશન કરી, મસ્તક ધરો શિતમનો.
વિદ્યાનામ સરસ્વતિ ભગવતામ્, ચંડીચપુવાહિની.
નાસે કષ્ટ સતેજ વાશિતમુખી, દુખાખિધ સુસ્તારિણી.
યત્પદ પંકજ શુદ્ધ્ય પ્રેમજનમે, લાગી ત્રીવગોમહા;
કળી વિંધવા મનથાયછે હરનિષે, લલકારી જીન્હામહા.

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ જલમસિંહનું ખાનગી મુકામ.

પાત્ર જલમસિંહ તથા તેનો મિત્ર કેદારસિંહ અને પાછળથી ગરબડશા ઝરીના અને પાછળથી નવીનચંદ્ર અને સૌભાગ્યચંદ્ર.

જલમસિંહ (પ્રવેશ કરીને) ગાયન. ૮.

થયો થયો ખરે, મારો રાજમાં બોજ;

માણ માણ માનીતી નિત્ય મોજ.

કુંવરી વરવા હોંશ છે મનમાં;
પુરી પાડે હરી આશાઓ તનમાં.

કેદારસિંહ-અરે વાહ, વાહ, વાહ.

(તોતો પછી જમાઈરાજ્ય પુછવું છે શું ?)

થયો થયો.

જલમસિંહ-રાજાને રાણી થયાં તાબેદાર.

હાંજી હા હજુરીઆ ભર્યાં છે દરબાર;

કેદારસિંહ-અરે વાહ, વાહ, વાહ.

જલમસિંહ-હવે રહ્યો નથી મને કાંઈ ભોજ;

માણુ માણુ માનીતી નિત્ય ભોજ. થયો.

જલમસિંહ-(મુછપર હાથ નાંખીને) દોસ્ત, રાજ્યમાં મહારૂં પુરૂં જોર જામી ગયું છે. હવે કોઈની સત્તા મહારા આગળ ચાલે તેમ નથી. રાજા ને રાણી મારે આધીન થયાં છે. અને વળી રાજાના સાળા રહ્યા એટલે પુછનાર કોણ છે? મોટા મોટા શેઠીઆઓ પાસેથી પૈસા પડાવવા, ખાતર પડાવવા, બહારવટીઆને ઉશ્કેરવા, રાજાને ભંભેરી ભૂત કરવો અને એવાં એવાં અનેક બહાદુરીનાં અને ચાલાકીનાં કામ કરીએ છીએ તોપણ આપણને પુછનાર કોણ છે?

કેદારસિંહ-એ બાપુ આપને પુછે તેને જમ પુછે! અને જો કોઈ વધારે મિજાજ કરીને આપણા સામે થાય તો તેના તો બાર વાગી જાય, અને તેને તો નાહક જમપુરીનો રસ્તો બાલવો પડે વળી રાજ્યમાં તમારો ડોળ, દમામ જોઈને મોટા મોટા અમલદારો પણ

ચૂપ થઈ જાય છે.

જાલમસિંહ—(મુછ મરડીને) અરે દોસ્ત તું શું સ-
મજે એ લોકો જાણે છે કે સુતા સિંહને જગાડવામાં
તથા સાપને છંછેડવામાં જેટલું જોખમ રહેલું છે તેટલું
મારા સામા થવામાં રહેલું છે. ધીન્નું જો મહારી જ્ઞેન
કમળાવતી રાજાને ઉંધુ ચતુ ભેરવી, ગમે તે યુક્તિ
કરીને જો કુંવરી ઇંદુમતી મહારી જોડે પરણાવી આપે
તો પછી જોઈએ છે શું ? જો કુંવરી મહારી સાથે વરેતો
તો હું જમાઈરાજ થાઉં અને લવિષ્યમાં થનારા રાજા
તરીકે પ્રખ્યાતિ પામું. કેમ ખરુંને ?

કેદારસિંહ—(હાથ જોડીને) હા, બાપુ હા. આપનું
કહેલું ખરું છે કારણ કે જો કુંવરોને તો બહારવટીઆ
ઉપાડી ગયા છે. તેમ હાલમાં કેઈરાજ્યનો વારસ નથી
અને રાજ્યના મોટા માણસોની નજર કુંવરી ઇંદુમતી
ના થનાર ભરથાર ઉપર છે, અને ઇંદુમતી કીયા ભર-
થારને પસંદ કરે, તે તેની તથા રાણાની મરજી ઉપર
રહેલ છે. પણ જો તે તમને પસંદ કરે તો તો આ અમ-
રજાનું રાજ્ય તમારા તાળામાં આવે અને તમે આ
વિશાળ પ્રદેશના માલીક થાઓ એમાં તો કંઈ શક નથી.

જાલમસિંહ—(કેદારસિંહને સંખોધીને) અરે મિત્ર
પણ તે બહારવટીઆને ઉંધુ સમજાવ્યું તેથી કુંવરોને
ઉપાડી ગયા છે. તે કામમાં તને સાળાશી ઘટે છે. પણ
તે તે કામ કેવી રીતે કર્યું તે તો જરા કહે.

કેદારસિંહ—અરે બાપુ, આપના ગુલામમા શું પુ-

છવું પડે એવું છે. બહારવટીઓ સુરો મને મળ્યો હતો. તે મને આપનો મિત્ર તથા હજુરી જાણી કહેવા લાગ્યો કે “ ભાઈ સાહેબ, તમારા સરદાર જલમસિંહે અમારી જાગીર લઈ લીધી, અને અમને ઘણા નિર્ધન બનાવી દીધા છે. અને આવું કામ કરવાથી પરમેશ્વર તેમના ઉપર રાજ નહિ રહે. માટે તમારા સરદારને કહેજો કે આનું પરિણામ માહું આવશે. માટે મહેરબાની કરી ને રાણા સાહેબને સમજાવી હુમારી જાગીર પાછી અપાવે તો બહુ સાફ, નહિ તો કંઈ યુક્તિ હોય તો બતાવો કે અમને રાણાજી અમારી જાગીર પાછી સોંપે, અને અમારૂં મનામણું કરે, કે અમે આવાં નિચ કૃત્ય કરતાં અટકીએ. (જલમસિંહનો હાથ દાળીને) પછી મેં કહ્યું કે તમે જન્ને કુંવરોને ઉપાડી જાઓ. એટલે રાજા કુંવરો પાછા મેળવવાને લીધે તમારૂં મનામણું કરશે, અને તમને તમારી જાગીર પાછી સોંપશે. એટલે તે કુંવરોને ઉપાડી ગયો. અને વળી યુક્તિ બતાવી એટલે અબ્બાર માનેછે. કેમ મારા સરદાર કંઈ જોડું કર્યું છે ?

જલમસિંહ-અરે વાહરે મારા દોસ્ત ઘણીજ આલાદી વાપરી છે. રાણાજી તે કુંવરોને ઘણા સોંપેછે પણ આપણે પત્તો ક્યાં આપીએ છીએ કે તેમનું મનામણું થાય. પત્તો આપીએ ત્યારે તો ખુરાઈ થાય, આશાઓ ના ડુંગર ધુળમાં રગદોળાય, પણ કેદાર, હવે તો મગજને બહુ શ્રમ પડ્યો છે માટે ઉંચા પ્રકારની એક સરસ ખાટલી લાવ કે જરા મગજ શાંત થાય.

કેદારસિંહ—એ બાપુ શીશી તો હું સાથેજ લા-
વ્યોહું (ગજવામાંથી કાઢે છે અને બતાવીને) બાપુ,
આ દારૂ લાગે છે તો ઉંચામાનો રંગ પણ બહુજ સરસ
છે (ખ્યાલી ભરી આપીને) લ્યો બાપુ આ નવીન તે-
જદાર દારૂની મજા ચાખો.

જલમસિંહ—(હાથમાં લઇને) અરે કેદાર એક
ફારસીમાં કહેવત છે કે “ જોને નહિ પીયા શરાબ ઉ-
સ્કા ખાના હે ખરાબ ” (દારૂના નીશામાં ચકચુર થઇ
આમ તેમ એક એકના ઉપર લથડીયાં ખાય છે એવા-
માં ગરબડશા શેઠ ઝરીના નામની એક નાયકાને લ-
ઇને આવે છે. જલમસિંહ ગરબડશા શેઠને આવતા
જોઇને કહે છે.) આવો આવો ગરબડશા શેઠ, કેમ પેલા
કામનું શું કર્યું? (ઝરીના તરફ જોઇને) આ તમારી
સાથે કેાણ છે?

ગરબડશા—(સલામ કરીને) મહાડા સડદાડ એ
હવે અમે એ કામની પેડવીમાં છીએ અને એ કામમાં
સ્ત્રીની મદદ જોઇએ માટે તમાડે સાડુ આ એક સુંદર
લેટ ટ થાટે કામમાં મદદ આવે તેવી આ એક સ્ત્રી છે
(સલામ કરીને) હા મહાડા મેડખાન.

જલમસિંહ—અરે શેઠ એમાં સ્ત્રીની શી જરૂર
છે? શું એ હથીયાર બાંધીને વડવા જશે? (આંખનો
ધસારો કરીને) એ એને તો આપણે ત્યાં રાખીશું. (કે-
દારસિંહ તરફ જોઇને) કેદારસિંહ, મહારી બહાલી છે
તો છળીલી, ફાંકડી, રસીલી, વાંકડી, મુખમુદ્રાની મ-

નોહરતા, તથા યૌવનની સંપુર્ણતા જોઈ માફ તો મન લલચાઈ ગયું છે (કેદારસિંહુ છાના રહેવાને તેનો હાથ દબાવે છે.)

ગરબડશા—કેમ, મહાડા સડદાડ એમ કેમ બોલો છો ? એ તમારી ક્ષત્રી લોકોની તો અછલ લડાઈમાંજ ચાલે, પણ હમે ટો વાણીયાલાઈ, આગળ પાછળનો વિચાર કરી પહેલેથીજ પાડ બાંધી હઈએ. (તેનો હાથ ઝાલીને) એ આપની ઇંદુમતીના મહેલની બગર મળે માટે આપણું એક ખાનગી માણસ રહેવું જોઈએ કે આપણને બઠા સમાચાર બાડોબાડ મળે અને વળી તે તેનું મન તમારી તરફ દોડે.

જલમસિંહુ—વાહરેવાહુ મારા શેઠ. તે' બહુ ભારે અછલ દોડાવી, પણ એ જાતની કોણ છે ?

ગરબડશા—મહાડા મેડબાંન આપજ પુછી જુઓને, બધી બગડ પડશે.

જલમસિંહુ—(કેદારને) અરે કેદાર આ બાઈને પુછ કે તમારું નામ શું, તમે કોણ છો અને ક્યાંથી આવો છો ?

કેદારસિંહુ—(ઝરીનાને) અરે બાઈ મારા સરદાર પુછે છે કે તમે કોણ છો તથા ક્યાંથી આવો છો, તે કહો.

ઝરીના—(સલામ કરીને) મહેરબાન, મારું નામ ઝરીના છે, હું એક નાયકા છું, હું દીલ્લીથી ચાર પાંચ દિવસ થયાં આવી છું અને આપનું નામ સાંભળી આપના આશ્રયતળે રહેવા ઇચ્છું.

જલમસિંહ—મોટી ખુશીની સાથે રહો, ખાઓ, પીઓ, અમન ચમનમાં દિવસ કાઢો, અને આનંદમાં વખત નિર્ગમન કરો, અને આપના ભક્તને પ્રેમવારી છાંટી શાંત કરો. બોલો તમારી શી મરજી છે ?

ઝરીના—(તેની પાસે જઈ તેના ખભા ઉપર હાથ નાંખીને) હું તો તમારી દાસી થઈ ચુકી છું આપની જેવી ઇચ્છા તેવી મારી ઇચ્છા.

જલમસિંહ—ત્યારે એક નવીન ચીજ થવા દીયો.

ઝરીના—જેવી આશા. ગાયછે.

ગાયન. ૯.

હાંરે નંદલાલ મારગ મુજ ધરરે
મારગ ધરરે રે (૨)— હાંરે૦

હાંરે કાન કનૈયાલાલા,
છોડોજી મોતનકી માલા,
ઁહાલા તુટેગા નવસેર રે (૨)—હાંરે૦
જાકે કચેરીમેં કંસકું કહુંગી,
નહિ રહુંગી મેં તો નગરમેં— હાંરે૦

છોડો ન સતાવો જાઓ, હાથુ કા કંગના,
હાંજી તુટેગી મેરા કર રે, (૨)—હાંરે૦
જુલમતો ઁસા, કળી નહિ દેખામેં,
ધોળે દીને હુંટે ધરરે (૨)— હાંરે૦
વાહરે ગીરધારી, હારી મેં તમમેં,
છોડો છળીલા રાખી મેંરરે— હાંરે૦

જાલમસિંહ—અરે વાહ દીલજન વાહ ! કેવું મધુર ગાયન ! શું તમારી ચાલાકી ! છટામાં તો બાકીજ નથી. નજર પણ તાકીને જોતાં થાકી જાય. શાબાશ, વાહ દીલજન શાબાશ (ગરબડશા તરફ જોઈને) અરે શેઠ તમે પેલી બાબત વિષે ગોઠવણ કરજો (ઝરીના તરફ) દીલજન તારે એક કામ કરવાનું છે.

ઝરીના—મ્હોટી ખુશીની સાથે હું તો આપની દાસી થઈ ચુકી છું જે હોય તે ખુશીથી ફરમાવો હું કરવાને તૈયાર છું.

જાલમસિંહ—(ખભો થાબડીને) અરે શાબાશ જો સાંભળ કામતો એ કરવાનું છે કે તમારે કુંવરી ઇન્દુ મતીને ત્યાં દાસી તરીકે રહેવાનું છે અને તેની બધી બાબતોની તપાસ કરી તેના સમાચાર અમને આપવાના છે. કેમ થશેને ?

ઝરીના—શા માટે નહિ મારા પ્રાણેશ હું તો તમે જે કામ સોંપો તે કરવાને તૈયાર છું, પણ મારી ખરચીનું તથા મારે ક્યાં રહેવું તેનું શું ધાર્યું ? વળી મારે એ કામમાં હાલતે ચાલતે નાણાંનો ખપ પડશે.

જાલમસિંહ—અરે દીલજન, તારી ખરચીને માટે તો થઈ પડશે. (કેદારસિંહ તરફ) અરે કેદાર, આપણે પેલા મારવાડીના ઘરમાં ખાતર પડાવ્યું હતું તેમાંથી જે પચાસ હજાર રૂપૈયા ભાગે મળ્યા છે, તેમાંથી તારે ઝરીનાને પચીસ હજાર રૂપૈયા આપવા પછી એને જેમ કરવું હોય તેમ કરે, અને આપણા બહારનો ખ-

ગીચાવાળો બંગલો છે તે સાફ કરાવીને ત્યાં એમને ઉતારો આપવો (ઝરીના તરફ જોઈને) કેમ દીલજન હવે તમારું મન માન્યું ને ! ખાઓ, પીઓ, મરજીમાં આવે તેટલા પૈસા ઉડાવો અને સુખેથી ખીલતું યૌવન ગાળો, (ધીમેથી) પણ આપણું કામ પાર પાડી દેજો.

ઝરીના-(ચપટી વગાડીને) અરે એતો આમ જાઓ તમારે ફીકર ના રાખવી. જ્યાં જવું હોય ત્યાં બેશક પધારો.

જાલમસિંહ-(કેદારને) અરે કેદાર હાલમાં કુંવરી દંદિ ક્યાં હશે ? શું તેનો કંઈપણ પત્તો નહિ લાગે ? જ્યારથી મેં એની મનહર મુર્તિ જોઈ છે ત્યારથી હું તો દીવાનો બન્યો છું. તેને મળવા મારો જીવ અધીરો થયો છે માટે તે હાલ ક્યાં હશે તે તું સત્વર જણાવ.

કેદારસિંહ-મારા સાહેબ એતો એમના ભાઈના જવાથી આખો દિવસ બગીચામાં શોકમય રીતે જાંદગી ગાળે છે.

જાલમસિંહ-એ હાલ આપણે ત્યાં જલ્દીથી જઈએ અને જો કંઈ કરતાં માને તો ઠીક, પણ હવે તો ગમે તેમ થાય પણ એ મધુરી નારને મળવું.

ગાયન. ૧૦.

મળું મન હરણી નારી કરીને હું પ્યાર-	શાળાશ.
લેટું લોળી ભામાને આનંદે અપાર-	શાળાશ.
સુંદીર શ્યામા સંગે, રમવા રામા રંગે-	મળું

સુંદીર શાણા હો થઇને સરદાર,
 ગોરીની ગુલામીમાં તાબેદાર,
 તલસુ, તલસુ, મનમાં તલસુ મળે મધુરી ક્યારે નાર-મળુ.
 બનડો બનીને બગીચે આવાર,
 સુંદીર ક્યામા શું જોડવા ખ્યાર,
 ઈંદુ, ઈંદુ, બહાલી ઈંદુ એછે મારી શીર સરદાર- મળુ.

(કેદારસિંહ તથા જલમસિંહ જાય છે. અને ગર-
 બડશાનો છોકરો નવીનચંદ્ર ગરબડ થવાથી શું બનેછે
 તે જોવાને આવે છે અને પોતાના પિતાને દેખી.)

નવીનચંદ્ર-અરે આ શું! આ પ્રપંચસ્થાનમાં મા-
 રા પિતા ક્યાંથી! લાવ હું છુપાઇને જોઉં કે તે
 શું કરે છે. (ઝરીનાને જોઇને) એ જે સ્ત્રીની સાથે વાત
 કરેછે તે કોણુ હશે! ખરેખર મને તો તેના પોશાક
 ઉપરથી નાયકા હોય તેમ લાગે છે! (છુપાઈ જાય છે.)

ગરબડશા-(ઝરીનાને તાળી આપે છે.) કેમ દી-
 લજન, કેવી યુક્તિ, કેવી ચાલાકી, કેવી ભોળાને લડ-
 માવાની માડી શક્તિ, જોયું કે પાસાતો બધાએ સવડા
 પડયા છે. પૈસા પણ મન માન્યા મળ્યા છે.

ઝરીના-(જરા લટકો તથા હાવભાવ બતાવીને)
 અરે વાહુરે મારા રંગીલા શેઠીયા, તમારી ચાલાકીમાં
 તે કંઈ બાકી હોય! એનું કામ કરીશું પૈસા ખુટશે એ-
 ટલે એ એને રસ્તે અને હું મારે રસ્તે. લલેને પટે
 બાડમાં તેમાં આપણે શું! આપણને તો પૈસા મળશે
 તેમાંથી અમન અમન કરીશું.

ગરબડશા—એતો વાત ઠીક પણ આ છેતરવાનું અને ઠગવાનું ઠેકાણું મેં બતાવ્યું, માટે તમને જે રૂપિયા મળે તેમાંથી અડધો અડધ માડો ભાગ, કેમ એ શકત કબુલ છેને? નહિતો તમે તમારે રસ્તે, ને હું મારે રસ્તે નહિ લેવા કે દેવા.

ઝરીના—અરે વાહરે મારા શેઠીયા તમે આ શું બોલો છો, અરે જોઈએ તો બધાએ લ્યો તમારાથી શું વધારે છે ! (આંખનો ઝંસારો કરીને) મારે તો તમારો આભાર માનવાનો છે કે તમે મને રાજ્ય મહેલમાં રહેવાનું ઠેકાણું કરી આપ્યું અને તેમ છતાં જલમ-સિંહના હાથમાં રાજ્ય આપ્યું તો પ્રધાન પછી તમેજ છોને ?

ગરબડશા—અને પછી પટરાણી પણ તમેજ છોને ! એ કામાંધ તમારા ઉપર મોહીટ ઠઈ ગયો છે, અને એને ક્યાં રાજ્ય ચલાવટાં આવડે છે. (તેનો ખભો થ-બડીને) એ રાજ્ય ચલાવવામાં તો તમારા જેવાંજ ખબડદાર જોઈએ.

ઝરીના—(હાથનો ચાળો કરીને) પટરાણી તો ખરી પણ તમારી તો દાસીજને !

ગરબડશા—એ ડાસી તો ડાસી પણ ટમાડુ ડુપ તો ડાસપણું કરી પાણી ભરાવાનુંજ. શું ટમાડુ ડુપ, શી ટમાડી કાન્તી શી તમારી ચપળતા શી ટમાડી લાવણ્યતા, શી ટમાડી છટા, બોલવાની ચાલાકી, બસ બલા બલા પણ ટમાડા ડુપમાં અંબઈ જાય. જાણે સાક્ષાત રટિનોજ અવતાર હોયના !

ઝરીના-ના મારા ંહાલા તમે વખાણુ છો તેવું
રૂપ મારામાં નથી.

ગરબડશા-અરે શું બોલોછો, ડીલજન ટમાજ કુપ
પર તો વારી જાઉં.

ગરબડશા— ગાયન ૧૧.

વાહરે વાલી વારી જાઉં તારા કુપનેરે,
ભરમાવ્યા અછલના ભાડે મોટા ભુપનેરે;
વા વા વા રંગીલીનાર,

ઝરીના-વારે વા છખીલા યાર.

ગરબડ-શાણી હું માડી સડદાર.

ઝરીના-ંહાલા હુંહું તાબેદાર.

ગરબડશા-ધન્ય જનેટા જન્મી જગમાં કુપનેરે.

વાહરે ંહાલીં

ઝરીના-(ંહાલા હવે વખાણુ જવા દીયો.)

ગરબડ-(ંહાલી આજકાલ ટો વખાણુથીજ કા-
મ ઠાય છે.

વા વા વા મારી ડીલદાર.

ઝરીના-શાણુ છો મમ હૈયાહાર.

ગરબડશા-આપી પ્રેમનું લોજન, ભાગી ભુપનેરે.

વાહરે ંહાલીં

વા વા વા શી કોમડ કાય.

ઝરીના-પ્રીતમજી હું લાગુ પાય.

ગરબડ-રદુ રાટ દિવસ હું રામા ટાડા કુપનેરે.

વાહરે ંહાલીં (જાય છે.)

(નવીનચંદ્ર બહાર આવીને એકટસે જોઈ રહીને
થોડીવારે.)

નવીનચંદ્ર-અરે! હું આ શું જોઉં છું ! મારી આંખે
તમર ચઢી આવે છે. અરે શું ! એ મારા પિતાએ વૃદ્ધ
છતાં પણ પૈસાની લાલચમાં ગુણુકા સાથે ખ્યારખાંધી
રાજ્યની સામે ઉત્પન્ન થતા ભારે કાવતરામાં ભાગ
લીધો છે ? અહાહા કેવી અજાયબી ! કેવું આશ્ચર્ય !
જીવાનીમાં મનુષ્ય કદાચ સંસારના મોહમાં લપટાઈ
રહે છે, એ જનવું સંભવિત છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ મ-
નુષ્ય સંસારની મોહમાયામાંથી મુક્ત થતો નથી તેનો
આ ભવમાં ને પેલા ભવમાં પણ ઉદ્ધાર થતો નથી.
કહેવત છે કે “ સાઠે બુદ્ધિ નાઠી ” તેજ કહેવતને અ-
નુસરી આ મારા વૃદ્ધ પિતાની બુદ્ધિ લય પામી છે,
અછલ ગુમ થઈ છે, ચારે પાસ મોહાન્ધ થઈ ખૈસાના
અંધકારમાં ડુબી ગયા છે. કંઈ પણ તેમને સુઝપડતી
નથી, પણ અંધકારના ખાડામાં વધારે ને વધારે ઉંડા
ઉતરતા જાય છે. આવાપિતા કરતાં પિતા વગર રહેવું
હજાર દરજ્જે પસંદ કરું. પિતાશ્રીની મતિ અંધ થઈ
ગઈ છે. જેમ જેમ વૃદ્ધાવસ્થા ગ્રાપ્ત થાય છે, તેમ તેમ
તેમને જીવાનીના અંકુરો કુટે છે, અને પાપ કરવામાં
વધારે ને વધારે આગળ વધ્યાં કરે છે. જો કે તે મારા
વડીલ છે, મુરખી છે, પણ તેમનાં દુરાચરણ જોઈ તે-
મને પિતાકહી ખોલાવવામાં મને શરમ લાગે છે. (હા-
થ જોડીને) અરે પ્રભુ દુનિઆમાં રહી પુત્રે પિતાનાં

કુકર્મો જોવાં, તે કરતાં દેહ ત્યાગ કરી પરલોક ગમન કરવું હજાર દરજ્જે સાફ છે. સદાની મીઠી ઉંઘમાં ઉંઘવું સાફ છે, જેથી કરીને દેખવું એ નહિ ને દાઝવું એ નહિ. જો દેહ ત્યાગ કરવાની જીવની ઈચ્છા ન થતી હોય તો કોઈ પણ ઉપાય કરી ખીતાને સુમારગે દોરવા એ પુત્રનો ધર્મ છે, પણ અરે મને ખાત્રી છે કે મારા પિતા પૈસાના લોભથી માફે કહ્યું કશું પણ ધ્યાનમાં લેનાર નથી. મારા પ્રયત્નો સઘળા નિષ્ફળ જશેજ જેમ પથ્થર ઉપર પાણી રેડવાથી પથ્થર પિગળતો નથી તેમ આ મારા પાપાણુ હૃદયના પિતા ઉપર કંઈ પણ અસર થનાર નથી. મારાથી પિતાનાં આ કુકર્મ જોઈ શકાતા નથી, માટે (પરમેશ્વર તરફ હાથ જોડીને) હે પ્રભુ, આના કરતાં મરવું વધારે પસંદ કરું છું. માટે જગતનિયંતા કૃષ્ણાનિધિ પરમેશ્વર ! આ સંસારની મોહમાયામાંથી મુક્ત કરી આ બાળકને તારે શરણે આવવા દે. (જમીન તરફ જોઈને) અરે પૃથ્વી માતા ! તું મને થોડી જગ્યા આપ કે જેથી કરી માટીમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો દેહ પાછો માટીમાંજ મળી જાય. (આકાશ તથા ચંદ્ર તરફ જોઈને) અરે દેવતાઓ ! અને પોતાના ઠંડા કીરણોથી જીવાન સ્ત્રીપુરુષોના મનને આલુહાલુ ઉપજાવનાર શશીની ઉપમાને લાયક અરે પ્રત્યક્ષ દેવચંદ્રમા ! તું મારા આ આચરણને ધિક્કારીશ નહિ. મારી તરફ કરડી નજર કરીશ નહિ. આપઘાત કરવાની શાસ્ત્રમાં મના કરી છે. તે હું ભુલી ગયો.

નથી. તે મારા હૃદયમાં છે. પણ જેમ ધૂર્જટીએ કામને બાળીને ભસ્મ કરી નાંખ્યો છે, તેમ મારા પિતાના કુર્કર્મના આતસે શાસ્ત્રના કાયદાને બાળી ભસ્મ કરી નાંખ્યા છે. અરે પરમેશ્વર હું તારે શરણે આવું છું. (કટાર કાઢી મરવાને તૈયાર થાય છે. એટલામાં સૌભાગ્યચંદ્ર પ્રવેશ કરે છે.)

સૌભાગ્યચંદ્ર—(આશ્ચર્યમાં) અરે રાત્રીના બારનો સમય થવા આવ્યો છે. ઝણઝણાટ કરતી રાત્રીએ તેની પોતાની ગોદમાં હજારો સ્ત્રીપુરૂષોને નિદ્રાધીન કરી નાંખ્યાં છે. પશુ પંખીઓ તેમનો દિવસ નો શોરબકાર છોડી દઇને પોતાના માળામાં નિદ્રાધીન થઇ પડ્યાં છે. આજ શહેર બહારની ચોકી ફરતાં કેઈ પણ મનુષ્ય સામું આવતું નથી. તો આવી ભયંકર રાત્રીએ અને આવા અધોર સ્થાનમાં, આ બંગલાના મેદાનમાં, આયુવાન પુરૂષ તેની કટાર કાઢીને શા માટે ઉભો હશે ? (થોડીવારે) મને કંઈ પણ સમજણ પડતી નથી. એની અંદર છુપોલેદ સમાયલો હશે, તે દુઃખથી કંટાળીને આત્મઘાત કરવાની તૈયારીમાં જણાય છે. માટે લાવ જોઉં કે શું કરે છે. (બાબુપર જઈ ઉભો રહે છે.)

નવીનચંદ્ર—ખરેખર મરવું એ તો નિશ્ચય છે. જીવવું વૃથા છે, મનના વિચારો મનમાં રહ્યા છે, હવાઈ કિલ્લાઓ ઉડી ગયા છે, ઉડતા તુરંગો તેલમાં ડુબી ગયા છે, સંસારમાંથી મન ઉડી ગયું છે, અને મરવાનો નિશ્ચય પછો થતોજ ગયો છે, માટે હે પ્રભુ ! દીનબંધુ,

દીનાનાથ, જગતપતિ, જગતનિયંતા, નોધારાના આ-
ધાર, સત્યનાબેલી હવે આ બાળકને તારે શરણે લે.
(હાથ ભેડી.)

ગાયન. ૧૨.

પ્રભુ પ્રેમે ખ્યારા; શરણુ શેવક હું તહાયરે.
દુઃખની વરસી ધારા; સદન અંગે મહાયરે.
પિતાકુકર્મ ભેતાં ચીત, અહોમમ ચીરાય છે.
સદા રોતાં રોતાં, મરણુ વશ મનતો થાય છે.

(કટાર મારવા બાયછે. સૌભાગ્યચંદ્ર તેનો એકદમ હાથ
પકડે છે.)

સૌભાગ્યચંદ્ર-અરે કેણુ નવીનચંદ્ર ! અરે લલા
માણસ અહીંઆં આવી અધોર રાત્રીએ એકલો કયાંથી !
આ મુર્ખાઇનું કામ શું આદરવા માંડ્યું છે ! એકદમ
આત્મઘાત કરવો તેનું કંઈ કારણ !

નવીનચંદ્ર-(દીલગીરીમાં) લલા સૌભાગ્યચંદ્ર, મને
કારણ બારણુ પુછશો નહિ. મને મરવાદો. મરવાથીજ
હું સુખી થઈશ. દુઃખી મનુષ્યનું હૃદય દુઃખીજ બાણે
છે. (નવીનચંદ્ર આટલું બોલી નીચુ બેઠ રહે છે.)

સૌભાગ્યચંદ્ર-(ઠપકામાં) અરે પણુ લલા માણસ, શું છે !
તેતો મને કહે ! અરે નવીનચંદ્ર તારી અછલ ગુમ થઈ ગઈ
છે. તે' તારૂં ડહાપણુ ધૂળમાં રગદોળ્યું છે. તારા ભણ-
તરપર પાણી ફેરવ્યું છે. તારી ચતુરાઈ ગોળાઈ ગઈ
છે. તારો વિવેક વેચાયો છે. અરે નવીનચંદ્ર આલું ઉ-

હતાઈ ભરેલું પગલું ભરવા કેમ ઉભો થયો છે ? શા-
સ્ત્રમાં આત્મઘાત કરવાની મનાઈ કરી છે તે શું નથી
જાણતો ? કેમ ઊંચું જોતો નથી ! ભલા માણસ શાસ્ત્ર-
નું ઉદ્ભવન કરે છે તે કેવી મુર્ખતાઈની વાત છે ! ધ-
ણીજ સાહસ, ધણીજ ઉદ્ધતાઈ, ધણીજ ખેવકુદાઈ,
છેક ગાંડાઈ !

નવીનચંદ્ર-ખરેખર સૌભાગ્યચંદ્ર, ભલા સૌભાગ્ય-
ચંદ્ર, મારા સરદાર, મારા શેઠ, ખચ્ચીત મેં મ્હારી
અછલ લાડે આપી છે. મ્હારી વિદ્યા વેચી નાંખી છે.
(જરા નરમાશથી) પણ ભલા સરદાર, તમે જેમ ધા-
રતા હશે તેટલા ઠપકાને હું પાત્ર નથી. ખરી વાતથી
તમે તદ્દન અજાણ્યા છો, નહિતો તમે મને આવો ઠ-
પકો આપો નહિજ. જે ખરી વાત છે તે હું અને પર-
મેશ્વર માત્ર જાણે છે.

સૌભાગ્યચંદ્ર-અરે પણ ભલા માણસ એવો તે શો
ખનાવ બન્યો છે કે જેની તારા મગજપર આટલી બધી
અસર થઈ છે. સંક્ષેપમાં મને તો જણાવ.

નવીનચંદ્ર-ધારો કે તમારા પિતાશ્રી જીવતા હોય
અને તેમની વૃદ્ધાવસ્થામાં તે કેાઈ ગુણકાના કંદમાં ફ-
સાઈ પડેલા તથા હરામનાં નાણાં હજમ કરતાં જુઓ,
તો તમે શું કરો ? (સૌભાગ્યચંદ્ર જુસ્સામાં).

સૌભાગ્યચંદ્ર-(જુસ્સામાં) મારા પિતાશ્રી એવા
નહોતા કે હરામના પૈસા હજમ કરે. એ વાત બનવી
કઠણ છે. એ વાત ધણી અસંભવિત છે.

નવીનચંદ્ર-હું જાણું છું કે તમારા પિતાશ્રી એવા નથી પણ ધારો કે એવા હોયતો તમે શું કરો !

સૌભાગ્યચંદ્ર-પિતાનાં એવાં કુકર્મો હું નજરે જોઉં તેના કરતાં હું મરવું વધારે પસંદ કરું છું.

નવીનચંદ્ર-તો મારા સરદાર, મારી જાળતમાં પણ એમજ છે. હું મારા પિતાનાં કુકર્મો જોવાને અસમર્થ હોવાને લીધે હું મારા પ્રાણુની આહુતી આપતો હતો. તેવામાં તમે મને અટકાવ્યો, પણ હવે પરોપકારી પુરૂષ તમે મને મરવાની રજા આપો.

સૌભાગ્યચંદ્ર-(આશ્ચર્યમાં) શું ! નવીન ! તારા પિતા એવું કર્મ કરે ! એવું કેમ જાને ! એવું માની કેમ શકાય ! જરેજર એતો ધરતીનો છેડો આવ્યો ! ઘણીજ આશ્ચર્યની વાત છે ! ભારે અજ્ઞયળી ! પણ ભલા, દુઃખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખવી જોઈએ. સાહસ કામ કરવાથી આગળ ખોટું પરિણામ નીપજે છે. એવો પણ પ્રભુ વખત લાવશે કે તારા પિતા સુધરશે અને તને સંતોષ ઉત્પન્ન થશે. પણ ધાર કે તું કંઈ ગફલતમાં હોય અને તારા પિતા ગુણકાના પ્યારમાં હોય તેની તને પછી ખાતરી છે ?

નવીનચંદ્ર-(ગુસ્સાથી) અલખત, શા માટે નહિ ! મને પછી ખાતરી છે. અરે સૌભાગ્યચંદ્ર મેં મારી નજરે નજર જોયું છે. કદાચ કોઈના મોઢાની સાંભળેલી વાતતો ખોટી માની શકાય, પણ પ્રત્યક્ષચક્ષુથી નિહાળેલી વાત કેમ ખોટી મનાય ! અને તેમાં આપણને

કેમ શંકા પડે!

સૌભાગ્યચંદ્ર-અરે ભલા માણસ તને ખગર નથી કે નજરે નીહાળેલું પણ કોઈ કોઈવાર ખોટું પડે એની ખરોખર તપાસ કરીને પછી નજરમાં આવે તેમ કરજે. પણ આપઘાત વિના બીજું જે તારા પિતાને સુધારાના રસ્તે લાવી શકે તે કૃત્યો આદરજે, પણ હવે-થી આવું સાહસ કરીશ ના. લે હવે તો હું રજા લઉં છું કારણ કે આજ રાત્રે નગરચર્યા જોવાનો મારો વિચાર છે. રાતના ખારનો સમય થયો છે માટે હું જાઉં છું તું પણ ઘેર જા અને ગઈગુજરી ભુલી જજે. રખે રસ્તે કંઈ સાહસ કરતો લ્યો હવે રામ રામ, હવે જાઉં છું.

સૌભાગ્ય- ગાયન. ૧૩.

અરે જાઓ અરે જાઓ સાહસિક શાને યાઓ;
સંભારી સુંદર રાખો હામ.

નવીનચંદ્ર-હુઃખવાદળુ છે ભારી.

સૌભાગ્યચંદ્ર-મરવુ મુકો વિસારી.

નવીનચંદ્ર-જખમ લાગ્યો છે કારી,

સૌભાગ્યચંદ્ર-પિતાને લ્યો સુધારી

હવે હૈયે રાખો હામ, રખે કરો કંઈ કામ

હુંતો જઈશ હવે આમ, લ્યો પ્રણામ.

પ્રણામ.....—.....પ્રણામ.

નવીનચંદ્ર-રામ.....રામ.

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ બગીચાનો દેખાવ. પાત્ર ઇંદુમતી પાછળથી
તેની દાસી વિમળા, તથા જલમસિંહ તથા
પાછળથી સૌભાગ્યચંદ્ર.

બગીચામાં સુંદર વૃક્ષો આવી રહ્યાં હતાં. ઠામ ઠામ
લતા મંડપોથી બાગ શોભાયમાન થઈ રહ્યો હતો અને
બાઈ, બુઈ; ચંપો, ચંબેલી, મઢીકા, મોગરો ગુલાબ,
કેવડો અને એવા અનેક તરેહના સુંગધીદાર શોભાય-
માન પુષ્પોથી બાગનો દેખાવ શુશોભિત થઈ રહ્યો
હતો. દાઢમ, નારંગી, આંબા, આંબલી, કેળ વગેરે
વૃક્ષો બાગમાં આવી રહેલાં હતાં વચ્ચે એક ગોળાકારે
શુશોભિત ફૂવારામાંથી પાણીની શેરો છુટી રહી હતી.
વચ્ચમાં ઠામઠામ બાકડાઓ નાંખવામાં આવ્યા હતા.
રાત્રીનો લગભગ બારનો સમય થયો હતો. અને રાજ
મહાલયમાં કુંવરી ઇંદુમતી તેના બે ભાઈ ગુમ થવાથી
તેની દાસી સાથે શોકમાં દિવસ નિર્ગમન કરતી હતી.
પણ તેણીને રાત્રે ઉંઘ ન આવવાથી મનનો શોક દુર
કરવા બાગમાં આવતી હતી કે જેથી તેણીનું મન
શાન્ત થાય. તેનો ચહેરો ઉદાશીન હતો.

(તે બાગમાં ગાતી ગાતી ફરે છે.)

ઇંદુમતિ— ગાયન. ૧૪.

કમળાક્ષિતિ કમળનયન કરુણાળા, શામળીઆ સહાયથજેરે
રઘુવિર શ્યામ સુદર રઢીઆળા, શામળીઆ સહાય થજેરે.

બ્રાતુ મહારા પ્રેમનો, દુષ્ટે હુર્યો આવાર;
 મળે પત્નો નહિ તેમનો, મેળવ તું કીરતાર;
 દુઃખ કહું ક્યાં જઈ, ઝુરી મરૂં છું આંહી;
 વિનવે કરગરી દીન દારા, શામળીઆ સહાય થજોરે.
 જળવિષ્ણુ ઝુરે માછલી, નોધારી આધાર;
 માતૃ મહારી ગઈ મરી, દુઃખ કહું કેા ઠાર;
 મુઝાણી હવે હરી, ધૈર્ય રાખુ ક્યાં ધરી;
 વિનંતી ઉર લીયો છોગાળા—શામળીઆ.

ઇંદુમતી-અહાહા પ્રભુ ભાગ્યહિન નિર્દોષ બાળા
 ઉપર દુખની સીમા રહી નથી. નાનપણમાંથી માતૃ
 સુખનો નાશ થયો છે. મારા બે ભાઈ ધીર અને વીરનું
 કેાઈ હરામખોરે રાજ્યલોભથી હરણ કરાવ્યું છે. (ક-
 પાળ કુટીને) હાય વિધાતા વેરણ થઈ, નહિતો ખીનું
 શું. ? પીતાજીએ તો નવી માના પ્યારમાં મને અને
 મારા ભાઈને વિસારી મુક્યાં છે કરૂણાનિધિ કમળાપ-
 તિ, જગતનિયંતા, જગતપીતા, તારા આશરે આવેલી
 બાળાનું રક્ષણ કરજે. રાજ્યભુવન મને કરડવા દોડે છે.
 નિદ્રાપણ વેરણ થઈ છે. (રડે છે.)

દાસી-(પ્રવેશ કરીને) બાઈ સાહેબ તમેતો સુઈ
 રહ્યાં હતાં અને અહિ ક્યાંથી આવ્યાં ! શું તમને કાંઈ
 ચેન પડતું નથી ! આમ સદા રડરડ તે ક્યાં સુધી કરશો
 આમ શોચ શું કરવા કરો છો. શોકમાં તમારૂં શરીર
 અડધું થઈ ગયું છે. અને વધારે શોક કરશો તો મને
 ધારતી લાગે છે કે તમારૂં શરીર શોકમાંને શોકમાં

જીર્ણ થઈ જશે. રાણાજીએ તમારો શોક દુર થાય તેટલા માટે તમને રાજી રાખવા એકાન્તસ્થળ સુંદર ગાગમાં આવેલા મહેલમાં આપ્યું છે. તેમ છતાં તમારૂં દીલ કેમ દુખાય છે ?

ઇંદુમતિ—(શોકથી ગળગળી થઈ તથા લલાટપર હાથ મુકીને) ખૂંડેન, પિતાનો પ્યાર હોય તો પછી જોઈએ છે શું ! પિતાનો પ્યાર તો માની પાછળ ક્યારનોએ પરવર્યો છે. બાપ મરજો પણ કોઈની મા મરશે નહિ. માના રેંટીઆમાં સમાય પણ પિતાના રાજ્યમાં ન સમાય. જેમ ગોળી કુટી જતાં ઠીકરી અથડાય છે, તેમ મા મરી જતાં ઠીકરી આ જગતમાં ઠીકરીની માફક અથડાય છે. જેમ ગોળ વિનાનો કંસાર મોળો લાગે છે, તેમ મા વિનાનો સંસાર સુનો લાગે છે. ખૂંડેન, પિતાનું હેત તો મા જીવે ત્યાં સુધીજ. પછી તો જેમ કિકી વિનાનું લોચન, ભાવ વિનાનું ભોજન, અને લુણ વિનાનું અન્ન, જેવું હોય છે તેમ મા મરી જવાથી બાપનું હેત તેવુંજ હોય છે. (નિશ્વાસ નાંખી) હાય, માતા તું મને નિરાધાર છોડી ચાલી ગઈ, અને ભર સંસારમાં મને રઝગાવી દીધી. વળી મહારા ભાઈ ધિરસિંહ તથા વિરસિંહને કોઈ હરામખોર રાજ્ય લોભથી ઉપાડી ગયો છે. વિદ્યાતા વેરણ થઈ નહિ તો બીજું શું ! (દાસી પ્રત્યે) વિમળા, તું કહે છે તે ખરૂં, પણ અરે કોઈ મહારા પ્યારા ભાઈઓને લાવી અ.પો તો હું તમારો આભાર માનીશ.

વિમળા-ખડેન, ધીરજ રાખો, પરમેશ્વર સાં સારાં વાનાં કરશે. જો માફ કહ્યું માનો તો આપણા મરહુમ માણ સેનાપતિ અજીતસિંહના પુત્ર સૌભાગ્યંદ્ર કે જે હાલમાં આપણા લશ્કરમાં સરદાર છે તો તેમને કહો-તો કદાચ તે તમારે વાસ્તે તેમની શોધ કરી ખોળી કાઢે, વળી તમે કહ્યો. એટલે તમારી વિનંતીનો અનાદર કરશે નહિ, કારણ કે તે ઘણા શરમાળ છે. વળી તે ખડાદુર, વિવેકી, નમ્ર, અને માયાળું છે. માટે જો તમે કહોતો હું તેને ખોલાવી લાવું ?

ઇંદુમતિ-(નિશ્વાસ નાંખીને) વિમળા, પારકી આશા સદાએ નિરાસ, આપ સમાન બળનહિ અને મેઘ સમાન જળનહિ. જ્યારે પોતાનાંજ પરાયાં થાય છે, ત્યારે પરાયાંતો આપણાં કેમજ થાય. વળી સૌભાગ્યંદ્રને એવું જોખમ માથે બહારીને આવું વિકટ કામ કરવાની શી જરૂર ? મહારા તરફથી તેમને શી બક્ષીશ મળવાની છે ?

વિમળા-ખડેન, તમે ધારો છો તેવા સૌભાગ્યંદ્ર કાંઈ બક્ષીસના લાલચું નથી. તે ઉદાર મનના પરોપકારી પુરૂષ છે. જો તમારી આજ્ઞા હોય તો હું તેમને ખોલાવી લાવું.

ઇંદુમતિ-વિમળા, તું જેનાં આટલાં બધાં વખાણ કરે છે તે પુરૂષ કેવો હશે ? તે જોવાની મને ઉત્કષ્ઠા થાય છે. બલે તને ખાતરી હોય તો તું તેને ખોલાવી લાવ, મારોતો જીવ બહું મુઝાય છે.

વિમળા-તમે અહિં જરા આરામ લો, હું હમણાં જ થોડી વારમાં તેડીને આવું છું.

ઇંદુમતિ-ખેન, વિમળા પણ તું આવી રાત્રીના સમયે એકલી ક્યાં જઈશ.

વિમળા-ખેન, એમને ઘેર કાંઈ જવાનું નથી લલુ' હશેતો એ અહિં પેરાપરજ હશે. તમે ક્ષીકર કરસો નહિ હું હમણાંજ બોલાવી લાવું છું. નહિ મળે તો ઘેરથી પણ બોલાવી લાવીશ.

ઇંદુમતિ-પરોપકારી, લલી સહચરી, હું તારો કેટલો આભાર માનું. હું જરા આરામ લઉંછું. તું જ અને તેને બોલાવી લાવ.

(ઇંદુમતિ સુઈ જાય છે. અને વિમળા જાય છે. થોડી વારે જલમસિંહ અને કેદારસિંહ ચોરની માફક ધીમે ધીમે પ્રવેશ કરે છે.)

જલમસિંહ-(ઇંદુમતિને એકલી સુતેલી જોઈને)
(સ્વ) હાલ અહિંઆં લાગ ઠીક છે. કેદારને જરા આઘો ઉભો રાખુ ને કુંવરી માનેતો ઠીક છે. નહિતો પછી થઈ રહેશે. (કેદાર પ્રત્યે ધીમેથી) અરે કેદાર, તું જરા હાલ છેટો ઉભો રહે, પછી હું તને બોલાવીશ.

કેદારસિંહ-ઠીક સાહેબ. (જાય છે.) (જલમસિંહ ઇંદુમતિની પાસે જઈને તેને ઘરોળર નીહાળીને બોલે છે.) અહાહા ! પ્રભુએ શું નવરાસની વખતે આ રત્ન ઘડ્યું છે. સૌન્દર્યનો લંડારજ છે. અને લાવણ્યતા અને કૌમળતામાં સ્વર્ગની અપ્સરા પણ ધુળ ફાંકે. ખરે-

ખર આ સાક્ષાત સુવર્ણની પ્રતિમા ભર યૌવનમાં ઉભ-
રાઈ જાય છે. જો તેના ભ્રમર ભોગી તરીકે મને કમુલ
કરેતો હું ભાગ્યશાળી ગણાઉં. અહાહા ! એનું સૌન્દર્ય
જોતાં ચંદ્રમા પણ લજ્જામયીન થઈ જાય છે. (હર્ષથી
બોલે છે.)

ગાયન. ૧૫.

સુવર્ણ સરખી પુતળી, જાણે અપ્સરા ઉતરી;
સર્વાંગમાં સુંદર ખરી, રંગે અતિ છે ઉજળી.
મન લલચાય છે, જીવ ગભરાય છે;
થાકુ નહિ જોતાં ફરી.

નાશિકા ચંચુ શુક સમાન, દાંત દાઢમની કળી;
શેષ સમી કેશ ફેંણુ છે, સિંહ કટી સમ પાતળી.
ભરયૌવનમાં ખીલતી, ખરેખર તાજી એ કળી;
કમળ સરખાં નેત્ર છે, ખરેખર પારસમણી;
નખ એના હસ્તો તણા, ઝળકે જેમ હીરાકણી.

લાવણ—અહાહા ! મન અધિરૂ થયું છે, મન ધી-
રજ ધરતું નથી. જીવ જરા સખુરી પકડ, શું કંઈ કાંઈ
વિચાર સુઝતો નથી. (થોડીવારે) અહા ! લાવ અત્યારે
એ નિંદ્રામાં છે તો એક ચુંબન કરી લઉં, પણ નાના,
કદાચ ગુસ્સે થશે તો ? અરે પણ એમાં ગુસ્સે શું
થવાની છે. શું હું કાંઈ કમછું, નાના. મારા રૂપમાં
ગુણમાં, વર્તણૂકમાં કંઈ ખામી છે. અરે ખીલકુલ નહિ.
ત્યારે લાવ ચુંબન કરી સ્વર્ગનું સુખ ભોગવી લઉં.
(ચુંબન કરવા જાય છે. પણ સૌભાગ્યની ઇંદુમતિ અં-

ખણા કરતી ઉંઘમાં બોલે છે.)

ઇંદુમતિ—(સ્વપ્નામાં) અરે શું સૌભાગ્યચંદ્ર
આ વાતની હા પાડશે ?

જાલમસિંહ—(ચમકીને) ઓહોહો ! સેનાપતી તો
અહિયાં પણ પેઢા પડ્યા લાગે છે ને ! વાહુરે એનું
નશીબ.

ઇંદુમતિ—(ઉંઘમાં) નાના, શા માટે ના પાડે.

જાલમસિંહ—(તેને જગાડીને) અરે મગરૂર મા-
નીની એતો હા પાડશે કે ના પાડશે પણ હું તો ચાલી
ચલવી હા પડાવવા આવ્યો છું. માટે મારૂં કહું માની
મને પ્રેમવારી પાછા આ તૃપિતને શાન્ત કર.

ઇંદુમતિ—(ઝબકીને) કોણ અરે દુષ્ટમામા ! (ક્રોધથી)
અરે નક્કટ તું આ શું બકે છે. શું તું મારૂં પાણી ચકુણ
કરવાની ઇચ્છા રાખે છે ? અરે કુલાંગાર બે શરમ
આવી અનીતી ભરેલી માગણી કરતાં તારી જીભ કેમ
કપાઈ જતી નથી. દુષ્ટ દુર રહે. મારા પવિત્ર શરીરને
તારા અપવિત્ર હાથનો સ્પર્શ કરીશ નહિ. નીચ તું
મારી માને પેટે પથ્થર જન્મ્યો હોત તો સાડા થાત કે
મોકને ધોવા પણ કામ લાગત. કપટી કાગડા મારા
પિતાજી લોળા છે કે તને રાજ્યમાં હોદ્દો આપી બેઠા
છે. અરે નીચ દુરાચારી લંપટ, અહિંથી ચાલ્યો જા.
આવી અઘોર રાત્રીએ તને આ સ્થળે આવતાં શરમ
આવતી નથી ?

જાલમસિંહ—સખુર કર સુંદરી, મારા ઉપર ના

હક ક્રોધિત થા મા. અરે મુગ્ધા, તારા પ્રેમે મને ઘેલો
 બનાવી દીધો છે તારા નામની માળા મારા મુખે
 જાયો જાઉં છું. માટે રસીકી, તારો પ્રેમ મને સોંપ.
 રમણી, રસીકી, છાત્રીકી, માફ જીવન વૃથા ન કર.
 મારી મોટી ઉમેદોને બર લાવવા દે. શું તારે લાયક
 સૌભાગ્યચંદ્ર છે. અને શું હું નથી? મધુર મોહિની તેનો
 જરા વિચાર કર.

ઇંદુમતિ—અરે નીચ તારી લગારી ગંધ કર. એ
 મહાન્ પુરુષનું તારી જાણે નામ દેણ તેને અપવિત્ર કર
 નહિ. અરે નીચ તું મારે લાયકજ નથી. શું કાગને કંઠે
 મોતીની માળા અને મર્કટના હાથમાં અમુક્ય રત્ન
 શોભે ?

જાનમસિંહુ—સુંદરી, શું હું તારે લાયક નથી ?
 અરે એ તું શું બોલે છે ? એ મનુષ્ય પ્રાણી છે અને હું
 પણ તેજ છું.

ઇંદુમતિ—અરે નીચ વધારે બોલી મને પજવ નહિ.
 અરે નીચ, તું મનુષ્ય નહિ પણ મર્કટ છે. ક્યાં હું રા-
 જપુત્રી, અને ક્યાં તું એક નીચ ઠાકરડો ? ક્યાં સુદ્ધ
 સરોવર, અને ક્યાં તેની એક છીતર ? ક્યાં મહાન્
 સમુદ્ર અને ક્યાં એક ખાબોચીયું ? ક્યાં સિંહ અને ક્યાં
 સસલું ? ક્યાં અજગર અને ક્યાં અગશીયું ? ક્યાં હીરો
 અને ક્યાં પથ્થર ? ક્યાં અમૃત અને ક્યાં વિષ ? ક્યાં
 બરફ અને ક્યાં અગ્નિ ? ક્યાં કસાઈ અને ક્યાં પા-
 દાણ ? ક્યાં દેવ અને ક્યાં દાનવ ? ક્યાં શંખ અને ક્યાં

શીરોમણી ? ક્યાં ગાય અને ક્યાં તું ગધેડો ? ક્યાં હંસ
 અને ક્યાં તું કાગડો ? ક્યાં કનક અને ક્યાં તું કથિર ?
 ક્યાં દેશર અને ક્યાં તું કોલસો ? ક્યાં કમળ અને
 ક્યાં કંટક ? ક્યાં ગુલાબ અને ક્યાં તું અંગાર ? ક્યાં
 આતપ અને ક્યાં તું આગીઓ ? માટે વિચાર કર કે
 શું તું મારે લાયક છે.

જલમસિંહ—અરે સુંદરી તમે આ શું બોલો છો ?
 શું હું એક મર્કટ ! પાણીની છોળ ! હું પથ્થર ? હું વિપ ?
 હું દાનવ ? હું અગ્નિ ? હું શંખ ? હું ગધેડો ? હું કાગ ?
 હું કસાઈ ? હું કોલસો ? હું કથીર ? અરે સુંદરી તમે
 આ શું બોલો છો ! હું આવો બળવાન કે જેને જોઈ
 મોટા મોટા પશુ થરથરી જાય, તેને આવાં વચન !
 સુંદરી, આવું ગુમાન રાખવાથી પાછળ પસ્તાવું પડશે,
 માટે માફ કહું માનો.

ગાયન ૧૬.

માનો માનો રસીલી જરા માનને,

પ્યારી નાહક રાખો શું ગુમાનને

બાળા માનને—માનો ૦

સ્વીકારો પ્યારી નવ કરો લાચારી,

રોકો રસીલી જરા ધ્યાનને;

સહુણી પ્યારી—માનો ૦

અંધ બન્યો છું પ્યારી ઘેલો બન્યો છું,

શાણી સમજો કાંઈ દામને;

સહુણી—માનો ૦

ઇંદુમતિ-છાનો છાનો લલવે શું નામને,

વૃથા પાછળ ફરે છે શું કામને;

ધીક નામને—છાનો૦

ક્રીચક કચરાણો દુર્યોધન દળાણો,

સંભાર રાવણુ રામને,

એજ હાં સંભાર—છાનો૦

નહિ સહેલી જાણુ, સતી છું નારી,

શું કરવા છે મારે તારા દામને;

એજ હાં—છાનો૦

જાલમસિંહુ-આતો કાંઈ માને તેમ નથી. લાવ જરા ડર જતાવી જોઉ. (સંપ્રોધીને) અરે એ હવે પાછી ડહાપણુ કરવા માંડે છે કે? જેમ જેમ કહીએ છીએ તેમ તેમ વધારે ચડે છે. બોલ માને છે કે નથી માનતી ? (તરવાર ઉગામે છે.)

ઇંદુમતિ-અરે નીચ, મેં તને એકવાર કહ્યું તે છતાં તું માનતો નથી ? અરે નીચ શું તું મને તારી સમશેરની ળીક જતાવે છે ? તારી સમશેર ળીકણુ બા-યલા આગળ કામની છે પણુ શુરી ક્ષત્રાણી આગળ તદ્દન નકામી છે. તું સિંહુ નહિ પણુ શીયાળવો છે.

જાલમસિંહુ-કોણુ હું શીયાળવો ? બોલ માને છે કે નથી માનતી ? (તરવાર કાઢે છે.)

ઇંદુમતિ-(ભયભિત થઇ ખુમ પાડે છે.) અરે કોઈ જાચાવો અજળાની વારે ધાઓ.

સૌભાગ્યચંદ્ર-(આવે છે.) અરે કોણુ છે ? અજળાને

સત્તાવનાર જીલમી જીલમગાર સખુર.(તમચો ફેાડે છે.)

જીલમસિંહુ-અરે આતો સૌભાગ્યચંદ્ર ? એ વળી અત્યારે ક્યાંથી આવ્યો ? રંગમાં લંગ પડાવ્યો. લાવ ભાગી જઈ નહિતો વળી વાત જાહેર થઈ જશે. (ના-શી જાય છે) (ઇંદુમતિ મુર્છાગત પડેલી છે.)

સૌભાગ્ય-(પ્રવેશ કરીને) ઇંદુમતિને મુર્છાગત પડેલી જોઈને) અરે, આ રાજ્યકુમારી દેશતને લીધે બેથુદ્ધ પડેલી છે. પણ લાવ હું જરા તેને સાવધ કરું. (તેની પાસે બેસી રૂમાલથી પવન નાંખે છે.)

ઇંદુમતિ-(બેથુદ્ધમાં) અરે આમ મને નાહક સત્તાવ ના.

સૌભાગ્ય-ખાળા, સાવધ થાઓ તમારા દુશ્મનને મેં હાંડી કાઢ્યો છે. ચક્ષુ ઉઘાડી નજર કરશો તો દુ-શ્મન નહિ પણ હિતેચ્છુને જોશો.

ઇંદુમતિ-(ઉભી થઈને) અરે પરોપકારી વિરપુ-રૂપ, હું આપનો આભાર માનું છું. તમે મને ઘણી અ-ણીના વખતે સહાય કરી છે.

સૌભાગ્ય-ખાળા મેં એમાં કાંઈ વિશેષ કર્યું નથી. મેં મારી ફરજ બજાવી છે હું આજરાત્રે નગરચર્યા જોત્રા નીકળ્યો હતો એવામાં તમારો શોકજનક શબ્દ સાંભળી તમારી મદદે દોડી આવ્યો છું. મનુષ્યની ફરજ છે કે એક એકને સહાય કરવી જોઈએ. શું તમે આ બગીચામાં આવી ભયંકર રાત્રીના સમયે એકલાંજ ર-હો છો ? તમને ખબર નહિ હોય કે આજકાલ બહાર-

વટીઆ લોકોનો ભારે ઉપદ્રવ થઈ રહ્યો છે. અને તે-
ઓ રાત્રીના સમયે ઘણીવાર શહેરમાં આવી રૈયતને
નાહક હેરાન કરે છે, તેવા સમયે તમારે એકલાં રહેવું
તે ઉચિત નથી.

ઇંદુમતિ-(સ્વ) અડાહા ! આ વિરપુરૂષની મોહ-
કાન્તી અને લાવણ્યતા જોઇ હું મોહ થેલી થઈ ગઈ છું.
(વિચાર કરે છે.)

સૌભાગ્ય-(સ્વ) આ બાળા વિચારમાં કેમ પડી ગઈ !
તે મારી સામે એકી નજરે જોયાં કેમ કરે છે ! મને તે
આહતી હોય તેમ લાગે છે. (પ્રકાશ) બાળા તમે શા
વિચારમાં પડ્યાં છો ? હું પુછું કે તમે અહિંઆં
એકલાં છો ? જો તેમ હોયતો હું તમારી સંભાળ રાખ-
વાને માટે આજે અહિંઆજ રહું ?

ઇંદુમતિ-અરે યુવાન પુરૂષ, હું અહિંઆં એકલી
નથી. મારી દાસી મહારા પીતાના રાજ્યના સેનાધિ-
પતી સૌભાગ્યચંદ્રને જોલાવવા ગઈ છે, તેવામાં આ
દુષ્ટે આવી વખતનો લાભ લેઈ મને સતાવવા લાગ્યો,
અને જો તમે ના આવ્યા હોત તો તે મને ઉપાડીએ
પણ જાત.

સૌભાગ્ય-(સ્વ) આ રાજ્યકુંવરીને મારું શું કામ
પડ્યું હશે ! અંધારાને લીધે તે હજી મને ઓળખી
શકી નથી. (પ્રકાશ) શું તમારે સૌભાગ્યનું કામ છે ?
તેમનું તમારે શું કામ પડ્યું ?

ઇંદુમતિ-મહારા સાંભળવા પ્રમાણે સૌભાગ્યચંદ્ર

બહાદુર અને પરોપકારી પુરૂષ છે. તો તે મારા શુભ થઈ ગયેલા બે ભાઈને કદાચ હું કહુંતો શોધ કરાવે તે-ટલા માટે મેં મારી દાસીને તેડવા મોકલી છે.

સૌભાગ્ય-(સ્વ) અરે આ રાજ્યબાળા કેવી કંગાળ દુખીત હાલતમાં આવી પડી છે. આખરે તેને મારી મદદ માગવાની જરૂર પડી. એની માતાએ મને પુત્ર તરીકે ઉછેર્યો તો મારો ધર્મ તેનું રક્ષણ કરવાનો છે. તો લાવ હું પ્રકાશીત થાઉં, (પ્રકાશ) બાળા, જો તમારે સૌભાગ્યનું કામ હોયતો તમારી અભયળીને વચ્ચે જોશો કે તમારી સામે ઉભેલો પુરૂષ તે તમારો સૌભાગ્યજ છે. ઇંદુમતિ-(આશ્ચર્યમાં) કેણુ, સૌભાગ્યચંદ્ર ! હું આ-પની આભારી થઈછું. લલા યુવાન પુરૂષ, હું તમને શો બદલો આપું ? હું મારૂં તન અને મન અર્પણ કરુંતો પણ તમારા ઉપકારનો કિંચીત પણ બદલો વાળવાને અસમર્થ છું. તોપણ એક નજીવી ભેટ આપું તે સ્વિકારશો એવી આશા રાખુંછું.

સૌભાગ્ય-શા માટે નહિ મોટી ખુશીની સાથે લાવો તે ભેટ ક્યાં છે ? તમારા તરફથી મળેલી એક નજીવી ભેટને પણ હું લાખો રૂપિઆની માનીશ.

ઇંદુમતિ-એમ અધિરા થશો નહિ. તે ભેટતો જો તમે ગણોતો ઘણી અમુલ્ય છે.

સૌભાગ્ય-અરે અમુલ્ય શું એની દુનીઆમાં પણ કિંમત નહિ પડી શું ? લાવો તે સુંદર ભેટ ક્યાં છે ?

ઇંદુમતિ-(જમણે હાથ લાંબો કરીને) લાવો ત-

મારો હાથ. (સૌભાગ્યચંદ્ર જમણો હાથ આપે છે.)
 ભેટના બદલામાં હું તમને મારો જમણો હસ્ત સોં-
 પુછું અને આજથી હું તમારી દાસી થઈ ચુકીછું.

સૌભાગ્ય-(હાથ ઝાલ્યો છે તેથી ચમકીને.)

ગાયન. ૧૭.

આધા તમે રીયો મુને જાવાદીયો,

છોડો છળીલી મમ હાથને;

ઈંદુ-પ્રિતમ રઢીઆળા ચેતી હું આળા,

ભીડો પ્રેમે પીયું બાથને— આધા.

સૌભાગ્ય-(અરે ઉપકારનો બદલો તે આજ)

ઘેલાં શું થાઓ છો, અરે શરમાઓ,

રાળો રાળો કાંઈ લાજને— આધા.

ઈંદુ-વિવેકી પ્યારા સુંદીર શરમાળા,

ચેતી ચંતુર તમ કાજને— આધા.

(પ્રેમી પોપટતો પાંજરાનેજ લાયક.)

ચંદ્રવદન દીસોછો રૂપાળા

કામ ડોડીલા કુંવાર રઢીઆળા

ચેતી ચતુરતમ ચીતના આળા

પ્રીતમજી ગણુશો મુને દારા.

સૌભાગ્ય-(સુંદરી મને જાવા દીયો આખરે પ-
 સ્તાવું પડશે.)

ઈંદુ-(પસ્તાવું સ્વામી લલે પીડાવું,

છોડું નહિં હવે સાથને.

સૌભાગ્ય—(ચમકીને) સખર, સખર, સુંદરી સાહસ કર-
રમાં તમે મારી જોડે દંપતીના પ્રેમે બંધાઈ કદી પણ
સાફ ફળ પામનાર નથી. ઉલટા તમારા પીતાજી ગુ-
સ્સે થશે.

ધન્દુ—ગુસ્સે થાયકે ના થાય. પણ પ્રાણેશ, મેં તો
આપને મહારા હૃદય હાર, પ્રાણ જીવન ગણ્યા છે. મારા
બાપુ' લલે મને મારી નાંખે, તો પણ હું મારા વચનથી
લંગ થનાર નથી, આજને આજ આપણે ગાંધર્વ લગ્ન
કરીએ અને થોડા વખતમાં આપણે દુર દેશમાં નીકળી
જઈએ.

સૌભાગ્ય—શાબાશ સુંદરી તારી હીંમતને ! હવે
હું તને મારી પ્રાણ પ્રીયા તરીકે કબુલ કરૂં છું. મારો
પ્રાણ જતાં પણ તને તજનાર નથી. રસીલી હવે હું
રત્ન લઉં છું અને તમારી સંભાળ લેતો રહીશ.

ધન્દુ—વાહરે મહારા સૌભાગ્ય એટલામાં તમે વિ-
સરી ગયા કે.

ગાયન ૧૮.

શાણુ શાને તલસાવો (૨)

આલો રજની રમો મમ સાથરે.— શાણુ.

સૌભાગ્ય—તાત જાણે જો બાળા (૨)

તો તો શીર ઉડે સાક્ષાત બાળા.— શીર.

જાવા દીયો પ્રેમથી (૬) કરો ન આશાભંગ

ધન્દુ— રજની રમવા રંગશું, પ્રીતમ સંગ ઉમંગ;

સૌભાગ્ય—બહાલી રસીલી વેલી, મુને જાવા ધોને.

ધન્દુ- વાહરે સૌભાગ્ય મારા, આળા છાડી બોને;
પ્રેમના ચકડોળે, આળા ખુબ ચડીરે,
સ્વામી ખુબ ચડીરે—શાણા.

સૌભાગ્ય-રાય જાણેજે આળા, (ધંદુ) ચેતી ચતુરચાળા,
વાહરે રસીલી દારા, ભોળા પ્રીતમ ખ્યારા;

સૌભાગ્ય-આવો અલખેલી નાર,

ધન્દુ- વાહરે ભોળા ભરથાર— શાણા.

પ્રવેશ. ૪.

સ્થળ રાજનો મહેલ.

પાત્ર-જલમસિંહ રાણી કમળાવતિ અને
પાછળથી રાજ.

જલમસિંહ-ખડેન જો તું આટલું કામ કરે અને જો
યુક્તિ પાર પાડે તો એમાં તારું અને મારું બન્નેનું હીત
સમાયલું છે; કેમકે જો હું રાજ થાઉં તો પછી રાજ્યની
માલીકજી તુને? અને તું રાજ્ય ચલાવવામાં હોંશીયાર
છે એટલે પછી બધી સત્તા તારા હાથમાં રહેશે. અને
જો કુંવરી કોઈ બીજા જોડે વરશે તો તારે જનનાખા-
નામાં સડવું પડશે. માટે પરાયા કરતાં પોતાનો ભાઈ
સારો, પછી તો તારી ધ્યાનમાં આવે તેમ કર.

કમળાવતિ-પ્રીયભાઈ તું કહે છે તે તો ઠીક, એ
વાત મારા ધ્યાનમાં ઉતરે છે. પણ કુંવરી ઘણી હડી-
લી છે. તે તને કદી પણ સ્વામી તરીકે સ્વીકારશે નહિ;
અને બીજી હું તેની સાવકી માછું તો પણ તેની મારા

પ્રત્યેની માતૃ પ્રેમની લાગણીથી મને તેના ઉપર ઘણું
ધ્યાન ઉપજે છે. અને વળી મારા ભરથારના ઉંચા કુ-
ળને કલંક લાગે.

જલમસિંહ-હવે લાગ્યું કલંક, એ તો ઉપકાર
મારો માન કે મેં તને રાજા જોડે પરણાવી, નહિ તો
કંઈ છાણું વીણતી હોત.

કમળાવતિ-ભાઈ તારું કહેવું સત્ય છે. હું તારો
ઉપકાર માનું છું કે તે મને પટરાણી બનાવી છે. પણ
તું યુક્તિ બતાવે તો રાજાને કહું.

જલમસિંહ-અરે એવા કીરસા તો ઘણાએ કરી
નાંખ્યા. જો ! રાજા આવે એટલે ઈંદુમતિના લગ્નની
વાત કાઢવી, અને કહેવું કે કેાઈ રાજ્યકુમાર કરતાં
સુરા રજપુતને પરણાવશે તો દીકરી સુખી થશે. પછી
જો રાજા માનશે એટલે એની હઠ ચાલનાર નથી.

કમળાવતિ-ઠીક ભાઈ હવે તું જા. (જલમસિંહ
જાય છે) હું રાણી થઈ તો હવે બધા મને પુછવા આવે
છે, બસ હવે મારી સુખ સાહ્યબીનો શો પાર !

ગાયન. ૧૯.

થઈછું હું તો રાણી માનીતી મોટા ભૂપની,
રાજ, કાજ, સુખ છે હાથ, બાજ ખેલુ હવે હોંખથી;
પરણી, પ્રેમી જાળ ભૂપથી ફેલાવી.   થઈ છું
કુંવરી વરાવું મારા લાઇને, ખરેખરી કહેવાઉં;   થઈ છું

કપટ જાળ પાથરી હું પકડું, મન મમ્મ હું થાઉં;
 ઉડાઇ ઉતરી મોટા ભારે કુંપની. થઈ છું.
 (થોડીવારે છડીદાર છડી પોકારે છે, રાજા આવે છે.)

ભોપાળસિંહ-પ્રિયા આજ તું શા વિચારમાં
 સુતી છે ?

ગાયન. ૨૦.

પ્રેમી પ્રિયા કહો શી છે સ્થિતિ,
 ચંદ્ર સમુ છે વદન લલીતા;
 રઢીયાળી તુજકાન્તિ—પ્રેમી૦
 કેશરી કટી આ નિરખું વનિતા,
 અહો રતિ સમ સોભતિ—પ્રેમી૦
 જમર સમો હું ફરતો ફરું છું,
 કેમ પ્રિયા નથી જોલતી—પ્રેમી૦
 ઉરમાં તારા સુંદર સરીતા,
 દેખુ ખરે કંઈ જ્ઞાન્તિ—પ્રેમી૦

કમળાવતિ-પ્રાણેશ આ કીંકરી આપની રાહ જો-
 તીજ ઉભી છે. આજ મારે આપને અગત્યની વાત
 કહેવી છે.

ભોપાળસિંહ-પ્રિયા, એતો જાણોછોને, રાજ્યનાં
 કામકાજ છે. જોલો શું અગત્યની વાત છે.

કમળાવતિ-હવે આપણે ઈંદુમતિના લગ્ન વિષે
 વિચાર કરવો જોઈએ. એ હવે ઉમ્મર લાયક થઈ છે.
 એ જિયારીને મા નથી તેથી આવું થાય છે; પણ મારે
 મારો ધર્મ બુલવો ન જોઈએ.

ભોપાળસિંહ-શાબાશ પ્રિયા ! તારો કુંવરી પ્રત્યે-
નો આવો પ્રેમ જોઈ મને ઘણી ખુશી ઉત્પન્ન થાય છે;
અને મને પણ એજ વિચાર થાય છે. કોઈ સારા રા-
જ્યકુમાર જોડે પરણાવીશું કેમ ?

કમળાવતિ-પ્રાણેશ, માફ કહેવું જો માનો તો
રાજ્યકુમાર કરતાં કોઈ શુરવીર પુરૂષને પરણાવીએ
તો છોકરી સુખી થાય. રાજ્યકુમારોને ત્યાં કન્યાઓની
ખોટ હોતી નથી અને નાનપણથી તેઓ વ્યસની અને
દુરાચારવાળા હોય છે. તેથી અંતે તે ખીચારી બાળા
દુઃખી થાય અને ઢારની પેઠે રખડે.

ભોપાળસિંહ-પ્રિયા તારું કહેવું સત્ય છે. પણ
એવો શુરવીર સરદાર આપણા રાજ્યમાં કીયો છે, મને
તો સૌભાગ્યચંદ્ર ઠીક લાગે છે; અને એ બેની જોડી
પણ ઠીક થાય. વળી એ શુરવીર, વિચારવંત, અને
હાલો છે.

કમળાવતિ-(સ્વ)આતો આડુ વેતરાયું, રાજ સૌ-
ભાગ્યચંદ્રને પ્રાણથી અધીક ચાહે છે. (પ્રકાશ) જો,
આપને ખોટું ન લાગે તો કહું.

ભોપાળસિંહ-પ્રિયા, લલ્લે ઘણી ખુશીથી કહો.

કમળાવતિ-પ્રાણેશ, સૌભાગ્યચંદ્ર કરતાં મારો
ભાઈ જલમસિંહ ખોટો છે ?

ભોપાળસિંહ-(ગુસ્સે થઈને)રાણી, તમે શું કહો છો;
તમારો ભાઈ તે એક કોળી તેની સાથે શું હું મારી
પુત્રી પરણાવીશ, એતો ઘણું અઘટીત થાય. આજથી

તમે એવી વાત કાઢ્યો નહિ. મારી-નજરમાં આવશે તેમ કરીશ. હવે હું રજા લઉં છું.

કમળાવતિ-વાહ પ્રાણેશ, આપને જોડું :લાગ્યું, મને માફ કરો. તમારી નજરમાં આવે તેમ કરજો.

(ભોપાળસિંહ જાય છે.)

પ્રવેશ ૫.

સ્થળ રસ્તો.

પાત્ર—જલમસિંહ. કેદારસિંહ અને પાછળથી

વૈધરાજ.

જલમસિંહ— ગાયન ૨૧.

અપમાન અપમાન માફ કેમરે સહેવાય;

સિંહ શિકાર શું એ શ્વાન ખેંચી જાય. — અપમાન

ચિત્ત ચિરાય ભડકે બળે આ કાય;

મિત્ર મટી થયો અરી હવે હાય. — અપમાન

સૌભાગ્યની પાડુ કાય, જમપુરી ઝોળીતો જાય;

ગોળી બાર ત્યારે ખરોતો કહેવાય. — અપમાન

રંગમાં ભંગ પાડ્યો, અરીએ મુને થકાવ્યો;

સુંદરી પડાવી જાય હાથથી શું હાય. — અપમાન

(ગુસ્સામાં) બસ, રોમે રોમ ક્રોધાગ્નિ પ્રાપ્ત

થયો છે. હૃદયનો જવાળામિ ફાટી ગયો છે. અંધકારનો

પડદો ઉડી ગયો છે. સૌભાગ્ય, સૌભાગ્ય, તું મારા કા-

મમાં આડે આવી મારો કદો શત્રુ થઈ પડ્યો છે; પણ

અમ્મ્યા યાદ રાખજે કે આ જલમસિંહના સપાટામાં-

શ્રી હવે તું બચનાર નથી. અરે નીચ, તને કાપી નાંખી મારા બળતા અસિને શાંત કરીશ; અને તારી પ્રિય સતિ ઇન્દુમતિને મારા મહેલમાં રાણી તરીકે રાખીશ ત્યાં સુધી માફ વેર હું પુરૂ થએલું માનીશ નહિ. (દાંત કચકચાવે છે.)

કેદારસિંહ-બાપુ, નાહક શામાટે ગુસ્સે થાઓછો. સૌભાગ્ય જેટલા નાના બાળકને મારવામાં શી વાર લાગવાની છે ! કદાચિત્ મુરો છે, બહાદુર છે પણ તે એકલો શું કરી શકનાર છે. તેનો કંઈ વિચાર કર્યો ?

જનકમસિંહ-કેવો ગમેડો, કેવો મુર્ખ, તું અને એકલો સમજુતું ! એ ધારવામાં તારી મોટી ભૂલ છે. ધારકે સૌભાગ્યચંદ્રને આપણે એકલો ધારીએ અને એના મિત્ર પ્રતાપને તથા નવીનને વિસારીએ એતો મોટી ભૂલ ગણાય. અને ન કરે નારાયણ અને આપણો પ્રપંચ ખુલ્લો પડેતો ગામમાં રહેવું ભારે થઈ પડે. તેનો તો કંઈ વિચાર કર્યો કે નથી કર્યો ? પણ મેં તને વેધરાજે બોલાવી લાવવાને કહ્યું હતું તે બોલાવી લાવ્યો કે નહિ.

કેદારસિંહ-જાહેબ, હું તેમને કહી આવ્યો છું. અને તે હમણાંજ આવતા હશે. (પડદા સામુ જોઈને) દયો સાહેબ, એ સામેથી વેધરાજ આવે. સંભારતાં વારજ આવ્યાને ! આયુષ્ય તો બહુ લાંબુ લાગે છે.

વેધરાજ-(સલામ કરીને) કેમ ઠાકોર, માફ આવે એવું અગત્યનું શું કામ પડ્યું છે ? મારા સરખુ

જે કામ હોય તે કરમાવશે.

જલમસિંહ-વૈધરાજ, કામ તો બહુ અગત્યનું છે ને કર્યા વગર છુટકો નથી. અને જે એ કામ કરી આપશે તો મેં માગ્યું મુલ મળશે.

વૈધરાજ- ઠાકોર, આપની કૃપા છે એટલુંજ બસ છે, પ્રભુ કૃપાએ પૈસો તો પુષ્કળ છે. પણ એવું શું કામ છે ?

જલમસિંહ-વૈધરાજ, આપનું કામ તો એટલુંજ છે કે મને હલાહલ વિષથી ભરપુર એક બુટ્ટી બનાવી આપો કે જે પીધાથી મનુષ્ય અથવા પ્રાણી તરતજ સ્વધામ પહોંચી જાય.

વૈધરાજ--(સ્વ) આ નીચ નીમકહુરામ, રાજ્યમાં ભારે કાવતરું રચતો જણાય છે. અને તેમાં કોઈ નિરાધાર તે પાપીના પંજમાં પડી પોતાના જીવને જોખમમાં નાંખશે. મને ખાતરી છે કે તે કોઈના જાનની ખુવારી કરશે. માટે મારે તેને એવી બુટ્ટી ના આપવી જોઈએ કે જેથી માણસ મરી જાય, પણ એવી બુટ્ટી આપવી કે જેથી ચોવીસ કલાક સુધી કોઈ પણ મનુષ્ય ચૈતન્ય વગર બેશુદ્ધ મુડદા સમાન પડ્યો રહે. આ બુટ્ટી આપવાથી અનર્થ તો ભારેજ થશે. પણ હાલ લાચાર છું. જે એની માગણી ના કબુલ કરું તો તે મારી પણ ખુવારી કરે એમ છે. કારણ કે હાલતો રાજ્યમાં કરતો કારવતો એ છે. માટે હાલતો હાજપાડવી.

જલમસિંહ-કેમ વૈધરાજ શા વિચારમાં પડ્યા !

વૈદ્યરાજ-એમાં વિચાર શો કરવાનો છે. આપનાં કામમાં ના પડાય. તમારે તે બુટ્ટી જોઈતી હોય તો તમારા માણસને મોકલો હું તેને ઘેરથી આપીશ.

જલમસિંહ-અરે કેદારસિંહ, જા તું એમને ઘેર જઈને લઈ આવ, પછી આપણે ત્યાં આવજે ?

કેદારસિંહ-સારૂં સાહેબ. (વૈદ્યરાજ અને કેદારસિંહ સલામ કરીને જાય છે ત્યાર બાદ.

જલમસિંહ-બસ હવે આપણું કામ થઈ ગયું સમજવું. વચમાં નડતો કાંટો દુર થયો. આ બુટ્ટી હું પ્રતાપને આપીશ; અને કહીશ કે દરેક જાતના વ્યાધિ ઉપર આ અકસીર ઈલાજ છે. વળી તે આપણને મિત્ર જેવો ગણે છે. તેથી ગોળી લેશે અને તે ખાતાંજ તેનું કાચગ નીકળી જશે. અને આપણું નામ પણ નહિ આવે. ગોળથી મરે તેને વિષથી શું કરવા મારવો ? પ્રતાપ દુર થયો એટલે પછી નવીનચંદ્રને અને સૌભાગ્યચંદ્રને જોઈ લેવાશે. ચાલ હાલતો ઘર તરફ જઈ.

પ્રવેશ ૬.

સ્થળ-સૌભાગ્યચંદ્રનો મહેલ.

પાત્ર. સૌભાગ્યચંદ્ર, નવીનચંદ્ર, પ્રતાપ અને પાછળથી ચોગીનીના વેષમાં ઈંદુમતિ.

સૌભાગ્યચંદ્ર ઈંદુમતિ ન મળવાથી થએલા માંદગી સૌભાગ્ય ક્રોધ ઉપર પ્રેમ વિરહથી પીડાઈને સુસ્ત પડ્યો રહ્યો છે. તેની આજુબાજુ નવીનચંદ્ર અને પ્રતાપ ખુરશી ઉપર બેઠેલા છે.)

પ્રતાપ-ભાઈ નવીનચંદ્ર (નવીનચંદ્ર સાંભળવાને મોઢું ઉંચું કરે છે) મને તો આ સૌભાગ્યચંદ્રની માંદગી ઘણી ભયંકર લાગે છે. તેના દીલમાં કંઈ પણ ફીકર પેઢી હોય એમ જણાય છે તેનામાં આવો એકદમ ફેરફાર જોઈ મને ઘણું આશ્ચર્ય થાય છે ?

નવીનચંદ્ર-મિત્ર, તમારું કહેવું સત્ય છે મને પણ તેમના શરીરમાં ફેર પડેલો લાગે છે. (સૌભાગ્યના ચહેરા તરફ જોઈ) અરે આ એમનું મધુર મુખ કેવું ફીકું પડી ગયું છે ? ચિંતાથી તેમનું શરીર કેવું સુસ્ત થઈ ગયું છે મુખપર પરસેવાના બિંદુ આવી રહ્યાં છે. તેમની પ્રકૃતિ મુખાકૃતિ ગમગીનથી છવાઈ રહી છે. ખરેખર ! આનંદ તથા મુખના શીખર ઉપર ઉગેલો પુર્ણિમાનો ચંદ્ર ધીમે ધીમે ગળવા માંડ્યો છે. તેને પ્રકૃતિ ભેવાની મને ઘણી ઇચ્છા થાય છે.

પ્રતાપ-મિત્ર ખરેખર ? તારું કહેવું સત્ય છે. હાલ બેચાર દિવસ થયાં તેને ઘણો ઉદાશીનથી ગમગીન દેખું છું તેનું કારણ પૂછતાં જવાબ પણ પુરો મળતો નથી. બહુ જક કડું છું તો જવાબમાં માત્ર મને શોકના નિશ્વાસ તથા દુઃખના ઉદ્ગારજ મળે છે.

નવીનચંદ્ર-(સૌભાગ્યચંદ્ર તરફ આંગળી બતાવીને આશ્ચર્યથી) મિત્ર જો જો અત્યારે એનું કમળ સરખું મુખ કેવું પ્રકૃતિ થઈ રહ્યું છે. આહાહા ? તેનું આનંદમય મુખ ખુશી ઉત્પન્ન થવાથી કેવું મંદ મંદ સ્મિત લાસ્યથી શોભી રહ્યું છે. તેના મનમાં શા વિચાર થતા

હશે (પ્રતાપ તેને ચુપ રહેવાની નીશાની કરીને.)

પ્રતાપ-મિત્ર તું જરા ધીરેથી બોલ હાલમાં એ કંઈ બોલતા હોય એમ જણાય છે (બે જણા શાન્ત રહે છે, સૌભાગ્યચંદ્ર સુતો હોય છે તેને સ્વપ્નામાં ઈંદુ-મતિ આવી હોય તેમ જણાય છે. ખ્યારથી બોલાવવા છતાં નહિ બોલતાં માત્ર એકી ટશે ઉભી જોતી રહી હોય એમ જણાય છે)

સૌભાગ્ય-(સ્વપ્નામાં) કેણુ, મારી પ્રેમાળ મુર્તિ મધુર મોહિની ઇંદુમતિ ? વહાલી આવ, મને એક આલીંગન આપી હૃદય સાથે પ્રેમી હૃદયને મેળવી, અ-ધરામૃતનું પાન કરાવી, વીરહથી ઉભરાઈ જતા પ્રેમને શાન્ત કર. (થોડીવારે) મારા મધુર ગુલાબ, ચતુર ચપળા દુર કેમ ઉભી રહીછું ! આવ વહાલી પાસે આવ કેમ આવતી નથી. શું દુરજ ઉભી રહેશે ! પ્રેમી કમળા પહેલા વાસમાં ભ્રમરને પુરોપુરો ખાંધી જાડુજળથી પકડી પછી ખીડાઈ જવું એતો સાફ. આવ પ્રીયા મારી વહાલી પ્રીયા આવ. મને ભેટ. (તેને ભેટવા ઉભો થાય છે. પ્રતાપ તેનો હાથ પકડી રાખે છે).

પ્રતાપ-અરે સૌભાગ્યચંદ્ર, આમ ઘેલાં શું કાઢાછો આમ બેભાન માણસની માફક શું બકયાં કરે છે જરા વિચાર કરો, વિચાર કરો. જાગૃત થઈને જુવોતો ખરા કે અહીં તમારી પ્રીયા તો કાંઈ નથી. નાહક શું બકયા કરો છો. (સૌભાગ્ય સ્વપ્નામાં ઇંદુમતિ જતી રહી છે અને અદ્રસોસ તથા આશ્ચર્યની સાથે બોલે છે.)

સૌભાગ્ય-હાય શું જતી રહી ખરેખર ગઈ, ખરે
ગઈજ ખરે ભુખ્યા લિશુકની આગળ લોજન ધરી ખેં-
ચી લીધુ તૃપાથી પીડીત રહેલા પ્રેમીને પ્રેમનુ પાણી
ખતાવી ખ્યાલી ખેંચી લીધી. અરે પહેલા પ્રેમ ખતાવી
પછી જાળમાં પુરેપુરો ફસાવી પ્રેમીપંખીને પડતો મુકી
મધુર મોહીની શું નિષ્કુર જની ચાલી ગઈ હાય પ્રીયા
તારો વિયોગ કેમ સહેવાસે (એમ કરી કોચ ઉપર
સુઈ જાય.)

નવીનચંદ્ર-અરે ભાઈ આ શું બોલો છો તમારી
પાસે કોણ બેઠા છે તેતો બુઝો !

સૌભાગ્યચંદ્ર-(જોઈને શરમાય છે) કોણ નવીન
તથા પ્રતાપ ! ભલા મિત્રો હું નિંદ્રાવસ થયો હતો
તેથી મારા તરફથી તમને કંઈ પણ અપમાન લાગ્યું
હોય તો તેને માટે હું આપની માફી માગું છું, તમે
ક્યારના આવ્યા છો ?

પ્રતાપ-(મશ્કરીમાં નવીનચંદ્ર તરફ જોઈને)
શી ચાલાકી, નવીનચંદ્ર જોયું કે કેવી વાત ઉડાવી નાંખે
છે. (જાંને જણા હસે છે) ઓહોહો ! ભાઈ તમને તે
હમારી શાની ગરજ હોય, ગમે તેટલા પણ હમે ત-
મારા હાથ તળેના નોકર, નોકર તેતો નોકરજ તે કંઈ
તમારા હૃદયમાં વસેલી પ્રેમી પ્રીયાના જેવા તે ક્યાંથી
હોય.

સૌભાગ્યચંદ્ર-(સ્વગત) ખરેખર મારી તો પુરી
મશ્કરી થઈ ! પ્રતાપે તથા નવીને આ વાત સાંભળી

હોય એમ જણાય છે. લાવ વાતને ઉડાવી નાંખુ. (તેમના તરફ જોઈને) આલો મિત્ર આપણે આજે ક્યાં ફરવા જવું છે ?

નવીનચંદ્ર-મારા મહેરબાન એ વાત ઉડાવવાથી કંઈ પણ બનનાર નથી, જ્યાં સુધી તમે તમારું દીલ ખોલી હુમણું જે બક્તા હતા તેનો ભર્મ લાગશે નહિ ત્યાં સુધી એક પગલું પણ આગળ ભરનાર નથી.

સૌભાગ્ય-(સ્વગત) હાલ વાતને ઉડાવાય તેમ નથી, વળી આ જક લેઈને બેઠો છે તે મને છોડનાર નથી, માટે વાતતો કહેવી પડશે. હવે શું કરવું. (વિચાર કરે છે)

પ્રતાપ-કેમ મિત્ર સુસ્ત થઈ બેઠો. કેમ વાત કહેવી છે કે નથી કહેવી ? જો છુપી હોયતો અમારે સાંભળવાની બીલકુલ જરૂર નથી. વાગતું વાગતું ઘણુંએ તોરણે આવશે ત્યારે જણાશે (જવાં માંડે છે)

સૌભાગ્ય-(તેમને રોડી રાખીને) અરે સખુર ભત્તા મિત્રો મારા ઉપર નિષ્ઠુર થતા નહિ. તમારાથી મારે શું છુપુ તથા છાનું રાખવાનું છે. પણ મને કહેતાં શર્મ આવે છે. દયાં સાંભળો, નવીનચંદ્ર જે દહાડે રાત્રે હું તમને મળ્યો હતો તે યાદ છેની ? તમારાથી છુટા પડ્યા પછી મેં કુવરીના બગીચામાં કોઈનો દુખી પોકાર સાંભળીને હું ત્યાં ગયો અને જોઈ છું તો કોઈ દુષ્ટ માણસ કુવરી ઇંદુમતિને ઉપાડી જતો હતો અને તે બેલાન અવસ્થામાં હતી મેં મારો તમચો ફાડ્યો

પણ તેને ન વાગતાં તે માત્ર ધાચક્ક થઈ નાશી ગયો.
પ્રતાપ-તે દુષ્ટ માણસ કેણુ હતો ?

સૌભાગ્યચંદ્ર-ખીજે તો કેણુ હોય ? પ્રપંચમાં
પુરો રમનાર તે કપટખાજ લુણુહરામી પુરુષ રાજ્ય-
મામો જલમસિંહ હતો. કુંવરીએ જાગૃત થઈ મને
જોયો અને ત્યારથીજ તે મારી સાથે ખ્યારમાં પડીછે.

નવીનચંદ્ર-ભલા માણસ તમારી ચિંતા ખરેખર
મનને જોકાવે એમ છે ધારો કે કદાચ કુંવરી ઇંદુમતિ
તમને પરણવાને ખુશી હોય પણ રાણાજી તમારી મા-
ગણી સ્વીકારે તે બનવું અશક્ય છે.

સૌભાગ્યચંદ્ર-ભાઈ તેજ વાતની મને મોટી શીકર
થાય છે (પછી મસલત કરે છે.)

પ્રતાપ-ભાઈ તમારે શીકર ના રાખવી. અમે હવે-
થી એની પેરવીમાં રહીશું (હવે અમે રજા લેઈએ
છીએ.)

(ઇંદુમતિ યોગીનીના વેષે સૌભાગ્યનો પ્રેમ તપા-
સવા આવે છે તે ધીમે ધીમેથી બોલે છે.)

(સૌભાગ્ય સાંભળે છે.)

ગાયન ૨૨.

પગલે પગલે પાંદડે, પ્રેમ તણો છે પંથ;

સંત પંથ બતાવશે, વાંચે મળેના ગ્રંથ.

દેખુ ન દેદાર પ્રેમીના, અખીલ અહા સુષ્ટીમાંહી,

નજરે આવે નહિ ખરે કેઈ પ્રેમી કાંઈ.

સૌભાગ્યચંદ્ર—(આ કેઈ સંસારથી કંટાળી ગ-
યેલી આર્યા લાગેછે તેમના બોલવામાં ગુણ અર્થ સમ-
જાય છે, માટે લાવ જઈને પુછું. (પાસે જઈને) આર્યા
નમન કરુંછું.

ઇંદુમતિ—(યોગીની રૂપે) (હાથ ઉઘો કરીને
આશીરવાદ આપે છે) વીર તારું કલ્યાણ થાઓ.

સૌભાગ્યચંદ્ર—આપને હું કંઈ પુછવાની રજા લે-
ઉંછું, કે તમે આ સંસારમાં અનેક જાતના વૈલવ છોડી
યુવાવસ્થામાંથીજ સંસારથી કંટાળી જઈ વૈરાગવસ્થા
અહુણ કરી છે. આર્યા મારા ધારવા પ્રમાણે તો
તમારે સંસારથી મુક્ત થવા જેટલી ઉંમર નથી. તેમ
છતાં તમે શા માટે વૈરાગવસ્થા ધારણ કરી છે ?

યોગીની ઉર્ફે ઇંદુમતિ—વિર પુરૂષ, અન્ય મા-
ણુસના મનની ઈચ્છાઓ જાણવાની જુજાસા રાખોછો ?

સૌભાગ્યચંદ્ર—ભાવિની કુદરતના નિયમ પ્રમાણે.

યોગીની—ત્યારે શું દુનિયામાં કેઈ પણ પ્રેમ
નથી ?

સૌભાગ્યચંદ્ર—અલગત શા માટે નહિ. સદીમાં
ઘણાએ પ્રેમી પુરૂષ હશે.

યોગીની—ના, ના, તમારા કહેવામાં કંઈ પણ
સત્ય ભાસતું નથી. તમારો કહેવાનો ભાવાર્થ હું સ-
મજી ગઈ છું. તમે એક સ્ત્રીને ચહાઓછો માટે આવો
જવાબ આપોછો, કેમ ?

સૌભાગ્યચંદ્ર—(સ્વગત) આ યોગીની તો કાંઈ

ચમત્કારી હોય એમ જણાય છે, નહિ તો મારા કૃત્ય-
ની છુપી વાત એમના જાણવામાં ક્યાંથી આવે ? (પ્ર-
કાશ) ખરેખર, તમારું કહેવું સત્ય છે. હું એક સ્ત્રીને
મારા ખરા અંતઃકરણથી આહુ'છું. તેમ છતાં હું પ્રેમી
ન કહેવાવું, તો તમે કેવો પ્રેમ ઇચ્છો છો. દુનિયામાં
હજારો જાતના પ્રાણીઓમાં અન્યોઅન્ય પ્રેમ રહેલો
છે. પિતા અને માતાનો વત્સલ્ય પ્રેમ બ્રાત્રુઓનો
અન્ય પ્રેમ, પિતા પુત્રનો, ભરથાર ભામીનીનો, ગુરૂ
શિષ્યનો, અને એવા અનેક જાતના પ્રેમથી દુનિયાને
હું તો ભરપૂર જોઉં છું.

યોગીની—ભલે તમે જોતા હો, પણ હું તો જોતી
નથી. વળી તમારી બાબતમાં હું તમને થોડા સવાલ
પુછુ છું, તેનો તમારા ખરા અંતઃકરણ પુર્વક સાચો જ-
વાબ આપશો ?

સૌભાગ્યચંદ્ર—આર્યા, શા માટે નહિ. મોટી ખુ-
શીની સાથે. તમારે મને સવાલ કરવા હોય તો બેલા-
શક ખુશીની સાથે કરો. હું તમને મારા ખરા અંતઃ-
કરણ પુર્વક સાચા જવાબ આપીશ.

યોગીની—મને તમારા બોલવા ઉપર વિશ્વાસ
આવે છે માટે કહું છું:—આ સૃષ્ટીમાં એવી કંઈ સ્વરૂપ-
વાન તથા સુંદર સ્ત્રી છે, કે જેને તમારું મન હરણ
કર્યું છે.

સૌભાગ્યચંદ્ર—આર્યા ! મન તો શું હરણ કર્યું છે;
પણ તેના અલૌકિક ગુણો, મોહક કાન્તિ, લાવણ્યતા,

ચાતુર્યતા એ તો મને તેનો ગુલામ બનાવી દીધો છે. તે મદિરાક્ષી મોહીનીને મારા ખરા અંતઃકરણ પુર્વક ચાહું છું. તે બાળા રાજ્યકુમારી ઈંદુમતિજ છે.

ચોગીની—(સ્વગત) પ્રાણેશના આ શબ્દો સાંભળી મારું અંતઃકરણ આનંદમાં છલકાઈ જાય છે. હવે પ્રકાશમાં પડી લાવ મારા પ્રીત પ્રીતમને લેડુ. (વિચાર કરીને) પણ (મનને) ના, મન જરા સખુર કરો હજી પુર્ણ રીતે પ્રેમ તપાસવો (પ્રકાશ) આર્ય, તમે તે સ્ત્રીને ધારો કે ખરા અંતઃકરણથી ચાહો છો, પણ તે કદાચ તમારી માગણી ના કબુલ કરશે તો પછી તમારો પ્રેમ બીજાને સોંપસો.

સૌભાગ્યચંદ્ર—અરે, કદી નહિ, મારા પ્રાણને પણ હું એકને સોંપેલો પ્યાર બીજાને સોંપીશ નહિ, પણ મને ખાતરી છે કે તે મારા પ્રત્યે એવી નિષ્કુર બને તે વાત બનવી અશક્ય છે.

ચોગીની—તેતો હું પણ કહું છું કે તે તમને ચાહે છે, પણ ધારો કે તેમ કરે તો શું કરો ?

સૌભાગ્યચંદ્ર—તો પછી આ દુનીયામાં જીવવું વૃથા છે. કુંદન જેવું જીવન વૃક્ષ નિર્દયતાના કુવાડાથી કપાઈ જાય, સંસાર ધૂપ સમાન થાય, ખટરસ લોજન અકારત થાય, મહેલને મંદિર સ્મસાન સમાન લાગે, પણ ના, તે એવું કરે નહિ.

ચોગીની—(સ્વગત) ખરેખર, પ્રાણેશનો પ્રેમ પુરો તપાસ્યો છે. પ્રેમની પરિક્ષામાં પ્રાણનાથ પાર

પડ્યા છે, માટે હવે વિલંબ કરવામાં સાર નથી. (પ્ર-
કાશ) જે તમને સ્ત્રીના પ્યાર વિષે એટલી બધી ખા-
તરી છે તો તમે તેને કેટલા દિવસ ઉપર મળ્યા હતા
તેની કંઈ બગર છે કે ?

સૌભાગ્યચંદ્ર—(નીચું જોઈને) આર્યા મારી પ્રિ-
યાને મળે મને પંદરએક દિવસ થયા છે. મન મળવાને
ઘણું તલપી રહ્યું છે, પણ મલવું મુશ્કેલ છે, વિયોગથી
હૃદય ચીરાય છે જે તેને મલવા જાઉં તો પકડાઈ જા-
ઉં, અને તેથી મારા શરીરની જોખમદારી મારે વેઠવી
પડે તેમ છે.

ચોગીની—(તીરસ્કારથી) જોયો જોયો તમારો
પ્યાર ? લાંબા લાંબાં લાપણુથી મારા મનને અન્યથા
રીતે અસર કરી, પણ યોગતો પાસેજ છે. જે સ્ત્રીને
તમે આટલી બધી ચાહોછો તેને પંદર દિવસ થયા
કહોછો કે મર્યો નથી. કેવી અન્યથા ! પ્રેમી પુરૂ-
ષને તો પંદર દિવસ પંદર ભવ સમાન લાગેછે. ને વળી
તમે પ્રેમ કરતાં તમારા પ્રાણને વધારે ચાહોછો ?

સૌભાગ્યચંદ્ર—મને મારા જીવ કરતાં તે મનમો-
હનીનો પ્યાર વધારે વહાલો લાગેછે, પણ તેને કેવી
રીતે મળાય, એવી કંઈ યુક્તિ !

ચોગીની—એમાં વળી યુક્તિ શી “ મન હોય તો
માળવે જવાય ” તેમ ખરો પ્રેમ હોય તો અહીંઆંજ
મળાય.

સૌભાગ્યચંદ્ર—અહિં તે કેવી રીતે ?

ચોગીની—કેમ નહિ, તમારી પ્રિયા ભમારી પાસેજ છે.

સૌભાગ્યચંદ્ર—ના હુંતો કંઈ ના દેખુ.

ચોગીની—તમારી પાસે નહિ તો તમારા હૃદયમાં છે.

સૌભાગ્યચંદ્ર—મારા હૃદયમાં વળી શું છે ?

ચોગીની—શું તે વળી પ્રેમ !

સૌભાગ્યચંદ્ર—(આશ્ચર્યમાં) અહોહો ! તમે વળી ઠાઈના પ્યારમાં પડેલાં જણાઓ છો ?

ચોગીની—હા, હું એક પુરૂષને ચાહું છું.

સૌભાગ્યચંદ્ર—ત્યારે તમે આવો વેશ ધારણ કર્યો છે તેનું કારણ ?

ચોગીની—કારણ વળી શું, પ્રેમીને પ્રેમપાત્ર ના લાગ્યો તેથી.

સૌભાગ્યચંદ્ર—એવો તે કયો નિર્દય પુરૂષ છે કે આવા મધુર શુલાળને રસ્તામાં રઝળાવી ધુળમાં રગ-દોળી તેનો તિરસ્કાર કરે. ખરેખર, હીરાને કાચ જાણ્યો છે, રત્નની પરિક્ષા કરવામાં પ્રેમી ઝવેરીએ ભારે ભૂલ ખાધી છે (ચોગીની તરફ) પણ તે પુરૂષની ઉમ્મર કેટલી છે ?

ચોગીની—ઉમ્મર તો તમારા જેટલીજ છે, અને તમારા જેવાજ ચહેરાવાળો અને ખુબસુરત યુવાન છે. ભૂલવણી ભુલાઈ તો તમનેજ એ આધારે કદાચ હું પણ એવાજ ધારું.

સૌભાગ્યચંદ્ર—(આશ્ચર્યમાં) એતો ધણુંજ આ-

શ્ર્વ્ય ! પણ મારા અને એના સ્વભાવમાં ફેર હશે.

ચોગીની—ખિલકુલ નહિ. ફેર હોય તો તમે તમારી મનહરણીને મળવા ન જાઓ.

સૌભાગ્યચંદ્ર—પણ મારી અડચણો તો મેં તમારા આગળ નિવેદન કરી છે.

ચોગીની—પણ હું કહું છું કે તમે જેને ચાહો છો તે સ્ત્રી તમારી પાસેજ ઉભી છે, અને તમારા આગળજ:—તેમ છતાં તમે કેમ દરકાર કરતા નથી ?

સૌભાગ્યચંદ્ર—(આશ્ચર્યમાં) એ કેમ માની શકાય એ તો કેવળ જાંજવાના નીર જેવું છે. હુંતો મારી આગળ તમનેજ દેખું.

ચોગીની—ત્યારે તમે ભુલતા હશો. જરા નજર કરીને જુઓ તો ખરા, આ સામે કોણ ઉભુ છે. આટલી બધી જેની સાથે વાત કરી તોપણ જુહું બોલો છો.

સૌભાગ્યચંદ્ર—હું સાચું કહું છું કે મેં મારી દીલદાર સાથે ખીલકુલ વાત કરી નથી.

ચોગીની—અરે વાહ ? હજી જુહું. પ્રત્યક્ષ હું આ આપણી સાથે ઉભી છું તેને તો નીહાળો કે પ્રાણેશ હું તો ચોગીની કે ઇંદુમતિ.

સૌભાગ્યચંદ્ર—કોણ મારી વહાલી ઇંદુમતિ (તેને બોલે છે) અરે, તેંતો મને ભારે ભૂલાવામાં નાંખ્યો વાહરે ભલી ચાલાકી:—પ્રેમી મધુર મુગ્ધા, શો તારો મારા ઉપર ખ્યાર કે અળખા થઈ રાત્રીના સમયે મને મળવા માટે આવી છું. ખરેખર, ભારે સાહસ ઉઠાવ્યું.

ખરેખર; અભયળી ભરેલું સાહસ ?

ઇંદુમતિ—મારા પ્રાણાધાર મનહર, આપણી તરફ આવતાં મને બીલકુલ ભય લાગતો નથી. પ્રાણેશ પ્રેમની ખુબી ન્યારીજ છે. પ્રેમ મનુષ્યને આંધળો કરી તેની મરજીમાં આવે ત્યાં દોરી લેઇ જાય છે. વળી પ્રાણેશ તમે વિચાર કરશો કે જ્યારે નળરાજાએ દમયંતીને ભરજંગલમાં મુકી ચાલ્યા ગયા તેમ છતાં સતી દમયંતીનો નળ રાજા પ્રત્યે કેવો પ્રેમ હતો તેનો વિચાર કરો. વળી સતી તારામતિ અસંખ્ય દુઃખો સહન કરી હરિશ્ચંદ્રના દુઃખમાં ભાગીયેણુ થઇ હતી તે શું ! તેનો વિચાર કરો ! તેમજ પ્રેમ હતો. પ્રેમ શીવાય બીજું કશું નહોતું. તો મારા પ્રાણાધાર આપની પાસે આવતાં મને ભય શો ? કારણ કે મારો પણ આપણા પ્રત્યે નિર્મળ પ્રેમ છે.

સૌભાગ્યચંદ્ર—મારી મનહરણી સાહસીક સૌભાગીબાળા ખરેખર, તને ધન્ય ઘટે છે.

ગાયન ૨૩.

વાહ વાહ પ્રેમીલી મમબાળા,

જેયું જેયું સાહસ તમમાં દારા—વાહવાહ.

ઇંદુમતિ—ભિક્ષુક ભુવનમાં પ્રેમ ભટકતો રે....રે રે

સૌભાગ્યચંદ્ર—પ્રેમી પ્રેમની માળા મુખે જપતો

....રે રે

ઇંદુમતિ—વાહરે વિલક્ષણ મતિ વિચારું શું...હું રે

સૌભાગ્યચંદ્ર—અળખા અદ્ભુત ગતિ હું ધાડું....રેરે
(ઇંદુમતિ—વાહલા વખાણથી શરમાવશે નહિ)

ઇંદુમતિ—ચેતી ચેતી ચતુર ચીત્તના ચાળા—
વાહવાહ.

સૌભાગ્યચંદ્ર—(ભાષણ ચાલુ) વારીથી મીન, મો-
હીનીથી ચંદ્ર, કમળથી ભ્રમર, અળખા રહે તો ઇંદુમ-
તિથી સૌભાગ્ય અળખો રહે. પણ પ્રિયા આપણે ગ-
દ્વલતમાં રહેવું ન જોઇએ કારણ કે જલમસિંહ ઘણો
ખટપટી અને રાણાશ્રીનો માનીતો માણસ છે. કદાચ
રાણાશ્રીને કાને આ વાત નાંખશે તો પછી પરિણામ
શું આવશે તે હું કંઈ કહી શકતો નથી.

ઇંદુમતિ—પ્રીતમ ખીવાનું ખિલકુલ કારણ નથી.
ગમે એટલાં વિદ્વ નડશે તો પણ ઇંદુમતિ તો તમારીજ છે.

. ગાયન. ૨૪.

પ્રીતમ પાતળીઆરે (૨) શરણે છું હું દીનદારા .

સુંદર શામળીઆરે (૨) પ્રીતમજી રસીક ખ્યારા—
પ્રીતમ.

સૌભાગ્યચંદ્ર—અરે વાહ (૩) ઇંદુ અરે વાહ ૩

સૌભાગ્યચંદ્ર—તાત સુણેજો તમતણા, વિપરીત
થાયે વાત;

ઇંદુમતિ—અવની અલખેલા ગણ્યા, અવર બ્રાતને
તાત.

સૌભાગ્યચંદ્ર—લેટોને રસીલી .....

ઇંદુમતિ- .....શાણા હું છખીલી

સૌભાગ્યચંદ્ર-અરે વાહ (૩) (ઇંદુ), અરે વાહ (૩)

સૌભાગ્યચંદ્ર—શાળાશ દ્વારી વિરળાળા તારી જનેતાને ધન્ય છે. પ્રીયા આજથી તારે કશીવાતનો ભય રાખવો નહિ. જ્યાં સુધી સૌભાગ્ય અને સૌભાગ્યની સમશેર રહેશે ત્યાં સુધી ખુશામતીઆ અને કપટી માણસનું કંઈપણ વળી શકનાર નથી. તેમને જવાબ આપવા મારી સમશેર સમર્થ છે. પ્રિયા હું તને મારા પ્રેમની નિશાંની તરીકે મારી માતાના હાથનું રત્નજડીત કંકણ આપું છું તેને જીવની પેઠે જાળવી રાખજે. કોઈને પણ તે કંકણ આપવું નહિ (ઇંદુમતિ.) કંકણ આપે છે (ઇંદુમતિ તેના ગળામાંથી હાર કાઢીને).

ઇંદુમતિ—પ્રાણેશ, હું તમને મારા પ્રેમની નિશાંની તરીકે મારા હૃદયનો હાર આપું છું (સૌભાગ્યને હાર આપે છે. સૌભાગ્ય લેછે અને હારને ચુંબન કરેછે).

ઇંદુમતિ—પ્રાણેશ, હવે દાશીને જવાની આજ્ઞા થવી જોઈએ. પ્રિતમ મને આવ્યાને ઘણો વિલંબ થઈ ગયો છે, અને જો નહિ જાઉં તો મારી દાશીઓ શોધાશોધ કરી મુકશે અને કદી કોઈ દેખશે તો વાત જાહેર થશે માટે તમે મને કાલ મધુવનમાં મળજો. હું ત્યાં આગળ તમને મળીશ (જોગણનો ઝલો ચઢાવી દેછે અને જવા માંડે છે).

સૌભાગ્ય તેનો હાથ પકડીને.

ગાયન ૨૫.

ચાલી (૩) ચતુરા કયાં ચાલી મમ ચીત ચોરી કયાં ચાલી
વાલી (૩) તળસુધું ખ્યારી ઝટ છાંટો પ્રેમની પારી

ઇંદુમતિ—

છોડો (૩) છોડો છળીલા હઠ છોડોને હઠીલા

તોડો (૩) સંગ સરમાઇ પ્રીય રાત વીતશે આંહી;

સૌભાગ્યચંદ્ર—

તનમાં (૩) તસખીર ચીતરાઈ તે કેમ જાય ભુલાઇ,

વાલી (૩) તું વળજે વહેલી થઈ પ્રેમરસમાં ઘેલી;

ઇંદુમતિ—

પ્રીતમ (૩) જી મળશે ખ્યારા નહી વીસારસો દીનદારા

જપતી (૩) પ્રભુ પ્રીતે ખ્યારા વાલી પ્રેમ રસના ક્યારા

(ઇંદુમતિ ચાલી જાય છે સૌભાગ્ય તેના સામુ

જોઇ રહે છે.)

સૌભાગ્યચંદ્ર—ખરેખર ચતુરા ચીતને ચોરી ગઈ
મને ખેચેન કરી નાંખ્યો. હવે શું કરું (વિચાર કરે છે
પછી થોડીવારે) હાહા, ચાલ મારો રાત્રીનો પોશાક
પહેરી હું પણ પાછળ જાઉં કારણ કે રસ્તામાં કંઈપણ
વિધ નડે તો હું તેને મદદ કરી શકું.

પ્રવેસ ૭.

(જાલમસિંહ અને કેદારસિંહ)

જાલમસિંહ—કેદારસિંહ, મહારી કંઈ શક્તિઓ

આલે એમ નથી, મારી તો બધી અછલ શુભ થઈ ગઈ છે. ને તું કહે છે કે આપણે એવો પ્રપંચ રચવો કે સૌભાગ્યચંદ્ર રાજ્ય દ્રોહી ઠરે, પણ તે પ્રપંચ કરવામાં કઈ યુક્તિ કામે લગાડવી તેની મને સમજ પડતી નથી, અને મારું તો મન ગુસ્સાથી તપી ગયું.

કેદારસિંહ—બાપુ એમાં તો શી ભારે વાત છે. એક કીસ્સો પાર પડે એમ છે.

જલમસિંહ—પણ તે કયો કીસ્સો છે, તે મને સત્વર જણાવ.

કેદારસિંહ—સાહેબ તમે મુસલમાન પાદશાહ પાસે જાઓ અને તેમને લાંચ આપી એવી રીતે કાગલ લખાવો કે જેથી સૌભાગ્યચંદ્રને માથે કપટનું તહોમત આવે.

જલમસિંહ—અરે શાબાશ મારા દોસ્ત, તેં આ વખતે ઠીક અછલ કામે લગાડી, પણ પેલી ખુટ્ટી ક્યાં છે.

કેદારસિંહ—(આવીને) લ્યો સાહેબ આ રહી.

પ્રતાપસિંહ—(પ્રવેશ કરીને) કેમ મિત્ર શા વિચારમાં ઊભા છો.

જલમસિંહ—કેણુ, પ્રતાપસિંહ, પધારો પધારો. આપણાં ઘણા દીવસે દર્શન થયાં.

પ્રતાપસિંહ—મિત્ર તું જાણે છે કે હાલ મુસલમાન લોકોનું કેટલું જોર છે. આ વખતે મારે પણ મારા લશ્કરને લઈને લડાઈમાં જવાનો હુકમ થયો છે, માટે છેલ્લીવારનો તને મળવા માટે આવ્યો છું.

જલમસિંહ-શું મિત્ર તારે લડાઈમાં જવાનું છે, હું ઇચ્છું કે તારો અને તારા લશ્કરનો જય થાઓ. (સ્વગત) મનમાં તો ઘણીએ ઇચ્છા છે કે ઠામ પડી જાય તો ઠીક. (પ્રકાશ) મિત્ર હું શીકાર કરવા ગયો હતો ત્યાં એક મહાત્માની સેવા કરતાં તેમને પ્રસન્ન થઈને મને એક ખુટ્ટી આપી છે, અને તે ખુટ્ટીમાં એવો ગુણ છે કે કંઈ પણ વ્યાધી ઉપર, એ ખુટ્ટી ઘસીને ખીએ તો વ્યાધી નાશ પામે છે, ત્યારે લડાઈના કામમાં જવું છે, માટે તું મારી માગણી સ્વીકાર અને આ ખુટ્ટી રાખ.

પ્રતાપસિંહ-અરે મિત્ર તારી પ્રીત છે એજ બસ છે. રહેવા દે તારે એ કામ લાગશે.

જલમસિંહ-અરે વાહરે દોસ્ત, તું શું આ બોલે છે; સાચા મિત્રથી જુદાઈ રાખવી તે સારા મિત્રોને શોભતું નથી. માટે તને મારા સમ છે, ને તું તે રાખ.

પ્રતાપસિંહ-લાવ મિત્ર જો તારો આટલો બધો આગ્રહ છે તો લાવ એ સ્વીકારવાને હું ખુશી છું; હવે હું રજા લઉં.

જલમસિંહ-હા ભાઈ ખુશીથી જા. અને તું યુદ્ધમાં યશ મેળવી મને હસતે મોંઠે લેટજે. એવી મારી આશીશ છે.

પ્રતાપસિંહ-તથાસ્તુ તારાં વાક્યો સફળ થાઓ.

જલમસિંહ-બસ બેડો પાર થઈ ગયો. યુદ્ધમાં મરશે તોયે પાછો આવનાર નથી, અને જીવતો હશે

તો. પણ પાછો આવનાર નથી. જ્યાં ખુદીનો અમલ ચક્ષુસે કે પાર પડી જશે. અને વચમાંથી એક કાંટો દુર થશે, તો પછી સૌભાગ્યના શા ભાર છે એને પણ જોઈ લેવાશે. (કેદારસિંહ પ્રત્યે) ચાલ દોસ્ત આપણે મુસલમાનની છાવણીમાં કોઈ ના દેખે એમ જલદીથી પહોંચી જઈએ, અને ઘેઘાએ પોશાક આપણે સૌભાગ્યને મળતો રાખવો કારણ કે નીશાનીઓથી આપણે ઓળખાઈ જઈશું અને આતો ઉલટું એના માથે પડશે. ચાલ સત્વર પહોંચી જઈએ.

પ્રવેશ. ૮.

સ્થળ—મુસલમાનની છાવણી.

પાત્ર—કુતખુદીન, અને લશ્કર. પાછળથી જલમસિંહ અને કેદારસિંહ.

કુતખુદીન—અયે દોસ્તો, અપન ઈદર ઘણા રોજસે કિલ્લાને ઘેરા ઘાલ્યા હૈ લોકીન કુચ કાયદા હોતા નહિ હૈ, મગર બહોત જાનકી ખુમારી હોતી હૈ. તુમ સબ લોકકે ક્યા ખિચાર હૈ સો મુજે દર્શાઓ ?

સાઈસ્તખાન—ખાવીંદ ક્ષત્રી લોકો સાથે જંગ મન્યાના એ કુચ જેસા તેસા કામ નહિ હૈ. ઉનકા સૈન્યાધિપતિ સૌભાગ્યચંદ્ર હૈ, સો બડા ચાલાક હૈ. અપના સબ લશ્કરકું એ મારકે હઠા દેતા હૈ. લડાઈકા કામમે એરા સફેદ ખાલ હો ગયા હૈ ઔર મુજે બહોત અનુભવ હુવા હૈ જખી પણ મેંને એસા જુવાન, બહાદુર,

ચાલાક સરદાર દેખા નહિ હૈ. એ બહોત નિમક-હલાલ હૈ.

કુતખુદીન-મેરી નજરમેં તો ઐસા આતા હૈ કે જે સૌભાગ્યચંદ્ર લાંચસેં અપના લશ્કરમેં આ બાવે જળ એ જળરજસ્ત કિલ્લા અપના હાથમે આવે. દુસરા કુચ ઉપાય મેરી નજરમેં આતા નહિ હૈ.

(બલમસિંહ અને કેદારસિંહ આવીને સલામ કરેછે.)

અયે સરદાર, આપ લોક કેન હેં. ઐર કયા કામ કે બાસ્તે ઇંદર આના હુવાહૈ.

બલમસિંહ-ખુદાવીંદ, હમે રાજા સોપાળસિંહના સરદારો છીએ. અને આપને ખાનગી કામ કહેવા માટે આવ્યા છીએ. અને હમે તમારા હીતેચ્છુ છીએ. કંઈ કામકાજ હોય તો ફરમાવો.

કુતખુદીન-તુમ તુમેરા રાજાકું છોક હુંમેરી પાસ કાયકું આતા હો. તુમ જે ધણીકા ખાતા હો ઇસ્કા હલાલ નહિ કરતા હેં. ધિક્કાર હે તુમેરી એલાદકું; તુંમ નિમકહરામ આદમી હમકું કયા મદદ કરસકો ! તુંમ તુમેરા માલીકસેં નિમકહરામી રખતે હો સે હમેરેસેં કેસી રખો !

બલમસિંહ-(સ્વ) અરે રામ, રામ. આતો કપટ કરતાં ચપટ થઈ ગયું. આ જીવ લીધા વગર છોડનાર નથી (પ્રકાશ) મહેરબાન, નાહક, ગુસ્સે થાઓ મા. જે તમને હુમારી મદદની જરૂર નથી તો હમે રાજા માગીયે છીએ.

કુતબુદ્દીન-અયે નિમકહરામ, કીદર જાતા હે. તે-
રાતો મૈ જાન લીધા વગર છોડુ નહિ. મૈં સચ્ચા મુસ-
લમાન હઉ. કબી પણ મૈ કપટ નહિ રખુંગા, પણ જા
હરામી તુંજેકુ મૈ જાને દેતા હઉ મગર તેરા નામ રો-
શન કર દે ?

જલમસિંહ-(ગભરાય છે) (સ્વ) જો આને ખરું
નામ બતાવીશું તો બાર વાગી જશે. આ સુરા સરદાર
આગળ આપણું કંઈ ચાલનાર નથી. એ લોપાળસિંહને
મારું નામ કહેશે અને મારે રાજ્યદ્રોહ તરીકેની દેહાંત
દંડની શિક્ષા ભોગવવી પડશે.

(ગમગીન ચહેરે ઉભો રહે છે.)

કેદારસિંહ-બાપુ કેમ ઢીલા થઈ ગયા? હવે આવો
લાગ ફરી ફરી નહિ મળે. દોને સૌભાગ્યચંદ્રનું નામ.
એ ક્યાં જોવા આવ્યો છે કે તમે કોણ છો.

જલમસિંહ-(કેદારસિંહ તરફ) સાબાશરે, મારા
દોસ્ત. ભલી યુક્તિ શોધી કાઢી. (કુતબુદ્દીન આગળ
ઘૂંટણીયે પડીને) ખુદાવીંદ મને જાવા દો. હું આપનો
ગુલામ છું, ફરીથી હું આવું કામ નહિ કરું. હું આપનો
ઉપકાર નહિ ભૂલું.

કુતબુદ્દીન-અયે નિમકહરામ, મૈં તેરી મદદકી
આશા નહિ રખતા હઉં. તેરા નામ મુજે રોશન કરદે
કે જુસ તરેસે તેરા બહાદુર રાજાકું તેરાં પાપી કાવ-
તરાંકી જાન કરૂ. (સાઇસ્તખાંન તરફ) અયે સાઇસ્ત-
ખાંન ? એ લોકકે પાસસેં ઉનકા નામ બોલાવોને જો

ન દીખાવે તો ઉનકા માર મારકે ચમડા તોડાલો.

જલમસિંહ—મહેરખાન, માફ નામ સૌભાગ્યચંદ્ર છે. હવે મને રજા મળવી જોઈએ.

કુતબુદ્દીન—(આશ્ચર્યમાં) ક્યા ખુદ સૌભાગ્યચંદ્રજી! નહિ, એ જૂઠું બોલતા હૈ. (મારેછે) બોલ તેરા સરચા નામ ક્યા હૈ ?

જલમસિંહ—સાહેબ, માફ નામ એજ છે. ને હુંજ રાજ્યનો સૈન્યાધિપતિ છું.

કુતબુદ્દીન—ઝ નીચ, તુંજે રજા હૈ. (મનમાં) ક્યા આશ્ચર્યકી બાત હૈ. કે રાજાકા ખરા નિમકહલાલ સરદારખી રાજ્ય લોલકે લીયે રાજ્યકી સામને કાવતરાં ઉડાવતા હૈ. (સાઈસ્તખાન તરફ) સાઈસ્તખાન તુંમ જાકે મેરા પત્ર ઉનકું બેજો ઐર એ લુચ્યા આદમીકા કપડાંકી નિશાનીયો બોલો.

સાઈસ્તખાન—જેસા માલીકકા હુકમ.

ખવેશ ૬.

સ્થળ, જલમસિંહનું આંગણું.

પાત્ર. જલમસિંહ, કેદારસિંહ અને સામેથી દાસીના વેષમાં ઈદુમતિ પાસે રહેલી ઝરીના.

કેદારસિંહ—બાપુ હવે શું કરવું છે. સૌભાગ્યચંદ્ર ક્યાં હશે તેની કંઈ ખબર રાખોછો કે નથી રાખતા ?

જલમસિંહ—હવે શું ફીકર કરવાની છે. હમણાંજ સૌભાગ્યચંદ્ર રાજ્યદ્રોહી ઠરશે અને વચમાંથી કંટક ખ-

સશે. જનનાનખાનામાં મારી એક રાખેલી દાસી છે તેની પાસેથી ઇંદુમતિની મને ખબર મળે છે. હવે થોડીવારમાં આવવીજ જોઈએ. (પડદા સામુ જોઈને) અરે વાહરે આયુષ્ય બહુ લાંબુ છે ને ! એનો લટકો તો જાણે જીવતાને ધાયલ કરી નાંખે. (ઝરીના આવે છે. તેનો હાથ પકડીને) કેમ, દીલદાર ક્યાં જાઓ છો ? હમણાં તો બહુ મોઢાં થયાં છોને ! ચાલ પ્યારી જરા ચમન ઉડાવીએ.

ઝરીના—(હાથ તરછોડીને) જાઓ જાઓ, આમ રસ્તા વચ્ચે શું બાજતા હશે; કંઈ શરમ આવે છે કે નહિ. કોઈ દેખશે તો મારી લાજ જશે તમારે શું ! જવાદો મારે ઉતાવળનું કામ છે.

જાલમસિંહ—હવે દીલદાર જાય છે ક્યાં ? વાહ રમણી, તારા ઉપરતો મારો જાન પુરબાન છે; પણ એવું શું અગત્યનું કામ છે મને જણાવતો ખરી ?

ઝરીના—લ્યો, આ ચીઠ્ઠી વાંચો.

જાલમસિંહ—(ચીઠ્ઠી વાંચે છે. અને વાંચી રહ્યા બાદ.)

ગાયન ૨૬.

વાહ શાણી અલખેલી રંગે રૂપે તુંતો રે'લી.

ઝરીના— છોડી દીયોને મેલી,
મેવા મીઠાઈને સે'લી;
મોટાના છોડૂ થઈ થાઓ ઠછોડૂ,
પીડા શાને પરનારી.

જલમસિંહ—રંગીલી રસીલી છબીલી સુરત,
 મોહી ગયોહું હું ખ્યારી;
 જુઓ વનની વેલી (ઝરીના)
 રંગે કુસુમે ખીલેલી.

જલમસિંહ—ખ્યારી લેટોને વેલી;
 (ઝરીના) કીધી ખ્યારા મુને ઘેલી.

(લેટીને જાય છે અને જલમસિંહ પાછો આવેછે.)

જલમસિંહ—(કેદારસિંહને) કેમ દોસ્ત, કેવી
 સુક્તિથી કામ કર્યું છે ? એતો ચાલાકી જોઈએ છે ચા-
 લાકી ! એતો એનાજ પૈસા છેને.

ગાયન ૨૭.

જલમસિંહ—આવી બાજુ તો હાથ, હવે છોકુન સાથ,
 પ્રપંચે પામું હું રાજ્ય.

રહું રસીલી સાથ, બહાલી લેટીને બાથ,
 બોલાવશે કહી નાથ.

કેદારસિંહ—કરો રાજ્યનું કાજ, બાપુ પહેરીને તાજ,
 તમે થાઓ જ્યારે જમાઈરાજ.

પ્રવેશ ૧૦.

સ્થળ—લોપાળસિંહનો મહેલ.

પાત્ર. લોપાળસિંહ અને કમળાવતિ, પાછળથી
 સાઈસ્તખાન અને જલમસિંહ.

કમળાવતિ—પ્રાણનાથ, હવે આપને કચેરીમાંથી
 આવતાં બહુ વાર થાય છે. પણ હવે આ દાસી ઉપર

કપા કરી વહેલા આવોતો ઠીક નહિતો વારિ વિના જેમ માછલી મુંઝાય છે, તેમ હું મુંઝાઈ મરી જઈશ.

ભોપાળસિંહ-મારી પ્રેમાળ શુદ્ધ સતી, સાધવી પ્રિયા હું જાણું છું કે તારો મારા પ્રત્યે પ્રેમ સાચો છે. પણ લડાઈના કામથી લાચાર છું કે મારે તને નિરાધાર છોડી જવું પડે છે. હાલમાં યવન લોકો ઠામ ઠામ હિં-દુરાજને ત્રાસ વરતાવી રહ્યા છે; અને ક્ષત્રીગૌરવ નાશ પામવા માંડ્યું છે.

દાસી-(પ્રવેશ કરીને) મહારાજ, યવન સૈન્યમાંથી કોઈ એક સરદાર પત્ર લઈને આવ્યો છે અને કહે છે કે કામ બહુ જોળમ ભરેલું છે.

ભોપાળસિંહ-લાવ પત્ર અને એમને અંદર આવા-દ્યો [સાંઘસ્તજાન આવે છે] કેમ સરદાર, આપ શા કામ માટે આવ્યા છો ? આપના સરદારે શો પત્ર આ-વ્યો છે તે મને જતાવો ? (પત્ર આપે છે. વાંચ્યા પછી દીલગીર થઈને આશ્ચર્યમાં) અરે ! અતે શું વાંચું છું ! સ્વપ્નુકે સાચું ! હું ઉઘું છું કે જાણું છું ! અરેરે ! મારી આંખે અંધરાં આવે છે ! શું મારો વફાદાર સૌભાગ્ય આવું કામ કરે, કેવું અસંલલિત છે ! જેને મેં પુત્ર તરીકે ઉછેર્યો હતો તે શું રાજ્ય દ્રોહ કરે ! અરે નહિ નહિ; કદી તેમ જની શકે નહિ. પાપીઓનો પ્રપંચ છે. સૌભાગ્ય કદી આવું કામ કરેને કેમ માની શકાય ! (સાંઘસ્તજાનને) સરદાર, જે માણસ આવ્યો હતો તેનો પોશાક કેવો હતો ?

સાધસ્તખાન-તે માણસ યુવાન વયનો તથા મુંદર કુટડો પુરૂષ હતો, તેણે લીલો પાયજામો તથા શરીર ઉપર કાળો ઝબ્બો વીંટ્યો હતો તથા જામદ્વી સોનેરી રંગનો ફટકો માંથે બાંધ્યો હતો.

ભોપાળસિંહ-(સ્વ) ખરેખર, બાતમી મળતી આવી છે. ઝોનુ દેખી મુનીવર ચળે તો સૌભાગ્યના શા ભાર! આ બાબતની તપસીલ કરવી જોઈએ! (પ્રકાશ) ઠીક, સરદાર જાઓ તમને રજા છે. તમારા સરદારને મારી સલામ કહેજો કે હું તમારો મોટો આભારી થયો છું; કારણ કે તમે મને ખરીબાબતથી વાકેફ કર્યો (સાધસ્તખાન સલામ કરી જાય છે) અને ભોપાળસિંહ વિચારમાં પડે છે. વિચાર કરી રહ્યા પછી) અરે મારા મનમાં આ વાત ઉતરતી નથી! પણ મુસલમાન લોકો તેમની સત્યતાને માટે પ્રખ્યાત છે; અને તેનો પોષાક તથા નિશાની મળતી આવે છે. હવે ધીરજ રહેતી નથી. એ પાપીનાં કડકે કડકા કડ્ડ. ખરેખર, જેને મેં ઉછેર્યો તેને મારવો પડશે. દેશના કાયદા પ્રમાણે તેને દેહાંત દંડની શિક્ષા કરવી પડશે. અરે! હું તેને મારીને રોઇશ, પણ તે આંસુ હર્ષનાં નથી પણ ક્રોધનાં છે (દીલગીર ઉભા રહે છે.)

જાલમસિંહ-(પ્રવેશ કરીને) કેમ ખડેન, રાણા-જીને શું થયું છે? રાણાજી શું જીલમ છે! આપનો તાબેદાર હાજર છે.

ભોપાળસિંહ-અરે જાલમસિંહજી, આ વાત સાચી

હશે ! શું સૌભાગ્ય રાજ્યદ્રોહી હોય !

જાત્રમસિંહ-ખાપુ સ્વમામાં છે કે જાગતા છે ?
આપ આશું બોલો છો ? સૌભાગ્ય શું ! રાજ્યદ્રોહી શું !
મને તો કંઈ સમજણ પડતી નથી.

ભોપાળસિંહ-અરે શું સમજણ પડતી નથી. જુઓ
આ રહ્યું વાંચો.

જાત્રમસિંહ-(વાંચીને) સાહેબ ઘણી અજાણી
ની વાત છે ! સૌભાગ્યને એવું ક્યાંથી સુઝયું ? મને તો
કંઈ ખરી વાત લાગતી નથી.

કમળાવતિ-અરે ભાઈ, એનાંતો મુળ પાતાળમાં
છે. એ જેટલો ભોંયમાં છે તેટલો બહાર છે. એ બહુજ
કપટી છે. તેથી મેં એના વિષે એમને પહેલેથીજ
કહ્યું હતું.

જાત્રમસિંહ-(જાણે સાંભળી આવ્યું હોય એમ
ડાળ કરીને) સાહેબ, મેં સૌભાગ્યચંદ્રને એક વખત
રાત્રે બહાર જતાં જોયા હતા અને મને જોઈને છુપાઈ
ગયા હતા. હુંતો ચાલ્યો ગયો સાહેબ. વખતે રાજ્યલો-
ભની લાલચે સૌભાગ્યચંદ્ર પણ નીમકહરામ થાય ખરો !

ભોપાળસિંહ-ખરેખર તે ચંદ્ર કલંકિત છે; તે
સુવાસીત વગરનું ચંદન છે; ઉપરથી ભોજો અને મનનો
મેલો છે; એ સત્ય વિનાનો ક્ષત્રી છે. ખરેખર, હવે
મારી ધ્યાનમાં ઉતરે છે. (સંભાળીને) ખરેખર, તમે
મને કહેતા હતા તે ખરું હતું પણ તે ઘડીયે મેં તમારું
અપમાન કર્યું તેને માટે મને બહુ પસ્તાવો થાય છે.

અરે એ નીચની સાથે હું એક વખત મારી પુત્રીને વં-
રાવવા પણ તૈયાર થયો હતો. પણ હવે મને બધા
ભેદની ખબર પડી છે.

જલમસિંહ-હે', હે', હે', બાપુ એટલે બધે સુધી
તમે તેને ચાહતા હતા ? અરે રામ, રામ, રામ, આવા
હિતેશુ માણસની સાથે આવી રીતે વરતાય ! આપને
ખબર નહિ હોયકે કુંવરી ક્યારનીએ સૌભાગ્યચંદ્રની
સાથે ગાંધર્વ લગ્નથી વરી ચુકી છે.

સોપાળસિંહ-અરે આ શું સાંભળું છું ! શું મારી
પુત્રી એક રાજ્યદ્રોહીને પોતાના સ્વામી તરીકે પસંદ
કરે, અને મારી આજ્ઞાનું ઉલંગન કરે ! ખરેખર, સ્વ-
તંત્રતા બાળકોને બક્ષવાનાં ફળ મને મળ્યાં છે. ખરેખર
એની ભૂલ નહિ પણ મારી ભૂલ છે, એનો દોષ નહિ
પણ મારો દોષ છે. જાણતાં છતાં પણ સાપને દુધ
પાઇ ઉછેર્યો. જાણતાં છતાં વિદ્યામાં પાલ ધર્યો. ખરેખર
વિદ્યાતાના લેખ મિથ્યા થનાર નથી. થનાર થઇ તેતો
થઇ પણ સૌભાગ્યને લલાટે દેહાંત દંડની શિક્ષા લ-
ખાઇ રહી છે. આવી કપુત છોકરી હોય તેના કરતાં
વાંઝીયા રહેવું હજાર દરજ્જે સારું છે.

જલમસિંહ-બાપુ હું સૌભાગ્યચંદ્રને અટકાવવા
ગયો પણ વળી મને ધાયલ કર્યો હતો. તે વખતે તમે
તેને ચાહતા હતા તેથી હું કંઇ બોલી શક્યો નહિ.

સોપાળસિંહ—શું આટલો બધો જલમ ! (જ-
લમસિંહ તરફ) જલમસિંહ અત્યારે સૌભાગ્યચંદ્ર

જ્યાં હોય ત્યાંથી પકડી લાવો અને મારા બળતા અ-
ગ્નિને શાંત કરવા દો અને એ ઉદ્ધત છોકરીને તેની
ઉદ્ધતાઈનાં ફળ મળવા દો.

ગાયન ૨૮.

હાય ચડેલી છટેલી છાકેલી છોકરી,
તારૂં તોડું હું ગુમાન;
હાય કરી કરાને તે હદ કરી,
કર્યું હાય મારૂં અપમાન. ચડેલી,

કમળાવતિ—વૃથા હવે ક્રોધ શાને કરોછો,
અકળાવો મમ પ્રાણ;
પહેલેથી જો ચેત્યા હોત ખ્યારા,
નવ થાતી આવી હાણ; ચડેલી.

ભોપાળસિંહ—હાય મારીને કાપીને છુંકીને છાદીને,
લઉં નિશ્ચે એના પ્ર.ણ. ચડેલી.

જાલમસિંહ—જેવી મહારાજાની આજ્ઞા. (બધા
જાય છે) બસ, બંદાનો બેડોપાર, રસીલી થાશે મારી
યાર, પ્રપંચનો માનું આભાર, જઉં અરી પકડું નિરધાર.

પ્રવેશ ૧૧.

સ્થળ—મધુવનનો દેખાવ.

પાત્ર. ઇંદુમતિ સૌભાગ્યચંદ્ર, પાછળથી સાધુ,
જાલમસિંહ અને સિપાઈઓ.

ઘંડુમતિ-   ગાયન રહ.

વન વિકટ બિહામણું હાય દેખીને કડું;

સૌભાગ્ય નજરે નવ ચડે, હાય ઝુરીને મડું.   વન.

મુઝાઉંછુ હું એકલી, મમ પ્રાણ કયાં હરી;

વિયોય લાય નવ વેઠાય, જાઉં હું મરી.   વન.

કંથ વાહલાના વિના, અવર નથી જરી;

પ્રભુજી દ્યો સંભાળ, બાળ અરજ ઉરધરી.   વન.

ક્યારે આવે નાથ વાહલા, વિરહે જાઉં બળી;

શું દગો દઈ નાથ ગયા, અહીં મુંને છળી.   વન.

અરેરે પ્રભુ ! સૌભાગ્ય તો કંઈપણ જણાતા નથી.

હુંતો બધે શોધી શોધીને થાકી ગઈ. હવે શું કરું ?

મને આ ભયંકર જંગલમાં રાત્રીના સમયે બહુ બિ-

હામણું લાગે છે. શિયાળવાંના અને વડનાં હૃદયભેદક

અવાજથી મારી છાતી ધડકી રહી છે. આ બિહામણા

જંગલમાં અત્યારે મારા સિવાય કોઈપણ મનુષ્ય આ-

વતું જણાતું નથી. સર્વ પશુ અને પક્ષિઓ નિંદ્રાધીન

થઈ ગયાં છે તે વખતે હું વનદેવીની માફક પ્રેમની બા-

તર અબળા થઈ મનને સલામ કરી અહીં રખડું.

અહાહા ! પ્રેમ, પ્રેમ ! તારી શી ખુશી છે ! પિતા પુ-

ત્રના, ભરથાર ભામિનીના, મિત્ર મિત્રના અથાગ પ્રે-

મમાં ઈશ્વરે શી માયા મુકી છે ! સરજનહાર, કડૃણા-

નીધિ, ઈશ્વર તારી ગતિ ગદન છે ! (થોડીવાર રહી-

ને) અરે આટલો બધો વખત થયો સૌભાગ્ય કેમ ના

આવ્યા ? હવે આવતા હશે ! લાવ જરા આરામ લઉં.

(સુધ જાય છે. થોડીવારે સર્પ આવીને હસેછે.) અરે હાય આ શું થયું ! આતો સર્પડંસ ! ઓ જાય. અરે નીચ મને મારા વહાલાથી વિખુટી કરી ક્યાં જાય છે ? મને મારા પ્રાણથી વિખુટી ના કર. અરે કૃપાળું હયાં કર, સૌભાગ્ય, સૌભાગ્ય, મારા પ્રાણ, તમને છેલ્લા રામરામ છે. મરતી વખતના છેલ્લા પ્રણામ છે. વહાલા દીનદાસીને વીસરી જાને. આ મુજ અભાગણીના લલાટમાં દુઃખ લખ્યું છે તે મિથ્યા થનાર નથી. પ્રીતમ શોકમાં ગુરશો નહિ. હવે જીવનની દોરી મારા હાય-માંથી ગઈ છે; હવે હું જયનાર નથી. વિષ હલાહલ ચઢ્યું છે. કાગને હાથે મણીની માળા શોભતી નથી તેમ સૌભાગ્યચંદ્ર તમે મને શોભ્યા નહિ. સૌભાગ્ય, મારા વહાલા સૌભાગ્ય તમને મુકી હું જાઉં છું. મારા ભાઈની ભાળ કઢાવજે. પ્રણામ, પ્રણામ વહાલા છેવટના પ્રણામ છે. હવે હું જાઉં છું. ('મરી જાય છે.)

(થોડીવારે સૌભાગ્યચંદ્ર આવેછે.)

સૌભાગ્યચંદ્ર-અરે ! આટલામાં કંઈ ઇંદુ તો જણાતી નથી. એને આવવાનું વચન આપ્યું હતું તે શું મિથ્યા ગયું હશે ! એમ પણ હોય. પણ આખ્યા વગર રહે નહિ. એનો મારા પ્રત્યે પુર્ણ પ્રેમ છે. આવી નહિ હોય તો આવતી હશે. ચાલ એની જરા રાહ જોઈ (ઇંદુમતિના શબ્દને જોઈ ચમકેછે) અરે ! મધુર ગુલાબ અહિં રસ્તામાં રખડેછે. કેવી સુખેથી નિંદ્રા લેછે. આ રાજ્યબાળા કે જે મશરૂની તળાઈમાં સુનાર

તે અત્યારે મારા પ્રેમને લીધે કેવી જમીન પર સુધ
 રહી છે. શો એનો અજળ પ્રેમ છે. (પાસે જઈને)
 પ્રિયા, મારી મધુર પ્રિયા જરા ઉઠો અને જરા ચક્ષુ
 ઉઘાડીને નજર કરો કે તમારી પાસે તમારો પ્રેમી
 સૌભાગ્યજી ઉભો છે. કેમ બોલતી નથી ? ઇંદુ, ઇંદુ,
 બહાલી ઇંદુ એકવાર તારા તળસતા પ્રેમીને સાવધ
 થઈ આનંદ આપ. (લોહી જોઈને) અરેરે, આ લોહી
 શેનું હશે ! (કપાળ કુટીને) અરે હરિ આતો સર્પ ડંસ
 છે. હાય ! ઇંદુ મને નિરાધાર સુધી ક્યાં ચાલી ગઈ.
 હાય ! વહાલી મને એકવાર પ્રેમથી ભે. અરે સરજ-
 નહાર જગતપિતા એકવાર ફરીથી મારી પ્રિયાને મૃત-
 સજીવનની વિદ્યાથી સજીવન કર. અરે ઓ પૃથ્વીમાતા
 તું અનંત શબ્દોથી ભરપુર છે. શું તારામાં શક્તિ નથી
 કે તું મારી પ્રિયાને એકવાર ફરીથી જીવતી કરતી
 નથી ? (નિશ્વાસ નાંખીને) અરે હાય ! વહાલી
 તારી આ દશાનું કારણ હુંજ છું. હાય ઇંદુ આ હિષ્ક-
 ભાગીને માફ કર ! હાય ! મારા નશીબમાં તારા જેવી
 પ્રિયા ક્યાંથી લખી હોય. વિધાતા હાય વિધાતા !
 (માથુ ખોળામાં લે છે.)

ગાયન ૩૦.

અરે આશું પ્રભુ તેં કર્યું, સુખ સર્વદા હરી તેં હર્યું.

પ્રિયા પ્રેમી હરી તેં હરી, (૨)

રહું હું કેમ ધીરજને ધરી;

પ્રિયા મારી તજીને ગઈ (૨)
 પુરી હાથે ઠસાતો મંથ.

સુખે હતાં, સુખેજતાં, સુખે સુખો સૌ માલતાં;
 અકળ કળા અવિનાશની, આવી અચાનક આપદા.

પ્રિયા મારી ગઈ ટળવળી, (૨)

વિરહે હાથ જાઉં હું મરી;

હીરી તું થા અરે ખ્યારી, (૨)

આવું છું સંજ પ્રિયા તારી.

પ્રેમી પ્રિયાતી હૃદ કરી, છોડી ગઈ તું સુંદરી;

કરુણાળુ મમ દોષને, જોયો નહિ આજે જરી.

આવું છું હું પ્રિયા બહાલી, (૨)

પીવાં તુંજ પાસ પ્રીતિ ખ્યાલી;

નશીબ નખળું અહિંયાં નડયું, (૨)

પુરવ પાપે પ્રભુ દુઃખ પડયું.

હાથ હવે શું કરું ! ઇંદુ, તારા વગર જીવવું વૃથા
 છે. આ તારું ચંદ્રવદન જોતાં મારાં ચક્ષુ તૃપ્ત થતાં
 નથી. પણ નહિ, હવે એ જાલી માય. છે. અરે કામ
 વિકારો તમે દૂર જાઓ; સંસારની માયાઓ તમે જ-
 ણી જાઓ; અરે સગાં વહાલાં મિત્ર જંધુઓ તમે મા-
 રાથી વિખુટાં થાઓ; અરે ક્રોધાદિ વિકારો તમે મારા
 શરીરમાંથી અત્યારે નાશ પામો; અને મારી મધુર
 પ્રિયાની માછળ જવાઓ. હવે મને સંસારની મોહ માયા-
 ઓમાંથી મુક્ત થવા દો. (હાથ જોડીને) હે પ્રભુ !
 જગત નિયંતા, સૃષ્ટિતા સરજનહાર, તેં મારા માથે

અવધી કરી છે. અને જો મારો અને મારી પ્રિયાને પ્રેમ સાચો હોય તો આવતા અવતારમાં તેજ સ્ત્રી મને મળશે. (કટાર કાઢીને) હું પામર પ્રાણી છું; અને મારા દોષની ક્ષમા માગું છું, અને મારાં કુકર્મોની માફી પણ માગું છું.

(કટાર કાઢીને મરવા જાય છે. એટલામાં એક સાધુ આવીને તેને અટકાવે છે.)

સાધુ-સખર, સખર બચ્યા, તુંમ કાયકુ મરજાતા હૈ. આપઘાત કરનેકી શાસ્ત્રમે' મનાઇ કીઇહે'.

સૌભાગ્ય-મહાત્મા મન મરવાયો. (નિશ્વાસ નાંખે છે) મારી પ્રિયા હાય મારી પ્રિયા !

સાધુ-અખે મુર્ખ. સંસારકી સખ જુઠી માયા હૈ. તુંમ તેરી સ્ત્રીકે પીછે મરને તૈયાર હો ગયા હૈ, વો બડી મુર્ખાઇકા કામ કરતા હૈ. ઉનકા આયુષ્ય ઇતનાજ હોના ચઇએ.

સૌભાગ્ય-મહાત્મા મને મરવાયો, મને રોકોમા, મારો અને તેનો પ્યાર સંસારથી ન્યારો હતો. મહાત્મા, કૃપા કરી તેને સજીવન કરો નહિતો તેને મગવા જવાને મને બહુ વાર થાય છે. મારી પ્રિયા આગળ ચાલી જાય છે; મને રોકોમા.

સાધુ-બચ્યા, તેરા પ્યાર સચ્યા હૈ. તેરા પ્યારકી ખાતર, તેરી પ્રિયાકી ખાતર, એર પ્રભુકી લક્ષ્મીકી ખાતર મે ઉતકું સજીવન કરતા હું. કેખ ?

(પાણી છાંટી સજીવન કરે છે. ઇંદુસતિ આગળ)

મરડી ઉભી થાય છે.)

સૌભાગ્ય-કોણ મારી સજીવન થએલી પ્રિયા ઇન્દુમતિ ! આવ બહાલી ગળે લાગ. (ભેટે છે.)

સાધુ-દીર્ઘાયુષ ભવ. દેખ પુત્રી, તેરે બાસ્તે તેરા ભરથાર પ્રાણ તજનેકી તૈયારીમેં અ. ગયે હુતે લેકીન મૈ આયા અને તુજકું સજીવન કીઇ. બચ્યા તેરે ઉસ્કુ ખરા ભરથાર માનના. ઇસ્કા પ્યાર તેરેપર ચુસ્ત હૈ. તેરા કરમમેં પ્રથમ દુખ હૈ પણ પીછેસી બહોત સુખ હૈ. પણ દેખ દુઃખકે બખતમેં એક રામકા આધાર રખના.

ગાયન. ૩૧.

રામકો આધાર સીતા રામકો આધાર હૈ;	
જગતપતિ રામકો આધાર હૈ.	રામકો ૧
સિતા રામકો આધાર હૈ;	
જગતપતિ રામકો આધાર હૈ.	રામકો ૧૦
હરનીશ દુઃખમે રામહી જખના;	
સુખ દુઃખમેં આધાર હૈ;	
અહરનિશ રામકો આધાર હૈ.	રામકો ૧૦
મનુષ્ય પ્રાણી પશુને પંખી;	
જગતપતિ એ કીરતાર હૈ.	રામકો ૧૦

(સાધુ બાય છે.)

ઇન્દુમતિ-પ્રિતમ હું આપની ઘણી આભારી થઇ છું. પ્રાણનાથ શું તમે મારા માટે પ્રાણ તજવાને તૈયાર

થયા હતા ? આ કીંકરી આપના ઉપકારનો કિંચીત
પણ બહલો વાળવાને અશક્ય છે.

સૌભાગ્ય-સુંદરી, તારો પ્રેમ બોધ મને અત્યંત
ખ્યાર ઉપજે છે. ખરેખર જો તારા પિતા આ વાત ક-
બુલ રાખે તો મારા જેવો આ દુનિયામાં કોઈ ભાગ્ય-
શાળી પુરૂષ નથી.

ઇંદુમતિ-અરે મારા પ્રાણ, આપના પ્રેમથી હું ઘે-
લી થઈ છું. હવે આ પ્રેમવેલીને સૌભાગ્ય તરૂવર સાથે
વીંટાવા દો.

સૌભાગ્ય-આવ મારી સજીવન સુંદરી ખુશીથી
લેટ.—

ગાયન. ૩૨.

ઇંદુમતિ-વાહરે મારા રસીક ભરથાર (સૌ) ઓહો.
(ઇં)—ઠાલા મારા હૃદયના હાર (સૌ) હાં, હાં.
(ઇં)—રસીલા રૂપાળા ઠાલા, છોગાળા છળીલાછલ.
(સૌ)—શાણી અલબેલી કરો, રંગીલી રસની રેલ.

નયણાં બતાવી મને કામે સતાવી,

ગોરી ધાયલ કીધો તેં આ વાર.—વાહરે

સૌભાગ્ય-સુંદરી હવે તું જા. વખત બહુ થઈ ગયો
છે. પરમેશ્વર સરજનહારનો પાડ માનો કે તને આજ
ખરા માતમાંથી ઉગારી લીધી છે. હવે હું જઈશું; કા-
રણ કે તમારા પિતાજીને મોંઠે વાત જશે તો ભારે ખ-
રાળી થશે. અને જલમસિંહ પ્રપંચી માણસ છે તે રા-

જાને ખોટું લેરવશે. દયો હવે હું રજા લઉં છું.

ધંદુમતિ-પ્રાણેશ, આપ મારી જોડેજ ચાલો, આપણે સાથેજ જઈએ. તમને મારા સમ છે જો તમે મારી સાથે ન આવો તો.

સૌભાગ્ય-હઠીલી હઠ કર મા, મને આમજ જવા દે. (એટલામાં જલમસિંહ સિપાઈઓ લઈને સંતાઈ રહે છે.)

ગાયન ૩૩.

ધંદુમતિ-ચાલોને ચતુર મૂકીને ચાળા,
વાહ ઊગાળા ધન્ય તમને ધન્ય છે.

સૌભાગ્ય-જવા દીયો હઠ દયો નવ બાળા,
સમ મારા સમ શાણી સમ છે.

ધંદુમતિ-પ્રેમ બતાવીને, કામે સતાવીને,
જાઓ રીખાવીને, આ.....આ, પ્રાણુપતિ
(સૌ) શાણી સતિ. ચાલોને.

સૌભાગ્ય-(હઠીલી હઠ છોડી દયો)

ધંદુમતિ-(છખીલા છેલ રહેવા દયો.)
શાણે તલસાવો શાણા ઊગાળા,
શર્મ વૃથા શર્મ તમને શર્મ છે.

સૌભાગ્ય-તાબેદાર તમ બાપુના બાળા,
તેથી મારો ધર્મ મારો ધર્મ છે.

ધંદુમતિ-વાહરે રસીલાલ, છેલ છખીલાલ,
જાઓ હઠીલાલ;

સૌભાગ્ય-આ.....આ, ખરી સતિ,
 (ઇં) વાહરે પતિ. આલોને.
 (અલખેલી આઘાં રીયો.)

ઇંદુમતિ-પ્યારા પેરાવું હું પ્રેમની માળા,
 (સૌ) વાહરે વાહ ધન્ય તમને ધન્ય છે.

સૌભાગ્ય-અલખેલી કરો આમ શું બાળા,
 (ઇં) વાહ છે!ગાળા ધન્ય તમને ધન્ય છે.
 જવા દીયો સતિ (ઇં) છોડો હઠ પતિ,
 જાણી તમ ગતિ;
 આ.....આ, શુદ્ધ સતિ નાર,
 પુણ્ય પતિ પ્યાર. આલોને.

(ઇંદુમતિ જાય છે અને પાછળથી સૌભાગ્ય જવા માંડે છે એટલામાં જલમસિંહ ખુબ પાડે છે.)

જલમસિંહ-પકડો આ રાજ્યદ્રોહી નિમકહુરામને.
 સૌભાગ્ય-મને રાજ્યદ્રોહી કહેનાર કોણ છે? (ત-
 રવાર ખેંચે છે. સિપાઈ પકડે છે.)

પ્રવેશ ૧૨.

સ્થળ ગરબડશાનું ઘર.

પાત્ર ગરબડશા, દીવાળી, અને પાછળથી સુરૈ,
 ધીરસિંહ અને વીરસિંહ.

ગરબડશા-જે દેશડીયા નાથ ! માડુ દીકડુ હત-
 ડવાડ દેવાડું કાઢયું છે, અને તેમાં રૂપિયા દોડલાખનો
 ટડાકો માડ્યો છે. માડા બેટા દેવાડાનીતો ખૂબી જ

ન્યારી છે. સાધુ, સંત, ડોશી, ડગરાં, અને વેપારી-
ઓનાં નાણાં ખર્ચ જવાનો એ બહુ સડથ ઉપાય છે.
(દીવાળી તરફ) કેમ અલી ખોટું કડચું છે.

દીવાળી-(ગુસ્સે થઈને) બજ્યું તમારું દેવાળું
અને બજ્યા એ હરામના રૂપિયા ! નાત જાતમાં આ-
બરૂ ખોવી અને બાપદાદાની આબરૂને કલંક લગાડી
અર્ધમના પૈસા હજમ કરવા તે કરતાં તે ગરીબ સ્થિ-
તિમાં રહેવું હજાર દરજ્જા સાફ છે. અર્ધમનો પૈસો
ખાઈ ફૂલી જનાર આખરે ખરા નર્કનો અધીકારી થાય
છે, તેમ તમે ખુશી થાઓ છો પણ તમારી કરણી જેવાં
ફળ પરમેશ્વર તમને આપશે.

ગરબડશા-(ક્રોધીત થઈને) આલ્યા; આલ્યા;
પડમેશડ શું આપટોટો ! એવો ટો હાડો કેવો પડમે-
શડ છે ! મોટી ટાલેવનની ડીકડી આવી છે. રાંડને કાંઈ
કામ ધંધો જોઈને. જા જા ઘડમાં જઈને કામ કડ.

(દીવાળી ગુસ્સો કરી ઘરમાં જાય છે. ગરબડશા
સુઈ જાય છે અને થોડી વારે સુરો, ધીરજસિંહ અને
વીરસિંહ ગરબડશાના ઘરમાં બારણું ઉઘાડી પેસે છે.)

સુરો-અરે ધીરસિંહ આ વાણીઆને ઉઠાડ અને
કહે કે બચ્ચા પૈસા બતાવ નહિ તો માર્યો જઇશ.

ધીરસિંહ-સુરાજી કહાય લાત મારતાં વાણીયો
જાગી ઉઠશે અને ખૂમ પાડશે તો આપણે પકડાઈ જ-
ઇશું માટે જે કામ કરવું તે કામ જોઈ વિચારીને કરવું
જાને લાત માર્યા વગર તેને ઉઠાડવો.

મુરો-અરે એમાં જાગી ઉઠશે તો શું થવાનું છે. આપણે કદાચ પકડાઈશું તો આપણને ખાસ સૌભાગ્યચંદ્રે મોકલ્યા છે તો ખીજું કોણ પકડનાર છે. [ગરબડ થવાથી ગરબડશા જાગી ઉઠે છે અને સૌભાગ્યનું નામ સાંભળી ચમકે છે અને ખુમ પાડવા જાય છે.]

વીરસિંહ-અરે ગરબડશા, કંઈ પણ ગરબડ કર્યા વગર જેટલું ધન હોય એટલું અમારે હવાલે કર નહિતો માર્યો જઈશ અને અમારે જોર જીલમથી લેવું પડશે.

ગરબડશા-ઓ ખાપજી, ભાઈસાળ માડસો નહિ. મેડખાન માડી પાસે તો કશુંએ નથી.

મુરો-કશુંએ નથી, નથી જતાવતો ! લુચ્ચા હરામના પૈસા હજમ કરનાર દગાખોર વણીક આજ તને છેડનાર નથી. ચાલ જતાવે છે કે નહીં.

(મારવા માંડે છે.)

ગરબડશા-ભાઈ સાળ ખાપડે મડી ગયો માડા ખાપ, ખાપજી માડી પાસે તો પાછામારે ધન નથી.

મુરો-ધીરસિંહ, આ બકબક કરતા વાણિયાના મોઢે તોખરે ચઢાવી દો એટલે બોલે નહિ ને બોલેતો ચાખુક મારજો હું તથા વીરસિંહ ધરના સઘળા પટારા બોલી જેટલું ધન હશે એટલું ધન કાઢી લાવીએ છીએ. (જાય છે.)

ગરબડશા-ખાપજી તોખડો ન ચઢાવસો હું ગરીબ છું. નહીં બોલું ભાઈસાળ મને જવા દો.

ધીરસિંહ-ચુપ કર નીચ (તોખરો ચડાવે છે.)

ગરબડશા—(સ્વ) આ બહારવટીયા કશું છોડનાર નથી પંજુ અમારી પાઘડી હેઠે રહી ગઈ છે. તે લઈ લઈ કે જે પાંચ રૂપિયાનો તોરો બચ્યો એ ઠીક (પ્ર-કાશ) અડે ભાઈસાબ, જરા પેટ્ટી પાઘડી માડા માથા ઉપડ મુંકોને.

ધીરસિંહ—હવે પાઘડીતો પહેરાતી હશે !

ગરબડશા—અડે બાપજી. એટો હું જડા જોઉં કે કેવો રૂપાડો લાગુછું (પાઘડી મૂકેછે. થોડીવારે સુરો અને વીરસિંહ બધું ધન લઈને આવેછે. અને જતા જોઈ ગરબડશા ગભરાઈને તોળરો કાઢી નાંખેછે અને સુરાનો હાથ ઝાલેછે.

ગાયન ૩૪.

ગરબડશા.

ઓ બહારવટીયા ભાઈ, તમને અંબામાના હમ;
થોડુ તો મને પાછું આપો, ખાવા જેટલું ધન; ઓ બં
અંબામાના હમ, તમને બહુચરમાના હમ.

તમને હદરકાળી ખાય, હાય જર માફ જાય; ઓ બં
ચિત્ત ચરર થાય, હાય લાગી મુને લાય;
કરો શું હાય, તમે નાણું એ હજમ. ઓ બં

સુરો—

ચુપ કર ઓ ગમાર, તે કીધા છે લાચાર;

ગરબડશા—

ધણો ગરીબ આ વાર, દુઃખી છું હું તાબેદાર;
આમ શું થાઓ કુર જાણે મોટા જમ. ઓ બં

સુરો—તું છું ગુન્હેગાર, લેખાને તું માર; થા દૂર કંગાળ, (ગરબડશા) શું કરો નિરાધાર; આમ શું મારો મુઠ્ઠી, તમે મને ધમ્મ. ઓળખ (ગરબડશાને તરછોડીને સુરો તથા ધીરસિંહ અને વીરસિંહ જાય છે. ગરબડશા એકલો ધરમાં રડતો બેસી રહે છે. સુરો જઈને જલમસિંહને મળે છે અને કહ્યા મુજબ સૌભાગ્યના ધરમાં દાગીના નાંખી આવે છે. પછી જલમસિંહ તે દાગીના ગરબડશાના ચોરીએ ગએલા છે તેમાંના છે એમ કહી લઈ આવે છે. અને દુચેરીમાં રખી કરે છે.)

પ્રવેશ ૧૩.

સ્થળ—દુચેરી.

પાત્ર—રાજા, પ્રધાન, સભાસદો, સીપાઈઓ વિગેરે. (સઘળાં બેઠેલાં હોય છે એવામાં ગરબડશા બોલે છે.)

ગરબડશા—(બોલે છે) ફડીયાદ, ફડીયાદ, સાહેબ ફડીયાદ છે.

સિપાઈ—(પ્રવેશ કરીને) સાહેબ, ગરબડશા શેઠ ફડીયાદ કરવા આવેલા છે.

ભોપાળસિંહ—જા, સત્વર પ્રવેશ કરાવ. (સિપાઈ નમન કરીને જાય છે. પ્રધાન પ્રત્યે) પ્રધાનજી આપણા રાજ્યમાં વળી શો ગોટાળો ઉભો થયો છે કે મહાજન લોકો ફડીયાદ કરવા આવ્યા છે.

પ્રધાન-નેકનામદાર રાણાશ્રી, એ ઘણી આશ્ચર્યની વાત છે. હું પણ તે વિષે કંઈ જાણતો નથી. (એવામાં ગરબડશા બુમો પાડતો પાડતો પ્રવેશ કરે છે.)

ગરબડશા-હાય હાય, બાપલા, માફ તો નખોદ ગયું મરી ગયો મારા બાપલા.

ભોપાળસિંહ-કેમ રે ઠ તમારા પર શી આકૃત આવી પડી છે ? જે હોય તે સત્વર જણાવો.

ગરબડશા-મહારાજ માફ તો સત્યાનાશ ગયું. માફ તો સર્વસ્વ ગયું. હું નિરાધાર થઈ પડ્યો છું.

ભોપાળસિંહ-શેઠ કાંઈ પણ વધારે ન બોલતાં તમારું શું ગયું છે. તે સત્વર જણાવો.

ગરબડશા-મહારાજ, ગઈ રાત્રે આશરે અગી-આર બાર વાગ્યાના સુમારે મારા ઘરમાં બહારવટીઆ લોકો ઘુસી આવ્યા હતા, અને મારી પાસેથી મને મારી મારી જેટલું દ્રવ્ય હતું તે લઈ લીધું, અને મારી અવસ્થા કંગાલ કરી નાંખી (કપાળે હાથ દઈ) માફ શું થશે બાપલા.

ભોપાળસિંહ-આ ઘણી આશ્ચર્યકારક વાત છે. શહેરના મોટા લક્ષ્મીઓમાં ચોટી પેરા હોવા છતાં શું બહારવટીઆ લોકો આટલો જુલમ કરી પૈસા લઈ જાય છે ! એ ઘણું અસંભવિત છે. એ બાબતમાં કાંઈ પણ કાવતરું હોવું જોઈએ. મને પુરતો શક છે કે આ લૂટ આવણા રાજ્યના કેાઈપણ સરદારે લક્ષ્મીના લોભે બહારવટીઆ જોડે મળી જઈ કરાવી હોવી જોઈએ.

(ગરબડશાહ પ્રત્યે) શેઠ, તમને કોઈ પણ સરદાર ઉપર શક છે ?

ગરબડશા—મહારાજ શક શો લાવું મારા કપાળ-નો ? એ લોકોએ સાફ સૌભાગ્યચંદ્રનું નામ દીધું હતું વધારે શું કહું ?

ભોપાળસિંહ—શું સૌભાગ્યચંદ્રનો આ બાબતમાં પણ હાથ છે ! ઉપરથી સાધુ જેવા દેખાતા પણ મનમાં પુરો પ્રપંચ રમતા રે કમ અછલ છોકરા, તારા પાપ-નો ઘડો પુટ્યો છે. પણ શેઠ, એ વાતનો પુરાવો મળવો જોઈએ.

જલમસિંહ—(પ્રવેશ કરીને) પુરાવો આ રહ્યો. (અને સૌભાગ્યના ઘરમાં કપટથી નાંખેલા દાગીના બતાવીને) મહારાજ ગરબડશા શેઠના દાગીના સૌભાગ્યચંદ્રના મહેલમાંથી મળી આવ્યા છે, અને તે વાતનો પુરતો પુરાવો આપે છે.

ભોપાળસિંહ—[સ્વગત] ખરેખર જેને હું મારા વિશ્વાસનું પાત્ર ગણતો હતો તેમાં હું પુરેપુરો ઠગાયો છું. જલમસિંહ, એ ચંડાળ છોકરાને પકડી લાવો.

જલમસિંહ—મહારાણા, બહાર હાજરજ છે. [સીપાઇઓને] સીપાઇ, સૌભાગ્યને હાજર કરો. [સીપાઇઓ સૌભાગ્યને હાજર કરે છે.

સૌભાગ્ય—(નમન કરીને) પૂજ્ય પિતાતુલ્ય મહારાણા આ દાસ ઉપર આપનો શો હુકમ છે ? મને વિના કારણે શા માટે કેદ કર્યો છે તે હું જાણી શકતો નથી.

ભોપાળસિંહ-અરે નિમકહુરામ છોકરા, આ તું શું બકેછે ? તારાં કાળાં કૃત્યો દુનિઆમાં પ્રકાશીત થયાં છે. બોલ, તું બાદશાહને મળવા ગયો હતો કે નહિ ? અને બહારવટીઆની મદદમાં મળી જઈ આ ભોળા શેઠના ઘરમાં ખાતર પડાવ્યું હતું કે નહિ ?

સૌભાગ્ય-(સ્વગત) ખરેખર મહારાણાને કોઈએ મારે વિષે જુદું ભેરવેલું હોય એમ લાગેછે. અહાહા ! પ્રભુ ! તું શું કરવા બેઠો છે. (નીચું જોઈ રહેછે.)

ભોપાળસિંહ-(ગુસ્સામાં) અરે નિમકહુરામ કેમ બોલતો નથી ? નીચું કેમ જોઈ રહ્યો છે ? બોલ આ વાત ખરી કે ખોટી ? કેમ જવાબ આપતો નથી. તારે તારા બચાવમાં જે કહેવું હોય તે કહેવાની રજા છે.

સૌભાગ્ય-રાણાશ્રી એ વાત તદ્દન જુઠી છે. પાપી-આનો પ્રયત્ન છે. હું નિર્દોષ છું નિર્દોષપર વચન પ્રહાર કરોમાં.

ભોપાળસિંહ-અરે નિમકહુરામ છોકરા ! શું હજી પણ તું અસત્ય બોલેછે. તું ધારેછે તેમ તારા કાલાવાલા, તથા આંસુથી મારૂં હૃદય કઢી પણ પીગળનાર નથી. અરે નિમકહુરામ સરદાર, તારૂં નિર્દોષીપણું તદ્દન ખુલ્લું પડી આવ્યું છે. હું તને મારા પુત્ર તરીકે ચહાતો હતો, અને નાનપણથી ઉછેરી મોટો કર્યો તેનો શું તું મને આ બદલો આપેછે ? ધિછાર છે ! કુળાંગાર, તે તારા પિતાના નામને કલંક લગાડ્યું છે, તારા પવિત્ર પિતાને પેટ તું પથ્થર જન્મ્યો છે. અરે કલંકિત ચંદ્ર

તે તારા સુરાતન ઉપર ધુળ નાંખી છે. ખોલ સાચું ખોલ તું ત્યાં ગયો હતો કે નહિ ?

સૌભાગ્ય-(નિશ્વાસ નાંખે છે.) મહારાણા, ક્ષમા કરો, મને વાક્યોના કઠણ મારથી ઘાયલ ન કરો. હા ! તમારા સ્વભાવે આજ વિચિત્ર રૂપ ધારણ કર્યું છે. ભોળા રાણા વિચાર કરો વિચાર કરો ? પાપીઓના પ્રપંચમાં ફસી નિમકહલાલ સરદારને ખોવા તૈયાર થયેલા, અરે ભોળા રાણા, તમારે આખરે પસ્તાવું પડશે. તમારે પુરેપુરી ખુવારી ખમવી પડશે. જ્યારે એવો વખત આવશે કે તમારે તમારા સાહસ કૃત્યથી પસ્તાવું પડશે, ત્યારે મારાં વાક્યો તમને યાદ આવશે. શું હું મારી જન્મભુમિના લોકો પ્રત્યે તથા મારી જન્મભુમિ પ્રત્યે બે વક્ષ થઈ મુસલમાન લોકોને મદદ કરું તેવું શું તમે ધારો છો ! ના, ના, એ કેવળ અસંભવિત છે. પરમેશ્વર મારી પાસે એ કામ ન કરાવે. સૌભાગ્યે જેનું લુણુ ખાધું તે હરામ કેમ કરે.

ભોપાળસિંહ-ખસ કર, તારી લવારી ખંધ કર, તારા ઝટાદાર ભાષણથી માફ મન કહી પણ પીગળનાર નથી, રાજ્યદ્રોહી તરીકેની દેહાંત દંડની શિક્ષા ખમવી પડશે. તેમાં લેશ પણ ફરક પડવાનો નથી રાજ્ય દ્રોહીને શિક્ષા કરવામાં ભોપાળસિંહની સમશેર તૈયાર છે. (એટલું બોલતાં ગુસ્સામાં મ્યાનમાંથી તરવાર કાઢે છે; વિજળી સમાન તરવાર ચકચકાટ કરતી બહાર નીકળે છે, અને ભોપાળસિંહ સૌભાગ્યને મારવાં જતાં

નવીનચંદ્ર રોકી રાખે છે.)

નવીનચંદ્ર—મહારાણા શાંત થાઓ. સાહસ કામ કરવાથી પસ્તાવું પડશે. ન્યાયને ન્યાયના રસ્તે જવાદો.

ભોપાળસિંહ—નવીનચંદ્ર, તું મારા ઇનસાફની વચ્ચે આડો આવે છે તેથી હું ઘણોજ નારાજ છું. (સૌભાગ્ય તરફ) અરે ભાગ્યવાન સરદાર તું મોતના પંજામાંથી બચ્યો છું.

સૌભાગ્ય—મહારાણા, મરવાને તૈયાર છું. ક્ષત્રી પુત્ર કદી પણ મરણ ભયથી બીનાર નથી. હું માફ ભાગ્ય સમજી છું કે માફ મોત તમારે હાથે થાય છે. મારા મિત્ર નવીનચંદ્ર નાહક હડ કરે છે. પણ દીલગીરી માત્ર એટલી થાય છે કે રાજ્યદ્રોહી તરીકેનું કલંક લઈ મરે છે. પણ નહિ, સત્ય માનજો કે આખરે સત્યનો જય થશે. પાપ ડુગશે, સત્ય તરશે. રાણાશ્રી આપને હું વધારે કહેવાને ઇચ્છતો નથી પણ મરતી વેળા મારા મનના સુગ્રા વિચારોથી જે કાંઈ બોલું તે બોલતા પહેલાં આપની માફી માગી છું. રાણાશ્રી એટલું તો યાદ રાખજો કે દુનિઆમાં લીંગવૃક્ષ હજારો નજરે પડશે પણ શુદ્ધ સુખડનાં વૃક્ષ તો જવલેજ જોવામાં આવશે. આ સૃષ્ટીમાં અનેક જાતના પાપાણુ જોશે. પણ પારસ-મણી તો ભાગ્યેજ જોશે. તેમ દુનિઆમાં નિમકહરામ અને પ્રપંચી માણસ વધારે મળી આવશે. પણ વફાદાર અને સ્વપ્રવક્તા તો ભાગ્યેજ મળી આવશે. હલકો માણસ ઉંચી પદવીએ ગમે એટલો ચઢે પણ જાતતેવી

ભાત જણાઈજ આવશે. આંખાના ઝાડની સોડમ બુદ્ધિજ
 પડશે. કાંદાને ચંદનના ક્યારામાં કેસર કરતુરીનું ખાતર
 પુરાં વાવશે. અને સુવર્ણના બેડાથી ગમે એટલું સ્વચ્છ
 તથા સુગંધીદાર પાણી સીંચશે. તોપણ પરિણામે તો
 એનો એજ કાંદો કદી પણ તેનો જાતિ સ્વભાવ તજ
 દઈ દુર્ગંધ માર્યા વગર રહેનાર નથી. કોયલાને હન-
 રોમણુ સાબુથી ઘોશે. પણ તેઓ તેમની કાળાશ તજનાર
 નથી. તેમ સોળત તેવી અસર થશે. પાપ નહિ કરો તો
 પણ પાપીની સંગતથી પાપના છાંટા પણ ઉડશે. વાદળાં
 સૂર્યને ગમે એટલાં ઢાંકે પણ સૂર્યનો નાશ થનાર નથી
 તેમ પ્રપંચી માણસો તેમની ગમે એટલી કપટ જાળ
 પાથરે પણ સત્યનો નાશ થનાર નથી. (દીલગીરીથી)
 પણ લાચાર, હાલમાં કાંઈ વળે તેમ નથી. તમારી
 આંખે અંધકારના પડદા વજ્યા છે. તમારા જ્ઞાનતંતુઓ
 નિર્બળ થઈ ગયાં છે. અફસોસ ! અત્યારે તેમાંનું કંઈ
 બને તેમ નથી. તમે મને જે સજ્ઞ કરમાવો છો, તે
 સજ્ઞ ઉઠાવવાને હું તૈયાર છું. હવે હું આ કંટાળા
 ભરેલી દુનિઆમાં વધુ રહેવાને ઇચ્છતો નથી.

ભોપાળસિંહ-અરે બેવકુફ છોકરા ? તું શું મને
 મુર્ખ સમજે છે ? જે માણસના અંતઃકરણમાં પાપ
 હોય છે તેમની જીભ બહુ લાંબી ચાલે છે. પણ હવે
 હું તારૂં કશું પણ સાંભળનાર નથી. (જલમસિંહ પ્ર-
 ત્યે) જલમસિંહ, આ નિમકહુરામને લઈ જાઓ
 અને તોપને ગોળે ઉડાડી મુકો.

ધંદુમતિ-(રડતી રડતી) પિતા, વહાલા પિતા, દયા કરો, છેક કુર ન થાઓ, મારા સૌભાગ્ય રક્ષકનો પ્રાણ ના લ્યો. (સૌભાગ્યચંદ્ર ધંદુમતિને ભેટવા દોડે છે પણ બલમસિંહ પકડી રાખે છે અને ધંદુમતિને તેનો પિતા ભોપાળસિંહ દુર રાખે છે.)

ગાયન. ૩૪.

તાત શું હઠીલા થાઓરે, બાપુ જરી મહે....ર કરો;
રડી કહું કરગરી હું, બાપુ જરી રહેમ ધ....રો.
પુત્રીના પિતાજી તમે, દોષ સૌ માફ ક....રો, ટેક.
સુખ સૌ પુત્રી તારું, અસુર થઈ શું હ....રો. ટેક.

ભોપાળસિંહ-અરે નાદાન છોકરી, અરે ઉદ્ધત છોકરી, તેં મારી આજ્ઞાનું ઉલંઘન કરી સ્વતંત્રપણે છુટ લીધી છે. જોકે તારો તેના પ્રત્યે ગમે એટલો પ્યાર હશે પણ એક રાજ્યદેવિ સાથે કદી પણ પરણવાની કબુલાત આપનાર નથી. અરે મુર્ખ છોકરી, તને નાન-પણથી લાડમાં ઉછેરી તારી મરજીમાં આવે તેમ કરવા દીધુ તો તે સ્વતંત્રતાનો તું શું મને આ બદલો આપે છે? ખરેખર મારી મોટી ભૂલ થઈ છે. એમાં મારો મોટો દોષ છે. અરે મુર્ખ છોકરી મનના મીઠા એક સરદાર જોડે તું શું તેના વચનથી પ્યારમાં પડી ગઈ.

ધંદુમતિ-પિતા. વિચાર કરો, મારા પ્રાણેશ તેવા નથી. તે રાજ્યદ્રોહી તથા પ્રપંચી ઠરે તે કેમ માની શકાય? પિતા, એ બધું તર્કટ છે. મારા પ્રાણેશ કપટી

નથી, અને તેમની જોડે 'ચાર બાંધવામાં મેં' શું અધ-
ટીત કર્મ કર્યું છે ? કાંટાની વાડમાંથી ગુલાબનું પુલ ચુંટી
લીધું છે. ધળમાં રંગદોળાતા રત્નને ઉચકી લીધું છે.
પાપાણુમાંથી હીરો જડી આવ્યો છે. પિતા, એમાં મા-
રો દોષ નથી. આ રાંક પુત્રીએ આપની આજ્ઞાનું કદી
પણ ઉલંઘન કર્યું નથી.

ભોપાળસિંહ-અરે ઘેલી પુત્રી, તું આ શું બોલે છે.
તું એના જાદુથી ભોળવાઈ છું; અને એક રાજ્યદ્રોહીને
પરણી છું. પણ લાચાર, તારા સુખનો નાશ કરતાં તા-
રી માતાનો ચેહેરો મારી નજર આગળ આવીને ઉભો
રહે છે. તેથી મને તારી દયા આવે છે. અરે ઉછાંછળી
છોકરી પણ આખરે તને પસ્તાવો થશે. તું આ વખતે
મારા ન્યાયમાં વચ્ચે આવી છું. (સૌભાગ્યચંદ્ર તરફ)
અરે નિમકહરામ સરદાર, હું તને હુકમ કરું છું કે તારે
એકદમ મારા દેશની હદ બહાર ચાલ્યા જવું. (સી-
પાઇઓ તથા નવીનચંદ્ર ઉભા રહે છે. રાજા તથા કચેરી
ખરખાસ્ત થાય છે.)

ઇંદુમતિ-(રાજા જવા માંડે છે તેને બાંધીને)
પિતા, આમ ન કરો, સાહસ ન કરો.

ભોપાળસિંહ-(તેને તરછોડીને ધકકો મારતાં)
ચાલ દૂર રહે નાદાન છોકરી હું તારૂં કાંઈ પણ સાંભ-
ળનાર નથી. (રાજા જાય છે અને ઇંદુમતિ હાથ હા-
યનો પોકાર કરી સૌભાગ્યચંદ્રના હાથમાં પડે છે.)

સૌભાગ્યચંદ્ર-(ઇંદુમતિનું માથું બોળામાં લઇને)

પ્રિયા, ંહાલી પ્રિયા, મારી મધુર પ્રિયા, મને રજા
આપ. નાહક ચિંતા શું કરવા કરે છે? પાપાણુપર પા-
ણી રેડતાં પથ્થર કદી પણ પીગળનાર નથી. તેમ તું
ગમે તેટલાં આંસુ પાડીશ, તોપણ તારા પિતાના હૃદ-
યમાં દયાનો અંશ પ્રાપ્ત થનાર નથી. આપણા નશીબ-
માં સુખ લખ્યું હશે તો મિથ્યા થનાર નથી. ફીકર
રાખ મા, સત્યનો બેલી સરજનહાર કયાં જતો રહ્યો
છે? સત્યનો જય થશે. સત્ય તરશે, પાપ ડુળશે. પ્ર-
પંચીને પ્રપંચની શિક્ષા લોગવવી પડશે. (નિસાસો
નાંખીને) પ્રિયા, મધુર પ્રિયા તારું મુખ ક્યારે બેઘશ?
સુંદરી સાવધ થા મારે જવાને માટે વખતની મુદત ઘ-
ણીજ થોડી છે. ચોવીસ કલાકની અંદર મારે ઘણા ગાઉ
દુર જવાનું છે. જીવીશું તો મળીશું.

(ઈંદુમતિ બેભાન અવસ્થામાં બોલે છે.)

ગાયન. ૩૫.

ઈંદુમતિ—

ચિંતાની ચીતા મારા મને સળગાવીરે,
હોળી પ્રગટાવીરે, તાત થયા શું કુર હાયરે—ચિં
શાને પિતાજી પ્યારા દયા નવ આવીરે,
મુને રઝળાવીરે, જીવતર એજે જશે હાયરે—ચિં

સૌભાગ્ય—

પ્રિયા પ્યારી શાન્ત તું થાનેરે,
રસિલી સમજી જાનેરે.

ચિં

ઈંદુમતિ—

લલિત લટકાળા લાલા, પીયુ મમ ંહાલારે, (૨)

બળે છે ભડકે મમકાયરે.

ચિં૦

(ઇંદુમતિ ઉભી થઈ સૌભાગ્યને કંઠે ધાડે છે.)

સૌભાગ્યચંદ્ર-પ્રિયા, રસીલી પ્રિયા, મારા મધુર ગુલાબ, હાલ તું અહીં રહે હું પરદેશમાં જઈ માંડું ન-શીળ અજમાવીશ. તારું નામ મુખે જપતો જ્યાં ત્યાં ભર જંગલમાં રજળતો ફરીશ. પ્રિયા, તારા મધુર નામને યાદ કરીશ.

ઇંદુમતિ-પ્રિતમ, બહાલા પ્રીતમ. તરૂંવરથી વેલ-હીને અળગી કરો મા. મને આપની સાથે આવવા દો. પિતાના પ્યાર વગર આ રાજભુવન મને સુન્ય શ્મશાન જેવું લાગે છે. મને આપની સાથે લ્યો. પ્રિતમ, વિ-શ્રુતી ન કરો.

સૌભાગ્યચંદ્ર-મારી મનહરણી મુઝા, તું અહીં રહે. ભર જંગલનાં દુઃખ તારાથી કેમ સહેવાશે ! સું-ળન કરીને, મારી મીઠડી, વનના વિકાળ પશુઓના હૃદય ભેદક શબ્દો સાંભળી તારું અંતઃકરણ કેમ સ્થિર રહેશે. માટે પ્રિયા, માંડું કહેવું માની તું અહીં આજ રહે. હવે તું મને રજા આપ.

ગાયન. ૩૬.

ઇંદુમતિ—

નાથ નવ જશે છોડી મુને હાયરે,

સ્વામીનાથ, લીયોને સાથ, દારા અનાથ;

આવું સંઘાથ, પ્રીતમ શું તજાયરે.

નાથ૦

કુર કેમ થશે, મુકી ન જવાયરે,

આશા રંગ, કરો ન લંગ, સ્વામી સંગ;

ધરી ઉમંગ, રહીશ સંગ સદાયરે.

નાથ૦

સૌભાગ્યચંદ્ર-પ્રીયા, હઠ કરમાં, વડીલની આજ્ઞા માંથે ચઢાવવી જોઈએ. પ્રીયા, તને મારા સમ છે. મારી છેલ્લી માગણી સ્વીકાર.

ઇંદુમતિ-પ્રીતમ. સમ ખાઈ સળળા ન થાઓ. ત-મારી ખડુ હઠ છે, તો આપની આજ્ઞા સ્વીકારું છું. (રડે છે) પ્રીતમ પણ ચાંદ રાખજો કે પાપીઓના પ્રપંચમાં હું પણ ફસાઈ પડીશ. પ્રાણનાથ, ભર યૌવનમાં વિહવળ થયેલી મુકી, ખરે શું તમે જશેજ ! (ખભાપર માંથુ મુકી રડે છે, સૌભાગ્ય તેને ચુંગન કરીને.)

સૌભાગ્યચંદ્ર-પ્રિયા, તું રડ મા. હું તને કદી પણ વીસરનાર નથી.

ગાયન. ૩૭.

તું રોમા ખ્યારી રે, જઈ વિદેશે તુને ખોલાવું,
ત્યાં સુધી રહે તું ધીર ધારી—ટેક.
હુઃખ વિહારક, ભય સંહારક, રામ રૂપ સંભારો;
વન વન ભટકું, કદીન ભુલું, રહીશ સદા હું તારો.
તું રોમાબ

પ્રથમ અંક સમાપ્ત.

ચંક ખીજો.

પ્રવેશ ૧.

સ્થળ—ઇંદુમતિનો મહેલ.

પાત્ર—ઇંદુમતિ અને પાછળથી પ્રતાપ અને નવિનચંદ્ર.

ગાયન ૧.

ઇંદુમતિ—પ્રીયે પ્યારો ગયો મારો,

દુઃખીવારો અરેરે થયો;

જીવન ક્યારો, પ્રીતમ પ્યારો,

થઈ ન્યારો, અરેરે ગયો.

ચંદ્ર વિનાની ચાંદની, જીવ વિનાની કાય;

જળ વિણુ ઝુરે માછલી. ભવ દુઃખીયારો થાય.

પ્રીત પ્યારો, નયન તારો,

જીવન મારો, ક્યાં જઈરે રહ્યો;

ભવમારો, કરી દુઃખીયારો,

પિતાજીએ વૈભવ તો હર્યો.

(એટલામાં પ્રતાપ અને નવિનચંદ્ર આવે છે અને ઇંદુમતિને રડતી જોઈને.)

પ્રતાપ—મારી ંહાલી જહેન, મારી શાણી જહેન, તું શાંત થા. સોચ કરમા પ્રભુની ઇચ્છા બળવાન છે. પ્રભુને જે ગમ્યું તે થયું ! હવે નાહક શોક શા માટે કરે છે. મારી ંહાલી જહેન રડમાં. તારૂં રૂદન સાંભળી મારૂં કલેજુ કપાઈ જાય છે. પરમેશ્વરના આગળ મ-

નુબ્યનો કંઈ પણ ઈલાજ ચાલતો નથી. રાયને રંક બનાવી દે છે; પળવારમાં તરૂનો મેરૂ કરે છે. માટે સંકટ સમે ધીરજ રાખો, બહેન યાદ રાખો કે આખરે સત તરશે, પાપ ડુબશે, અને પ્રપંચીઓને તેમના કુડા કર્મનું ફળ ચાખવું પડશે.

ઇંદુમતિ-ભાઈ, બહાલા ભાઈ; પણ શું મારા પ્રાણેશ નિમક હરામ થાય અને રાજ્ય તરફ બેવકાદારી બતાવે એ સંભવીત છે ?

પ્રતાપ-(ગુરુસાથી) કદાપી નહિ. પૃથ્વી રસાતાળ જાય સાગર માઝા મૂકે; અમૃત સુધાથી પ્રાણી મરી જાય; પાણીથી આગ સળગે; અને ચંદ્ર સૂર્ય પોતાનું સત્ય છોડે તો પણ સૌભાગ્યચંદ્ર અસત્ય વક્તા અને નિમક હરામ થનાર નથી. મનેતો પુર્ણ ખાત્રી છે કે સૌભાગ્યચંદ્ર નિર્દોષ છે. પણ હાલ આપણા બોલવા તરફ કેાણુ ધ્યાન આપે તેમ છે ! હાલતો કંઈ પણ બોલીયેતો રાજાજી આપણું કહેવું કાને ધરનાર નથી. હાલ જલમ-સિંહનું જોર રાજ્યમાં ઘણું વધી ગયું છે. રાણાશ્રી તેના હાથમાં ફસાઈ પડ્યા છે. માટે હાલ ચુપકી રાખી જે થાય તે મુંગે મોંઢે સહન કરવું સારું છે.

ઇંદુમતિ-ભાઈ, મારા પિતા કાનના કાચા અને ભોળા છે. નહિતો પોતાના જમાઈને કંઈ પણ તપાસ કર્યા વિના દેશ નિકાલની સજા કરી પુત્રીના સુખને સળગાવી મુકે !

પ્રતાપ-બહેન, હવે કદપાંત કરવાથી શું વળવાનું

છે? થવાની થઈ ગઈ ! આ દુનિયામાં હાલ પાપીઓ, પ્રપંચીઓ અને અસત્ય વક્તાઓનો જ જય છે ખરા સંત સાધુનો કોઈ પણ ભાવ પૂછતું નથી; પણ પાપંડી અને ઢાંગી લોકો જ્યાં ત્યાં પૂજાય છે, પણ જે વધારે કરે તે થોડાને માટે. આખરે પાપનો ઘડો વધારે ભરાતાં પુટી જશે; અને તેમનો પ્રપંચ ખુલ્લો થશે. ખડેન, હવે હું સૌભાગ્યચંદ્રની પાછળ જાઉં છું. પણ હું તને આ દવાની ખુટી આપતો જાઉં છું તે દરેક જાતના વ્યાધિ ઉપર અસર કારક છે. માટે તું તેને તારી પાસે રાખજે. (ખુટી આપે છે.)

ઇંદુમતિ-ભાઈ, બહાલા ભાઈ, શું તું પણ મને નિરાધાર મૂકી જાય છે? તું મને કોની સંભાળ તમે મૂકી જાય છે?

પ્રતાપ-મારી બહાલી ખડેન, રડમા, મારે મારી મિત્ર ફરજ બજાવવી જોઈએ. આ નવિનચંદ્ર છે તે તમારી સંભાળ લેશે. તેમનામાં અને મારામાં અંતર ગણશે નહિ. મારી બહાલી ખડેન રૂદન કરમા ઇશ્વર સૌ સારાં વાનાં કરશે. શ્રીહરી ઉપર આધાર રાખ.

ગાયન ૨.

પ્રતાપ-ઓ ખડેની જાઉં છું આજ તુને હું ત્યા—ગી,
ઇંદુમતિ-પ્રીતમ પાછળ હું ભ્રાત બની વેરા—ગી;

શું જશે, (પ્રતાપ) નવ થાશે,

પ્રતાપ—હુઃખી દીલમાં ખડેન આશીશ માગી.—એખડેન

છંદુમતિ—કમનશીળની થઈ જાત અરે હીણુ ભા—ગી,
શોકાગ્રી જવાળા હાય અંતરે લાગી—ઓખ્હેન.

પ્રવેશ ૨.

સ્થળ—જંગલ.

પાત્ર. કનકસેન, સમરસિંહ, અને પાછળથી પ્રતાપ
છેવટે શીકારીઓ.

કનકસેન—સમરસિંહજી આપણે આટલે બધે દુર
આવી પહોંચ્યા છીએ પણ હજી સુધી કંઈ પણ શિકાર
મળતો નથી. વળી મધ્યાહ્નનો સમય થયો છે. તાપ
ઘણો પડે છે. ઘોડાઓ દોડવાથી થાકી ગયેલા જણાય
છે. વળી આપણા માણસો પણ પાછળ રહી ગયા છે
માટે તે આવે ત્યાં સુધી રાહ જોવી જોઈએ. માટે,
ચાલો આ સામે આવેલા ઘટાદાર સુંદર વૃક્ષની છાયા
નીચે જરા આરામ લઈએ.

સમરસિંહજી—જેવી મહારાણાશ્રીની આજ્ઞા. મા-
હારાજ, આપણા માણસો શિકારની ખોળમાં છે ને તે
આવતા હશે માટે થોડીવાર વિશ્રાંતી લેવાનું દુરસ્ત
ધારું છું. (પાથરણું પાથરી બે જણા બેસે છે.)

કનકસેન—તાપ શો સખત પડે છે ! સૂર્ય પોતાના
બળતા કિરણો આ દુનિયાની ઉપર કેવી રીતે નાંખી
રહ્યો છે ! આ સામેની ઝાડી કેવી ઘાડી છે ? તેની
અંદર સૂર્યનાં કીરણો પણ ભાગ્યેજ પ્રવેશ કરી શકે છે
સમરસિંહજી મારો જીવ તૃષા અને ક્ષુધા લાગવાથી

ધણા પીડીત થાય છે માટે કોઈક ઠેકાણેથી જરા પાણી લઈ આવો ? પછી આપણે ભોજન કરીએ.

સમરસિંહજી-મહારાણાશ્રી આપની આજ્ઞા પ્રમાણે જવાને આ સેવક તૈયાર છે. (શીરોહી લઈ જાય છે.)

કનકસેન-આહા ! શીકારની પાછળ લાગતાં મને શ્રમ બહુ પડ્યો છે. અને ઘણા સખત તાપ હોવાને લીધે મારી આંખમાં નિંદ્રા ઘેરાઈ ગઈ છે; માટે લાવ જરા આરામ લઉં. (સુઈ રહે છે. થોડી વારે ઝાડીમાંથી ભૂખ્યો વિકાળ સિંહ આવે છે અને રાજાની ઉપર કુદકો મારવાની તૈયારી કરે છે તેવામાં પ્રતાપ આવે છે.)

પ્રતાપ-આહા ! સૌભાગ્યચંદ્રની શોધમાં નીકળ્યો છું. પણ તેનું કંઈ પણ નામ નિશાન જણાતું નથી. લગલગ કનકાપુરીની પાસે આવી પહોંચ્યો છું. અહીંથી આશરે દસેક ગાઉ છેટું હશે ! લાવ હું પણ ત્યાં જાઉં. કદાચ સૌભાગ્યચંદ્ર પણ ત્યાં હશે ! (જવા માંડે છે. એટલામાં તરાપ મારતા સિંહને જોઈને) અરે ! આ સિંહ આ સૂતેલા માણસનો પ્રાણ લેવા જતો હોય એમ જણાય છે ! આહા પ્રભુ ! શું એનું આયુષ્ય લાંબુ છે. પરમેશ્વરે મને ખરીજ વખતે મોકલ્યો છે. માટે મારે તેને મદદ કરવી જોઈએ.

(પીસ્તોલ ફેંડે છે. ગોળી સિંહને લાગવાથી તે મરી જાય છે અને અજાજ થતાં કનકસેન જાગી ઉઠે છે.)

કનકસેન-(જાગીને) અરે, આ શું ! મારા ઉપર પીસ્તોલ ફેંડી ફેંડી ! શું મારા પણ દુશ્મનો મારી

પાછળ લમ્બ્યાં કરે છે. ! (પ્રતાપને જોઈને) અરે યુવાન તમે કોણ છો, અને મારા ઉપર પીસ્તોલ ફેડવાનું શું કારણ છે ? તમે કોઈ મારા દુશ્મન તરફના છુપા જા-સુસ હો એમ મને લાગે છે ! આ લેદનો મને જલદીથી ખુલાસો કરી દો. તે મને જલદીથી જણાવો નહિ તો આ સામેથી મારા સીપાઈઓ આવે છે તે તમને કેદ કરશે. (સીપાઈઓ આવે છે અને નમન કરે છે) સિ-પાઈઓ, આ માફ્ટ ખુન કરવાની કોશીશ કરનાર યુવા-નને કેદ કરો ?

સિપાઈ-શું કનકાપુરીના રાણા કનકસેનનું ખુન કરવાનું આ નીચ છોકરો ધારે છે !

પ્રતાપ-(સ્વગત નિસાસો મુકીને) અફસોસ, અફસોસ ! આતો ધરમ કરતાં ધાડ આવી. જો કનક-સેનને મેં ન યચાવ્યો, હોત તો મારા ઉપર આવી આક્રમ આવત નહિ ! શું દુનિયામાંથી સત્ય જતું રહ્યું છે ? (પ્રકાશ) મહારાણા, જરા વિચાર કરો ? હું ગુન્ડેગાર નથી. તમારા ઉપર પીસ્તોલ ફેડવાનું મારે શું કારણ ! હું કંઈ તમારા રાજ્યનો નથી ! હુંતો ઘણા દેશથી ચાલ્યો આવું છું. ખરી વાતથી વાકેફ થયા વગર તમે મને કેદ કરો છો તે તમે ઘણી મોટી ભૂલ કરો છો. શું સત્યનો સાહ્યક જતો રહ્યો છે ? ખરેખર તેમજ મને ભાસે છે. નહિ તો તમે મને કેદ કરો નહિ ! મહારાણા, મેં આપના ઉપર મારી પીસ્તોલ ફેડી નથી પણ આપના પ્રાણ લેનાર દુશ્મન ઉપર ફેડી છે.

અને તેને ઠાર માર્યો છે ?

કનકશેન—અરે ક્યાં છે મારો દુશ્મન ! (આસ-
પાસ નજર કરે છે અને સિંહનું મુડદું જોઈને) ખરેખર
તેં તારી જીંદગીના જોખમે મારો પ્રાણ બચાવ્યો છે ?
હું તારો ઘણો આભારી થયો છું. તમારી તરફ મેં
જે વર્તણુક ચલાવી છે તેને માટે હું આપની માફી
માગું છું. તમે કોણ છો અને ક્યાંથી આવો છો તે સં-
ક્ષેપમાં જણાવવાની કૃપા કરશો.

પ્રતાપ—(નમન કરીને) મહારાણાશ્રી હું ક્ષત્રી
પુત્ર છું. મારું નામ પ્રતાપ છે. હું અમરગઢથી આવું
છું. હું મારા મિત્ર સૌભાગ્યચંદ્રની શોધમાં નીકળ્યો
છું. રસ્તામાં આવતાં મેં તમને મોતના પંજામાં સપ-
ડાયેલા જોઈ બચાવ્યા છે. પ્રભુ ! મેં એમાં કંઈ કર્યું
નથી, મેં તો માત્ર મારી મનુષ્ય ફરજ બજાવી છે.
રાજન, એમાં મેં શો ઉપકાર કર્યો છે !

કનકશેન—અરે યુવાન પુરૂષ, હું તમારો ઘણો આ-
ભાર માનુ છું. ખરેખર તમે ઇશ્વર પ્રેરણાથીજ દુરરહી
મારી અમુદ્ય જીંદગી બચાવી છે તેના માટે હું આ-
પનો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો છે. હાલ અ-
મરગઢના શા સમાચાર છે ?

પ્રતાપ—મહારાણા, અમરગઢની સ્થિતિ ઘણી ખ-
રાબ છે. હલકો માણસ પાયરીએ ચઢતાં તેણે તેનો
જાતિ સ્વભાવ દેખાડ્યો છે. રાણીના ભાઈ જલમસિં-
હને રાણાશ્રીએ બધી વજરાતનો હોદ્દો આપ્યો છે.

ને હાલમાં તેનું જોર વિશેષ છે. રાણાજી તેનું કહ્યું કરે છે ને જુના તથા નિમકહલાલ સરદારોને તેના ભર-માવ્યાથી રજા આપવા માંડી છે. મરહુમ સેનાધિપતિના પુત્ર સૌભાગ્યચંદ્રના ઉપર ખોટો આરોપ મૂકી તેને દેશનિકાલ કરાવ્યો છે. વૃદ્ધ જયમલસિંહ કે જેઓ રાજ્યના સ્તંભ હતા તેમની પાસેથી જાગીર એક નજીવી બાબતમાં ખુંચાવી લીધી છે. હાલ તેમનો કંઈ પત્તો પણ નથી. વળી રાજ્યમાં બહારવટીઆનો ઉપદ્રવ ભારે થઈ પડ્યો છે. અને રાજ્યમાં ઘણા ફેરફાર થઈ ગયો છે.

કનકસેન—અહાહા ! સરદાર, ઘણી અફસોસની વાત છે. લોપાળસિંહની મતી ફરી ગઈ હોય એમ જણાય છે. જુના અને વફાદાર નોકરોને રજા આપે છે પણ પાછળથી પસ્તાવું પડશે. થોડા દીવસ પછી રાજ્ય કુટુંબને જંગલે જંગલ રખડવું પડશે, અને જલમસિંહ તેની લોખાઈનો ભૂંડો લાલ લેશે. સરદાર, હાલ તો તમે મારા રાજ્યનગરમાં ચાલો, અને ત્યાંથી તમારા મિત્રની શોધમાં મારા માણસોને મોકલીશ, તમારી બહાદુરી જોઈ હું ઘણું ખુશી થયો છું. તમે મારી સાથે કનકપુરમાં ચાલો પછી હું તમારો ઉપકારનો બદલો ઘણી સંતોષકારક રીતે વાળી આપીશ.

પ્રતાપ—રાણાશ્રીનો જય થાઓ, આપની મારા પ્રત્યે આટલી માયા જોઈ મને ઘણું આનંદ થાય છે. તમારા માયાજી ભરેલા શબ્દોમાં હું ઉપકારનો બદલો

વળેલો સમજીયું. પણ મારે મારા મિત્રની શોધમાં જવું જોઈએ, માટે હું આપની માગણીનો સ્વીકાર કરી શકતો નથી. હું ઘણોજ લાચાર છું. વળી આપની મરજી એમ હશે તો થોડા દિવસ પછી તમારા રાજ્યમાં આવીશ.

કનકસેન-આપની મરજી છે તો હું ના પાડી શકતો નથી. પણ, તમે જરૂર મારા રાજ્યમાં આવજો, હું આપનો ઉપકાર કદી પણ વીસરીશ નહિ.

હ્યો હવે હું જાઉં છું તમે જરૂર આવજો.

(કનકસેન તથા સિપાઇઓ જાય છે.)

પ્રતાપ-હરી, હરી ! સૌભાગ્યને હું ક્યાં શોધું ! એનો કંઈ પણ પત્તો નથી. નામ નિશાન ખીલકુલ જણાતું નથી. પ્રભુ ! હવે તો બાળક ઉપર દયા કરી મારા મિત્રને જલદી મેળવ. સૌભાગ્ય, સૌભાગ્ય, દુઃખી સૌભાગ્ય અરે તું ક્યાં હશે ! અરે તું શું મને નહિ મળે ! આહાહા ! તારા ઉપર અચાનક આ શો ગજબ થયો. સુખ સમુદ્રમાં ભરદરિયે આવેલી નાવને કૂર દેવે ડુબાવી દીધી આહાહા ! આ વિપત્તિનું કારણ કેણુ ! ખરેખર દુનિયામાં સાચાનોજ મરો છે. સત્ય હારેછે, અસત્ય જીતેછે, નહિ તો આવી તારા ઉપર અચાનક આકૃત ક્યાંથી હોય !

ગાયન ૩.

આહા આશું અચાનક, આશું અચાનક,

અજબ ગજબ ભાળું; (૨)

સત્ય સહાયક સંતાઈ શું રહ્યો (૨)

નજરે હું ન નિહાળું. આહા !

દુઃખ જોઈ કાય મારી પીડાય,

અરરર આતો નવ સહેવાય;

ક્યારે હરી દુઃખ દારૂણ જશે,

કલંક શીરથી કાઢું.

આહા !

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્વળ-વન.

પાત્ર-સૌભાગ્ય, જલમસિંહ અને મારાઓ પા-
છળથી પ્રતાપ અને છેવટે ગરબડશા.

સૌભાગ્ય—

ગાયન ૪.

પ્રીયા મારી સુંદર તું ક્યાં રહી. (૨)

આંખ મીચુ તો આગળ આવે;

સ્વપ્ને તું માનુની મુને સતાવે;

હંસા વાહાલી તું ક્યાં રહી.

પ્રીયા.

પ્રેમે પીડાઉં વીયોગ લાહ્યમાં;

વિરહ અગ્નિ વ્યાપ્યો રે કાયમાં;

દશા ભુરી હાયે થઈ.

પ્રીયા.

સૌભાગ્યચંદ્ર-હાય હાય ! પ્રીયા ક્યાં ! દેશ ક્યાં !

હું ક્યાં ! મારું સ્થાન ક્યાં ! અને આ ભરજંગલ ક્યાં !

અરે ! શુરવીર પુરૂષોને તેમના પ્રાણ કરતાં અધીક વા

હાલી આળસ હોય છે. જગતમાં મેં મારી આળસ

ખોધ છે, તેમ મારી વાહાલી ઇંદુમતિ પણ સદાને મા-

ટે ખોઈ છે. પ્રીયા, તું મને ભૂલીશ પણ હું તને કેમ ભૂલીશ ! અરેરે ! તારી મનહર મૂર્તિનું સ્મરણ કરતાં હું ક્ષુધા અને તૃષ્ણાને વીસરી જાઉં છું. હવે મને નિંદ્રા આવે છે માટે હે પ્રીયા તારું સ્મરણ કરી આ તારા પ્રીત-મને હવે નિંદ્રાધીન થવા દે. (સૌભાગ્યચંદ્ર સુષ્પન્ન થઈ જાય છે. થોડીવારે જલમસિંહ મારાઓને લઈ પ્રવેશ કરે છે.

જલમસિંહ-(પ્રવેશ કરીને) મહેનત તો કરી, પણ બધી છુટી પડી. સૌભાગ્યચંદ્રને તો રાણાજીએ ગરદન મારવાને બદલે જીવતો રાખી દેશ નિકાલની શિક્ષા કરી. અરેરે ! તેમ છતાં મારું મન સંતોષ પામતું નથી. વળી એ કોઈ દિવસ જીવતો રહેશે તો મારે તેનાથી જરા બીવું પડશે. માટે તેને તો ગમે ત્યાંથી શોધી કાઢી ઠાર કરવો વધારે સાફ છે. દુશ્મનના બીજને તો નાબુદ કરવું. સાપને મોટો થવા દઈએ તો કરડવાં આવે માટે ઉગતા વેલાને છુંદી નાંખતાં વાર શી કરવી ! સૌભાગ્યની પાછળ પાછળ બહુ મારા માણસોને લઈ આવ્યો છું પણ તે મને મળતોજ નથી. જો મળે તો ગંદા તેને ઠાર માર્યા વગર મૂકનાર નથી. (મારાઓને) અડ્યાઓ, ચાલો આગળ અહીંયાં તો કોઈએ નથી. (જવા માંડે છે. એટલામાં રસ્તામાં સૌભાગ્યચંદ્રને સૂતેલો જોઈને ખુશ થાય છે.) આહાહા પ્રભુ ! તારી શી ખુબી છે ! જેને માટે વનમાં શોધ કરીએ છે તે તો મારી નજર આગળજ પડ્યો છે. બસ હવે તો એને મારા માણસો પાસે

ઉપાડી લઈ ઉઘતો અમરગઢ લઈ જાઉં. પછી ત્યાં બધું થઈ પડશે. (મારાઓને) અલ્યા, તમે અગાડી ક્યાં જાઓ છો ? જેને આપણે શોધીએ છીએ તે માણસ આ રહ્યો ! માટે કંઈ પણ ગરબડ કર્યા શિવાય સુપકીથી તેને ઉપાડી લઈ આવો.

મારાઓ—(આશ્ચર્યમાં) બાપુ શું ઓલ્યો માંણુડ તે આજ ! કાંઈ પ્રીકર નહિ. સુપકીથી હુમણું ઉપાડી અંધએ સીએ. (હુથીયાર મુકી ઉપાડે છે. ઉપાડવા જતાં બંધુકનો અવાજ થાય છે. અને તે સાંભળવાથી સૌભાગ્યચંદ્ર ઝળકીને ઉઠે છે અને માણસોને જોઈને પોતાની સમશેર ખેંચે છે.)

સૌભાગ્યચંદ્ર—અરે દુખ્તો તમે કોણ છો ? અને મને ઉપાડી જવામાં તમારો શો હેતુ સમાયેલો છે. તે કંઈ પણ આનાકાની કર્યા શિવાય જણાવો નહિ તો આ સમશેરથી તમારા દુકડે દુકડા કરી નાંખીશ.

જલમસિંહ—(આગળ આવીને) અરે હું કોણ છું ? તું મને ઓળખતો નથી ! અરે સૌભાગ્યચંદ્ર આ તારા લોહીનો તરસ્યો જલમસિંહ છે. તું મને તારો મિત્ર નહિ પણ કટ્ટો શત્રુ સમજજે. તારા ઉપર રાજ્ય-દ્રોહનું અને ચોરીનું જીહું તોહોમત મૂકનાર તથા આ બધો પ્રપંચ રચનાર હું પોતે, તને દેશ નિકાલની શિક્ષા કરાવનાર પણ હુંજ, રાજાને ભરમાવનાર પણ હુંજ, કેમ, હવે મને ઓળખ્યો ?

સૌભાગ્યચંદ્ર—હાહા, ઓળખ્યા, મામા જલમ-

સિંહ ! શું તમારા કાળા કૃત્યોથી તથા કપટથી હું
આવી સ્થિતિને પહોંચ્યો છું !

જાત્રમસિંહ-અલગત, શામાટે નહિ.

સૌભાગ્યચંદ્ર-અરે લલ્લા માણસ મેં તમારું શું બ-
ગાડ્યું છે કે તમે મને આટલો બધો સતાવો છો ?

જાત્રમસિંહ-અરે છોકરા, તેં મારું ઘણું બગાડ્યું
છે, તેં મારો બે ત્રણ વખત પરાજય કર્યો છે તે મારા
કલ્લેજમાં કેતરાઈ રહ્યું છે. તું મારા કામમાં ઘણીવાર
બાડો આપ્યો છે, પણ હવે હું તને છોડનાર નથી.
રાણાશ્રીએ તારા બાપના નામને સંભાળી જીવતો
રાખ્યો છે, પણ જો મારું ચાલતું હોત તો તને દેહાંત
દંડની શિક્ષા કર્યા વગર છોડત નહિ. પણ યાદ રાખજે
કે તું આ જાત્રમસિંહના હાથમાંથી છુટી જનાર નથી.

સૌભાગ્યચંદ્ર-અરે પાપાણુ હૃદયના પુરૂષ શું તું
મને મારવાની વાત કરેછે ? શું તારી પાસે માણસ છે
તેની તું બીક બતાવે છે ? અરે નીચ, તારા બાલી દ-
મથી સૌભાગ્યચંદ્ર બી'નાર નથી. ચાલ, તારામાં લડ-
વાનું સામર્થ્ય હોય તો આવી જા.

જાત્રમસિંહ-(શમશેર ખેંચીને) અરે છોકરા,
હવે છાનોમાનો ગરબડ કર્યા વગર મારી સાથે ચાલ
નહિ તો માર્યો જઈશ.

સૌભાગ્યચંદ્ર-અરે નીચ, પ્રભુનું સ્મરણ કરી લે.
તારું આયુષ્ય ઘણું ટુંકું લાસેછે. (લડેછે. સૌભાગ્ય હા-
રવાની અણી ઉપર હોય છે. એવામાં પ્રતાપ બંધુક

ફાડેછે. : મારાઓ અવાજ સાંભળતાં નાશી જાય છે. જલમસિંહને નાસતાં પ્રતાપ પકડી રાખેછે.)

સૌભાગ્યચંદ્ર-કોણ, મને બચાવનાર બહાલો મિત્ર પ્રતાપ !

પ્રતાપ-હા, મારા મિત્ર, તેજ હું. હાલ વાત કરવાનો વખત નથી, પહેલાં તો આ લુચ્ચાઓને પકડી ખરું શું છે તે મનાવવું જોઈએ. પછી યોગ્યશિક્ષા આપવી જોઈએ.

સૌભાગ્યચંદ્ર-અરે ભાઈ જવા દે. એ નીચ એના કર્મનાં ફળ ભોગવશે.

પ્રતાપ-અરે મિત્ર હું તારા જેવો ભોળો નથીતો. (જલમસિંહને) અરે નીચ મામા, સૌભાગ્યચંદ્રને રાજ્યદ્રોહી ઠરાવવામાં તારું કપટ છે કે નથી તેનો સાચે સાચો જવાબ આપ ? સાચુ ખેલ નહિતો પ્રાણ લીધા વગર હું છોડનાર નથી.

જલમસિંહ-(સ્વ) હાય હાય ! આતો બાર વાગ્યા ! આ અણુધાર્યો કયાંથી આવ્યો ! જો નાશી જવાનો પ્રયત્ન કરું તો જીવ લીધા વિના છોડનાર નથી. પણ કંઈ શીકર નહિ. હાલ તો જેમ કહે તેમ હાજીડા કરવું. જોઈએ કંઈ પણ પ્રપંચ કરતાં છુટાય છે. (પ્રકાશ) અરે છોકરાઓ તમે મને ખીક બતાવો છો ! હું એમ કંઈ તમારાથી ખી'નાર નથી. અરે મને ભણે તમે મારી નાંખો પણ આ જલમસિંહ એક અક્ષર પણ ખેલનાર નથી. ખોત્ર, હવે કંઈ વધારે પૂછવું છે ?

સૌભાગ્યચંદ્ર-અરે જલમસિંહ, પરમેશ્વરે તને કેવા પ્રકારનો માણસ ધડ્યો છે ? જરા પરમેશ્વરનો તો ડર રાખ. અરે મુર્ખા ! જેનું ખાંધ છે તેનુંજ ખોદે છે ! અરે લલા માણસ ! નિમકહુરામ થા મા. જરા પાપ કરતાં અટક.

જલમસિંહ-અરે પરમેશ્વર છે ક્યાં, તે તો મને ખતાવો ! મને ગમે તેમ કરો પણ સૌભાગ્યચંદ્ર યાદ રાખ કે આ બાબતમાં તું મને મારી નાંખીશ તો લલ્લે, પણ હું કંઈ પણ કહેનાર નથી. હવે હું તને કહું કે આટલી વખત મને દયા કરી છુટો કર. હું કોઈ પણ દીવસ ખપ લાગીશ. (સ્વ) બચ્ચા છુટો કર. પછી હું તને દેખાડું.

પ્રતાપ-અરે નીચ તું શું ખપ લાગવાનો છે. સૌભાગ્યનો તું કદો દુશ્મન થઈ તેનું લોહી પીવાને તેની પાછળ લમે છે. તો તને મુકવાથી શો ફાયદો ? સાંડસામાં સપડાયલા નાગને છોડવો તે કરડવાને માટે ?

જલમસિંહ-અલખત, હું કદો દુશ્મન ખરો અને છું. જ્યાં સુધી જલમસિંહનો દેહ હયાત હશે ત્યાં સુધી સૌભાગ્ય ઉપર પુરી રીતે વૈર લેશે.

સૌભાગ્યચંદ્ર-અરે લલા માણસ, મારે માથે અવધી કરી નાંખી તેમ છતાં તું ધરાતો નથી ? મને વને વન રખડતો કર્યો, મારા ઉપર જીવું આળ મૂક્યું તેમ છતાં તને કંઈ પણ સંતોષ થતો નથી ? શું તું મારાજ

લોહીનો તરસ્યો છે ?

જલમસિંહ-અરે સંતોષ તો ક્યાંથી થાય. આપણે જે દુનિયામાં સાથે કેમ રહી શકીયે. તારે કે મારે બેમાંથી એકને અવશ્ય મરવુંજ પડશે.

પ્રતાપ-હાહા, ખરી વાત છે. તારે નહીંજ મરવું પડશે. તારું મો'ત તારા માથા ઉપર લમે છે. પાપીને યોગ્ય સજા કરવામાં હું પરમેશ્વરની નજરમાં ગુન્હેગાર ઠરનાર નથી. માટે હું તારું મુખ નાખુદ કરી નિર્દોષનો ભય મુક્ત કર્યા વગર રહેનાર નથી.

જલમસિંહ-(સ્વ) હાય હાય, આતો ખાર વાગ્યા ! હવે મારી નજર આગળ મને ચમકુતો ઉભેલા માલુમ પડે છે. મારા કાળનાં ચોઘડીયાં ગણાઈ ગયાં છે. (કાલાવાલા કરીને) સૌભાગ્ય, ભલા સૌભાગ્ય આટલી વખત મારા કાલાવાલા તરફ ધ્યાન આપી મને જવા દે. હું તારો ઉપકાર માનીશ.

સૌભાગ્યચંદ્ર-અરે દુષ્ટ તને ધિક્કાર છે. પારકાની આંતરડી બાળી ખુશી થનાર, બીજાને દુઃખી કરી મમ થનાર, તારા જેવા નીચ ગોલાને હજાર વાર શીટકાર છે. અરે નીચ હું તને છોડી દઉં છું. હું તારાં વચન તથા ઉપકારની લાગણીઓ તરફ વિશ્વાસ રાખતો નથી. પણ તું જાણે ને તારો પરમેશ્વર જાણે.

જલમસિંહ-(સ્વ) અરે તું છુટો તો મેલ પછી પરમેશ્વર હું તને બતાવું છું.

સૌભાગ્યચંદ્ર-(પ્રતાપને) પ્રતાપ, આ નીમકહ-

રામને એનું કાળુ કરી જવા દે. અપકારને બદલે ઉપ-
કાર કરવો એ મોટા માણસનું ભૂખણ છે.

પ્રતાપ-સૌભાગ્ય, તને બહુ દયા આવેછે. આવા
મનુષ્ય ઉપર દયા લાવી સરજનકારની નજરમાં તું
ચોરી કરેછે. હું એને તારૂં કહ્યું મानी જીવતો રાખીશ.
પણ એનું મોઢું કાળુ કરી પેલા સામેના ઝાડ સાથે
બાંધી રાખીશ ત્યારે તેને યોગ્ય શિક્ષા થએલી સમજીશ.

જલમસિંહ-દયા, દયા, સૌભાગ્યચંદ્ર દયા કરો.
આનાં કરતાં તો મારી નાંખ્યો હોત તો વધારે સારૂં.
કારણ આતો રીબાઈ રીબાઈને મરવું પડશે.

પ્રતાપ-અરે ચાલ, ચાલ, હવે દયા બધા કંઈ
નહિ. તું દયાને પાત્રજ નથી. (મોઢું કાળુ કરી ઝાડ
સાથે બાંધેછે અને પ્રતાપ અને સૌભાગ્યચંદ્ર જતા
રહેછે.)

જલમસિંહ-હરી હરી, આતો મને બાંધી ચા-
લતા થયા. હવે મારી શી દશા થશે ! હાય હાય, ભ-
યંકર મોતને આધીન થવું પડશે. કોઈ વાઘ, વરૂ તથા
બીજા વિક્રાળ પશુઓના ભક્ષ તરફકે થવું પડશે. અ-
રેરે ! મનની મુરાદો મનમાંજ રહેશે. બહાલી ઇંદુમતિ
પણ હાથથી જશે. ખરેખર મારૂં મો'ત પાસે આવેલું
જણાય છે, કારણ કે આવા ભયંકર જંગલમાં કોઈ આ-
વી શકે તેમ નથી. (મનને) જલમ, જલમ, તને
તારા પાપનાં ફળ મળ્યાં. ઘણાને રોવડાવ્યા; ન કર-
વાનાં કૃત્યો કર્યા, નિર્દોષને સજા કરાવી, તેમની આં-

તરડી બાળી, હાય હાય, તેનાંજ મને આ ક્ષણ મળ્યાં. હવે આ વળતે મારી મદદે કોઈ આવનાર નથી. મારા સાળા મારાઓ તો નાશી ગયા ! વળી મોઢું કાળું કચું છે, તેથી કોઈ જુએ તોએ ખીએ. (થોડીવારે સામું જોઈને) અરે, સામે કોઈ આવતું જણાય છે. લાવ જરા શાન્ત થઈ ચુપછી પકડી રાખું, નહિ તો વળી પાછા ઠેરના ઠેર રહિશું. (થોડીવારે ગરબડશાહ મુસાફરના વેષમાં આવેછે.)

ગરબડશાહ—મારા, દીકરા, જલમસિંહે બહુ કરી મારે દીકરે કહ્યું હતું કે હું તને સૌભાગ્યચંદ્રના ગર-માંથી ચોરાયલા નાણાં અપાવીશ. પણ રામ તારું નામ મારો હાલો બધુંએ નાણું એકલો હજમ કરી ગયો મારી પાસે પાછું પણ ન રહેવા દીધી પણ, આ-પણે કયાં કાચા હતા, હાલમાં એ કાંઈ ખુદાર ગામ ગયો છે. તે વળતનો લાલ લઈ મેં ઝરીના પાસેથી એનું નામ દઈ આશરે વીશ હજારના દાગીના લઈ લીધા છે. (પોટલું દેખાડીને) તેનું આ પોટલું હું મારી પાસેજ રાખું છું. મારો હાળો જો ગામમાં આવે ને ખજાર પડે તો મારો ખેટો બધું પાછું પડાવી લે. માટે આ બધા પૈસા લઈ નાશી આવ્યો છું. અને આ પૈસા વડે કનકપુર જઈ એક મોટી પેઢી જમાવીશું. અને હોર મારીશું વાહ. વાહ વાહ. (જવા માંડે છે, જતાં વિચિત્ર રૂપ ઉભેલા જલમસિંહને જોઈ મોટી ખુમ પાડી ઉઠે છે.)

ગરબડશાહ—ઓ મારા બાપરે બાપો ભુત અરે

કોઈ આવો ભાઈશાળ આ ભુત મને ખાઈ જાય છે. અરે ભાઈસાહેબ મને જવાદે તને પગે લાગું ભાઈસાહેબ માફ પેટ કરડીશ નહિ બાપ (ગભરાય છે.)

જલમસિંહ-આ ગડબડશાહ માફ પણ ગોપીચંદન કરી આવ્યો છે, માટે હાલમાં પ્રકાશ થયા વગર સુક્તીથી છુટી જવું જોઈયે પછી તેની પાસેથી બધું પડાવી લઈશ (કાલાવાલા કરતો.) અરે ચો મુસાફર મને દયા કરી છુટો કર, અરે ભલા માણસ તું મારાથી ખીમા, મારી પાસે આવ, હું ભુત નથી પણ મનુષ્ય છું. મને ચોર લોકોએ લુંટી લીધો છે અને મારી આ દશા કરી છે. અરે દયાળુ પુરૂષ મને છોડ હું તને ખુશી કરીશ.

ગડબડશાહ-(તેને કાલાવાલા તથા નમ્ર અવાજે બોલતો જોઈ જરા હીંમત લાવીને) હાશ, મારા બાપ, હવે મારા પેટમાં નિરાંતવળી માફ બેટું ભુત નથી પણ માણસ છે.

ચો ખીચારા દુઃખી તથા ભુખ્યા હોય એમ જણાય છે, માટે લાવ, તેને છુટો કરું અલ્યા ભાઈ અરે રે શી તારી ચોરોએ દશા કરી છે મારા બેટા મોઢુંએ કાઠું કરી ગયા છે ને.

જલમસિંહ-હા મારા મહેરબાન તમે મને છુટો કરો મને તૃષ્ણા બહુ લાગી છે. (ગરબડશાહ જલમસિંહને છોડે છે.)

જલમસિંહ-(છુટો થયા બાદ) હાશ, હવે હું

હુટ્યો વળી માડું મોડું લાગ્ય કે આ હુટ્યો હાથમાં આવ્યો નહિતો વીસહજાર રૂપીયા લઇને પોખારા ગાણી જતતો મળવો મુશ્કેલ પડત અને વળી મોત-માંવી ઉગર્યો આને મારી ઓળખાળ કરાવવી જોઈયે ગડબડશાહને અરે ભાઈ જરા પાણી હોયતે. આપો, કે જેથી હું માડું મોડું ધોઈ નાંખું.

ગડબડશાહ—(સ્વ) આ કોઈ સારો માણસ જણાય છે. (પ્ર) દયો સાહેબ, આ રહું (પાણી આપે છે જલમસિંહ મોડું ધુવં છે. અને પેતાનું મોડું બતાવે છે, તે જોઈને ગડબડશાહ ગમરાટમાં.)

ગડબડશાહ—હાય, હાયરે જાપ, આતો ભોગ લાગ્યા. જો મને જોલનો સાંભળ્યો હશે તો ભોગ લાગશે. પણ હાલનો તેને મળી જવું જોઈયે. (જલમસિંહને) કોણ સડદાડ સાહેબ સલામ સલામ મારા મહેરજાન સલામ આપે આવો વેપાર્યાંથી લજ્જ્યો.

જલમસિંહ—(સ્વ) મારા બેટાની ચાલાકી તોજે અરે હુટ્યા તું મને છેતરે છે, પણ હું બધું જાણું છું. લાવ પેલું ગરાણું ક્યાં છે ?

ગડબડશાહ—(સ્વ) હાય હાય, ભોગ લાગ્યા (હ-શીને) હેં હેં દયો મેડળામ આ રહું તમારે જાપ હોય તો તમે દયો તમારાથી મારે શું વધારે છે. મારા પૈસા એ તો તમારાજ છેના, આતો મારે કનકપુર જવું હતું તે તમાડું નામ દઈ લાવ્યો છું હોં ભાઈસાહેબ મારા ઉપર ગુસ્સે થતા નહિ.

(પોટલી આપે છે જલમસિંહ તે લઇને.)

જલમ—શાખાશ, શેઠ શાખાશ તમે હજી પણ વ-
કાદાર રહ્યા છો ? ધન્ય છે તમને, થોડા દીવસમાં ત-
મને તમારી મહેનતનું ફળ મળશે.

ગડબડશાહ—(વચમાં) મળ્યું બાપ ફળ. એતો
લાકડામાં જઈશું ત્યારે.

જલમ—આતો હું તમારી પરીક્ષા કરતો હતો
એમ સમજતો.

ગડબડશાહ—હા. હા. એ તો છેસ્તો બાપુ કર-
તો હતો.

(જલમસિંહ જાય છે ગરબડશાહ એકલો.)

ગરબડશાહ—બચ્ચા તું મારી પરીક્ષા કરે છે તે
હું પણ તારી પરીક્ષા કરતો હતો હરી, હરી પ્રભુ
તારે ત્યાં ખરોજ ન્યાય છે ચોરીનું ચંડાળે જાય અને
પાપી હાથ ધસતા થાય, હરામનું ધન હરામમાંજ
જાય છે, અરે નિચ, તારી સોબતમાં રહ્યો તેનું તેં મને
આ ફળ આપ્યું ? મને પૈસા વિના છેક નિર્ધન બનાવી
દીધો. અરે દુષ્ટ તારી સોબતમાં રહી, મેં મારા નવી-
નને તજ્યો. અરે આ ઉપકારનો તું શું મને બદલો
આપે છે ? અને હવે શું હું તારી સંગત કરીશ, ના,
ના, અરે તીચ કદાપી એમ ધારીશ નહિ. હવેથી તું
મને તારો કદો દુશ્મન સમજજે, તારા બધા પ્રપંચો
રાણાશ્રી આગળ ખુલ્લા પાડી તારી ખરેખરી પાયમાલી
થયેલી જોઈશ ત્યારેજ મારું ઠેક પૂરું લીધેલું સમજીશ.

ખરેખર હું મોટો મુર્ખ છું, મેં મહાન્ અપરાધ કર્યો છે, સતી ઇંદુમતિને સતાવવા એ નિયત મેં મદદ કરી છે. અરે સતિ તું મને માફ કરજે. નિર્દોષ સૌભાગ્યચંદ્ર ઉપર જીવું આળ મુકયું. અરેરે હે પ્રભુ હવે તો તું મને એ પાપી ઉપર વેર લેવામાં મદદ કરજે.

ગાયન ૪.

માફ કાપુ હું પાપીને ઠાર,

રહી રગે રગે વેરની આળ;

દુષ્ટોને દેખાડું યમનું દ્વાર, ઠાર;

કરીને પ્રપંચ ખુદલો આ વાર. માફ૦

સંગે કર્યો પાપી કૃત્યોજ હાય, બ્રહ્મ કરી ખરે હરીમે કાય,

ખુદ્દી મળી દુઃખ સાગર માંય. માફ૦

નાણું થયા મારા હજમ હાય, ચીત ચરરર અરે ચીરાય;

ભુંડી સોળતથી ભુંડીજ થાય. માફ૦

પ્રવેશ ૪.

સ્થળ—મહાદેવનું દેવળ.

પાત્ર—સૌભાગ્ય તથા પ્રતાપ અને પાછળથી પુ-
જનાર્થ આવેલી મોહીની તથા સખીઓ અને પાછ-
ળથી મુસલમાન.

સૌભાગ્ય—ભલા મિત્ર તમે મને ઘણી આગીના વ-
ખતે સહાવ કરી છે તેને માટે હું આપનો ઘણો આ-
ભારી થયો છું. અન્ના માટે હું આપનો જેટલો આ-
ભાર માનું તેટલો ઓછો ૨

પ્રતાપ-પ્રીય ભાઈ મેં એમાં કાંઈ પણ આભાર કર્યા નથી. મારાં નાહક વખાણ શું કરવા કરોછો ? હું તો આપનો તાબેદાર છું. મીત્ર ફરજ બજાવવા તૈયાર છું. આભાર માનો તો લાચાર છું.

સૌભાગ્ય-શાળાશ ! ભાઈ ધન્ય છે તારી ખુદી તથા વિવેકને, ખરેખર મિત્ર મળો તો તારા જેવાજ મળજો. સંસારમાં સ્વાર્થી મિત્રો ઘણા હશે તે જ્યાં-સુધી પૈસો હશે ત્યાં સુધી ફેલી ફેલીને જાશે પણ પૈસો જતો રહેતાં મોડું પણ બતાવતા નથી. અરે ધી-ક્ષાર છે એવા મિત્રોને. દુઃખના વખતમાં મિત્ર થનારે ભાગ્યેજ કોઈ મળી આવશે. પ્રીય ભાઈ, મારી ંહાલી ઈંદુમતિ તો ખુશીમાં છેને ! અરેરે ! બીચારી જાળા, તારા નશીબમાં સ્વામીનું સુખ ક્યાંથી હોય ! અરેરે ! મધુર મોહના તું શું કરતી હશે ! તારૂણી તારી તેજ-મય તસ્વીર મારા અંતઃકરણમાં કોતરાઈ રહી છે. પ્રંભુ ! મધુર ગુલાબી રંગનું ગુલાબ કરમાઈ ગયું હશે ! (અફસોસ કરેછે.)

પ્રતાપ-ભાઈ તમારા દુઃખ કરતાં ઇન્દુમતિના દુઃખની સીમા રહી નથી. તમારી સ્થિતિ કરતાં તેની સ્થિતિ ઘણી દુઃખદાયક છે. તે તમારા વિયોગમાં સદા ખુરતીજ રહે છે. અને સંસારની મોહમાયા તણ એક સાધુ યોગીનીની માફક રહે છે. મુખે તમારાજ નામની જાપ જપ્યા કરે છે.

સૌભાગ્ય-પ્રતાપ તું કેવો હઠીલો છે ? તું મારી

સાથે રહેવાને શું કરવા આવ્યો છે તારે ત્યાંજ રહેવું હતું. શું મારે માટે હું તને દુઃખી કરું ? ના, ના, તેમ કદી જને નહિ. શું મારા નશીબમાં લખેલું દુઃખ મને જ લોગવવા દે, નકામો મારા દુઃખમાં તું શું કરવા લાગ લે છે ? ભાઈ મારી આટલી વિનંતિ સ્વીકાર અને પાછો ફર. પ્રપંચમાં ક્ષાવી જઈ પાપીઓ રાણાશ્રીને કાંઈ પણ હાની પહોંચાડશે. માટે તેમ કરતાં તેમને અટકાવવા અને મદદ કરવામાં રાણાશ્રીને તારીને તારા લશ્કરની જરૂર પડશે. જોકે રાણાશ્રીએ હું નિર્દોષ હતો તેમ છતાં, વગર વિચાર્યે જાતમસિંહના ભરમાવ્યાથી મને દેશનિકાલ કર્યો તો પણ શું થયું ? શું આપણે જેનું લુણ્ણ બાધું તે હરામ કરવું ? ખરે નહિજ. વળી દુષ્ટ લોકોની દગલગાળ ખુદ્દી પડવાને થોડીજવાર છે. તેમનાં પાપનો ઘડો ભરાઈ ગયો છે ને હવે કુટવાની તૈયારીમાં છે, માટે તું ત્યાં હોય તો રાણાશ્રીને જોખમમાંથી બચાવી તેમની શુદ્ધી ઠેકાણે આણે, માટે માફ કહેવું માની તું ત્યાં રહે. અહિયાં કાંઈ પણ સાર નથી.

પ્રતાપ-મીત્ર તું આવા વચન બોલી, મારી હિં-મતને તોડી ન નાંખ. હું મરી જઈશ પણ ન્યાય વગરના અંધેર નગરમાં કદી પણ જનાર નથી. મારે રાણાશ્રીની નોકરી કરવી નથી. વખત આવે લૂણ કેવું હલાલ થાય છે, તે દેખાડીશ. પણ ત્યાં જવાની વાત કરતા નહિ. નહિ તો હું મારો દેહ ત્યાગ કરીશ. સુખી

મિત્ર કરતાં દુઃખી મિત્રના દુઃખમાં ભાગ લેવો હું વ-
ધારે સારો ધારૂં છું. સુખના વખતમાં મિત્રને કરેલો
ઉપકાર, તેને માત્ર કીચીત સમાન લાસેછે, પણ દુઃખ-
ની વેળા સ્નેહીને સાદ્ય કર્યાથી, એક નજીવો ઉપકાર
પણ પહાડ સમાન તેને લાસેછે માટે ગમે એમ થાઓ.
દુઃખના વાદળ તુટી જાઓ, પણ હું તો તમારી સાથેજ
આવીશ.

સૌભાગ્ય-પ્રિય ભાઈ તારી બહુ જલ્દી છે તો ભલે
મારી સાથે રહે પણ હવે સુર્યાસ્ત થવાનો વખત થયો
છે, માટે હું ગામમાં જઈ કાંઈ ખાવાનું લઈ આવું.

પ્રતાપ-ના, ના, તમે વિશ્રામ લો, હું જઈને લઈ
આવું છું.

સૌભાગ્ય-નહિ, નહિ, એમાં તારું કામ નહિ. હું
કાંઈ ખાવાનું લેતો આવું અને ગામમાંથી ઘર શોધી
કાઢું. માટે તું અહિંજ રહે.

પ્રતાપ-ઠીક ત્યારે તમે જાઓ હું અહિંયા આ-
પની રાહ જોઉં છું.

(સૌભાગ્યચંદ્ર જાય છે, થોડીવારે ગયા બાદ)

પ્રતાપ-મને શ્રમ બહુ પડ્યો છે, માટે લાવ, આ
મહાદેવના ઓટલાપર જરા આરામ લઉં.

(ઓટલાપર સુઈ જાય છે થોડીવારે કનકાવતિના
રાજા કનકસેનની પુત્રી મોહીની, તેની સખીયો સાથે
મહાદેવના પુજનાર્થે આવે છે.)

સખીયો ગાતી ગાતી આવે છે પુજની સામગ્રી હા-

થમાં લાવી બોલે છે.

મોહીની-બહાલી સખી, ચાલો આજે આપણે
શીવપુજન કરી બાકીનો વખત આનંદમાં ગુજારીએ.

મોહીનીના-વાહરે બહેન એવી શી ઉતાવળ છે. ચા-
લો એક ગરબો ગાઈએ.

મોહીની-હ્યો તમારા બધાની એવી ઇચ્છા હોય
તો મારે કાંઈ ના નથી. (ગાય છે.)

ગરબો.

સકળ સાર, રૂપ ભંડાર, ચંદ્રમારે,

રજની રૂડી સખી રણીઆમણી;

હૃદયહાર, શાન્તીકાર, સાથમાંરે,

હીસે સ્યામા સખી સોહામણી.

સકળ.

ચૈવન તન વાડી, મન કુલે કુલી ઘાડી;

લોગી ભ્રમર માળી, સુંદર શશી ભાળી;

બાળા બીચારી બની બાવરીરે.

સકળ.

નિહાળે શ્યામા શશી, તર્ક વિતર્કો થાય;

સ્વામીને સરખાવતી, મનમાં અતિ મલકાય.

સ્વામીની કાય શશી રાજની

પતિ વિણ એન, જરી ન પડે બેન;

રેન રડાવે થઈ બીહામણી.

શોભા કહું શું સખી આજની.

સકળ.

પણ પ્રીતમ વિણ એકલી, કાઢે શોકોદગાર,

અથડાયે જ્યમ આંધળી, ખરે બની લાચાર;

વારે વારે બાળા સંભારતી પતી,
રડતી રસીક વિણ થઈ દયામણી. સકળ.

(ગરબો સમાપ્ત થતાં પુજન કરવા જાય છે. બીજી સખીયો આમતેમ પુજો વિણવા જાય છે કેાઈક મહાદેવના બાગમાં ફરવા જાય છે તેવામાં મુસલમાન સરદાર સિપાઈઓ લઈને આવે છે.)

ચાંદખાન-સરદારો અપને ખડોત ખખરદારીસે કામ કરનેકા હૈ, સખખ કે કનકાવતીકા રાજ કનકસેન ખડોત ખડાદુર હૈ. ક્ષત્રીયોભી ખડોત શુરવીર હૈ. મગર અપને ઉન લોકોસે ડર નહિ જાના, છુપી રીતસે કામ કરના.

૧ સીપાઈ-જહાંપનાહ અપના કહેના સચ હે. મગર પાક દીન મુસલમાનોને મુર્તીપુજક કાફરોને મારકે હઠાનેકા કામ મુશ્કીલ નહિ હૈ.

સરદાર-શાબાશ (દેવળ સામું જોઈને) અહાહા ! એ ખુબસુરત નાજની દેાન હૈ ? એતો રાજ્યકુમારી જેસી દેખાતી હે. અહાહા ! ખસુસ ખડોત ખુબસુરત હૈ. સરદારો ઇસ્કુ ઉપાડ ચલો અપના સરદારકુ ભેટ દેંગે તો વો ખુશ હોયંગે.

(સીપાઈઓ ઉપાડવા જાય છે તેને, જોઈને)

મોહીની-હાય, હાય, હરી આ સ્થાનકમાં તરકડાઓ કયાંથી ? અરેરે દુષ્ટ મલેચ્છો માફ હરણ કરી જશે અને મારે મારા શિયળ ને અપવિત્ર કરતાં અટકાવતાં મારા પ્રાણની આહુતી આપવી પડશે. સરજનહાર

આ બાળકની બહારે ચહુડ (મુસલમાનોને પકડવા આવતાં) અરે નિચ તમે કૌણ છો. દુર રહો મારા પવિત્ર શરીરને તારા અપવિત્ર હાથ અડકાડીશ નહિ.

દાસી-અરે મલેચ્છો આ કૌણ છે તેને તમે બોલો છો ? કનકાવતીના મહારાજા કનકસેનની પુત્રી મોહીનીને હાથ અડકાડવાની તમારી શી મગદુર છે ? પાંશરા પાંશરા ચાલ્યા જાઓ, નહિતો ભાગતાં ભોંય ભારે પડશે.

ચાંદખાન-અરે લવારી છોડ. સિપાઈ ઈસ્કુ લેચલો.

(સિપાઈએ જોરજુલમથી મોહીનીને ઉપાડે છે મોહીની મદદની જીમ પાડે છે.)

મોહીના-અરે કોઈ બચાવો.

(પ્રતાપ મોહીનીની જીમ સાંભળી જાગી ઉઠે છે અને બંદુક ફેડી બેને ઠાર કરે છે મુસલમાનો ભયભીત થઈ જીવ બચાવા મોહીનીને મુકી દે છે મોહીની પોતાને છોડવનાર પ્રતાપને બાઝી પડે છે.)

મોહીની-અરે બહાદુર પુરુષ આ કુર યવનોનો પરાજય કરી મને મુક્ત કર.

પ્રતાપ-બાળા શાંત થા. હમણાં હું આ યવનોને યમપુરીનો રસ્તો દેખાડું. (મુસલમાનોને) અરે યવન લોકો ચાલો આવી જાઓ. મારી તીખો સમશેરનો તમને સ્વાદ ચખાડી દઉં.

(તુમુલ સંગ્રામ થાય છે તેમાં યવન લોકો હારી નાશી જાય છે.)

મોહીની-(પ્રતાપને નમન કરીને) વિર પુરૂષ હું તમારી ઘણીજ ઉપકારી થઈ છું. ખરેખર પરમેશ્વરેજ તમને મારી મદદે મોકલ્યા, તમારા ઉપકારના બદલામાં માફ સર્વસ્વ તનમન અર્પણ કરું તો તેનો બદલો કીંચીત પણ વળનાર નથી. વિર, આપનું નામ જો હરકત ન હોય તો જણાવવાની કૃપા કરશો. અને તમે કોણ છો. તેના ખુલાસો કરી આભારમાં વધારો કરશો.

પ્રતાપ-બાળા, માફ નામ પ્રતાપસિંહ છે. મારી સાથે મારો એક મીત્ર પણ છે. અમો બન્ને અમરગઢ તરફથી આવિયે છીયે. હમે આજ બપોરેજ અહિં આવી પહોંચ્યા છીયે. અમરગઢ રાજ્યના સરદારો છીએ. બાળા તમારું નામ જણાવશો ! તમે કોણ છો, અને આ પાપીના પંજમાં કેવી રીતે સપડાયાં તે કહેશો એવી આશા રાખું છું.

મોહીની-(સ્વ) હા, હા, શું બોલવાની લાવણ્યતા, મુખમુદ્રાની મોહક કાંતી જોઈ આ ગુણીયલ છેલમાં હું લોભાઈ ગઈ છું. (પ્રતાપ તરફ જોયાં કરેછે. પ્રકાશ) વિર હું આ કનકાપુરીના રાજા કનકસેનની પુત્રી છું, અને આજ સાંજે હું મારી સાહેલીયો સાથે શહેરથી થોડે દુર આવેલા આ શીવાલયમાં પુજનાર્થે આવેલી હતી. તેવામાં આ દુષ્ટો મને ઉપાડી જતા હતા.

પ્રતાપ-(સ્વ.) અરેરે મારા નશીબમાં આ દેવાંગના સરખી અજ્ઞાન ક્યાંથી હોય. જેના રૂપ આજ રંભા, અને ઉર્વે

દક્ષાટીક મણીસમ ઉજવળ કાયા, કમળ સરખા નેત્ર,
શુલાળી ગાલ, પ્રવાળા જેવા અધર, પુરી રીતે પુરવાર
કરેછે રખેને એ સાક્ષાત રતિનો અવતાર ન હોય. અ-
રેરે, પણ આશા ક્યાંથી રાખવી ગમે એવી પણ રા-
જ્યકુમારી છે.

મોહીની—(સ્વ)ખરેખર આ વિર પુરૂષને જોઈ માફ
હીલ તેમાં લાગી રહ્યું છે. અરે જો મને વરવાની હા
પાડે તો મારા ભાગ્યનો ઉદય થયેલો હું સમજું.

પ્રતાપ—ખાળા, હવે તમારે માફ કાંઈ કામ છે ?
જો ના હોય તો હું રજા લઉં છું.

મોહીની—(સ્વ)હરી,હરી, આમને શો જવાબ દઉ.
જાઓ કહેતાં જીભ ચાલતી નથી, જ્યારથી એમની
સુંદર સુરત મારી નજર આગળ પડી છે ત્યારથી હું
પ્રેમથી બંધાઈ ચુકી છું. (પ્ર) હા, કામ તો એક છે,
પણ તમે જો તે કરવાનું વચન આપો તો કહું.

પ્રતાપ—ખાળા, જે હોય તે બેલાશક કહો એમાં
વચનનું શું કામ છે ? જો મારાથી બની શકે એવું હશે
તો હું કરીશજ એમાં કાંઈ પણ સંદેહ રાખવો નહિ.

મોહીની—તમારાથી બની શકે તેવુંજ છે, પણ વ-
ચન આપવાની કૃપા કરશો.

પ્રતાપ—ખાળા તમારી બહુજ હઠ છે તો દ્યો આ
વચન. (આપે છે) જો મારાથી બની શકશે એવું કામ
હશે તે કરવાને હું બંધાઉં છું, બોલો હવે શું છે ?

મોહીની—દ્યો સાંભળો ત્યારે—

ગાયન. ૫.

મોહીની—

પ્રેમે પ્રીતમજી ખ્યારી મુજને કહોશોરે,
હૃદયહાર, નાથ, હાથ, લેશોરે;
અલખેલા પ્રેમી ખ્યાલો પ્રીતમ પીશોરે,
મધુર મોહન મનને મંદીર ખેસોરે.   પ્રેમે૦
ઘેલી થઇ છું ખે ભાન, પ્રેમે બંધાઉરે,
મારા રમણ રસીક ગુણવાન, બુલે બુલાઉરે;
વખત બહાલા નહિ મળે હવે આવોરે,
ચતુરનાથ ચુમ્બન રસ લેશોરે.   પ્રેમે૦

પ્રતાપ-ખરેખર આજે તો શુકન જોઇ નિકળ્યા
લાગીએ છીએ, નહિ તો આવું સ્ત્રી રત્ન રસ્તામાં ક્યાં-
થી મળે. લક્ષ્મી ચાંલેલો કરવા આવે તો મોહું ઘોવા
ન જવું, માટે હવે નાહક ના પાડવી તે નકામું છે.(પ્ર)
સુંદરી જો તમારી ઇચ્છા છે, તો મારે કંઈ હરકત
નથી. પણ આ બાબતમાં તમારા પીતાની સંમતી
લેવી જોઈએ.

મોહીની-તમારે એ વિષે શંકા રાખવી નહિ. મારા
પીતા સુરવીર છે. અને તેમને શુરવિર પુરૂષોજ સારા
લાંગે છે. તે હાજી હા કરનાર ખુશામતિયાને ધીક્કારે
છે, મને ઇચ્છાવર વરાવવાની તેમની ઇચ્છા છે, માટે
તમારે એ વિષે શંકા રાખવીજ નહિ. અલખેલા તમે
મારા હૃદયહાર થઇ ચુક્યા છો. પ્રાણેશ, દાશી હવે
જવાની રજા માગે છે. જીવનહાર ફરીથી એકવાર મ-

જાણે. હ્યો હવે હું રજા લઉ છું.

પ્રતાપ—અલખેલી પ્રેમ વાસમાં પુર્ણ ખાંધી નાઓ
છો, પણ નાહક રોકવામાં સાર નથી.

ગાયન ૬.

મોહીની—પ્રેમી પંથી ખ્યારા પરદેશી,

જીવન હૃદય મમ પ્રા...ણ;

પ્ર- મીઠું વાણી કીધો પાણી,

નારી ચતુર સુખ.....ણ.

મો- ંડાલા વર્ણવો શું હું વનિતા,

રમણ રસીક ગુણવા.....ન;

પ્ર- મુખ મનોહર તારૂં લક્ષીતા,

શેખે શશી પ્રમા.....ણ.

મો- વખાણો શું ંડાલા પ્રીતમ,

નથી હું ગુણની ખા.....ણ;

પ્ર- સૌરતી અંગ સદા સુખદાઈ,

કાઠી સિંહ સમા.....ન.

મો- વખત થયો ંડાલા જવાનો,

રજા દીયો મમ પ્રા.....ણ;

પ્ર- વિહંગ જાળમાં જાળો મુકી,

જાય સુંદરી આ.....મ.

મો- રમણ રંગીલા રસીયા પ્રીતમ,

મેળવશે ભગવા.....ન;

પ્ર- સંભારજો મમ શાણી શ્યામા,

રસીકી ગમ શા.....મ.

પ્રવેશ ૫.

સ્થળ-કનકસેનનો ખાનગી દરબાર—

પાત્ર-રાજા અને દરબારીઓ, પાછળથી પ્રતાપ અને સૌભાગ્યચંદ્ર.

કનકસેન-સમરસિંહજી, ખરેખર આ વખતે શીકારમાં જો તે યુવાને મારો પ્રાણ ન બચાવ્યો હોત તો હું આ હીવસ દેખત નહિ.

સમરસિંહ-મહારાણા, પ્રભુ આપને દીર્ઘાયુષ આપે. પણ પ્રભુની ગતી ગહન છે. પણમાં શું થવાનું છે તેની મનુષ્યને ખબર પડતી નથી. તે યુવાન પુરુષ ઘણોજ શુરવીર તથા સ્વભાવે સારો માલુમ પડતો હતો. તેણે તમને ખરી અણી વખતે સાદ્ય કરી મારે તમારે તેનો તથા સરજનહારનો પાડ માનવાનો છે.

કનકસેન-તમે કહો છો તે ખરું છે, મારા હૃદયમાંથી તેની મનોહર મૂર્તિ ખસતી નથી. શું તેની બોલવાની લાવણ્યતા, ખરેખર વિવેકે તો હૃદ વાળી હતી.

(થોડીવારે સિપાઈ આવીને,)

સિપાઈ-મહારાણાનો જમ થાઓ.

કનકસેન-કેમ શા સમાચાર છે ?

સિપાઈ-મહારાણા, ઘણી દીલગીરીના.

કનકસેન-જે હોય તે સત્વર જણાવ.

સિપાઈ-રાણાશ્રી, આજ સાંજરે કુંવરીબા મોહીની શ્રી સિદ્ધનાથ મહાદેવના દર્શનાર્થે ગયાં હતાં, તેવામાં અચાનક યવન લોકોની એક ટુકડી આવી પ-

હોંચી અને કુંવરીબાને ઉપાડી.

કનકસેન-હેં, શું ઉપાડી ગયા ! સમરસિંહજી હું આ શું સાંભળું છું ! અરે ! મારા બહાલા એકના એક બાળકને શું યવન અસુર બળાત્કારે હરણ કરી ગયા ! અરે દુષ્ટો હું તમને યોગ્ય શિક્ષા આપવા સમર્થ છું.

સિપાઇ-મહારાણા, શેવકને માફ કરશો. ઉપાડી ગયા નથી પણ ઉપાડી જવાની તૈયારીમાં હતા એવામાં એક શુરવીર પુરૂષે આવી તેમને યવન લોકોની પાસેથી મુક્ત કર્યા છે.

કનકસેન-અરે ! એવો વિર નર મારા રાજ્યમાં ક્યાંથી ! હું માફ મોટું ભાગ્ય સમજી છું. સિપાઇ, એ જ્યાં હોય ત્યાંથી બોલાવી લાવ. (સિપાઇ જાય છે.) અહાહા ! પ્રભુ તારી મારા ઉપર પુરૂષ કૃપા છે. મારો ઉદય થતો હું જોઉં છું. નહિ તો આવા વિર રત્ન મારા રાજ્યમાં ક્યાંથી ! ખરેખર ! પ્રભુ તારી પુરૂષ કૃપા છે, નહિ તો મોતના પંજમાં આવેલો કેવી રીતે બચું, વળી મારી પુત્રીની પણ લજ્જા રાખી. પ્રભુ તારી મારા ઉપર અત્યંત મહેરબાની છે. પણ એ વિર પુરૂષ કોણ હશે તે જોવાની મને ઘણી ઉત્કંઠા થાય છે. (એવામાં પ્રતાપ તથા સૌભાગ્ય આવે છે.)

પ્રતાપ-(નમન કરીને) મહારાણા, તે પુરૂષ બીજો કોઈ નહિ પણ આપનો તાબેદાર પ્રતાપ છે.

કનકસેન-કોણ મારો પ્રાણ બચાવનાર વિર પ્ર-

તાપ ? (હર્વથી લેટે છે) ખરેખર, યુવાન, હું તમારો ઘણો આભારી થયો છું. ભાઈ તેં મારા ઉપર બે મોટા ઉપકાર કર્યા છે તેનો બદલો હું કેવી રીતે વાળીશ.

પ્રતાપ-માહારાણા, એમાં કાંઈ ઉપકાર કર્યો નથી હું તો આપનો તાબેદાર છું.

કનકસેન-યુવાન, તારી વાણીની માધુર્યતાથી તેં મને ઘેલો બનાવી દીધો છે ? (સૌભાગ્યને જોઈને) આં તમારી જોડે કોણ છે ?

પ્રતાપ-રાણા શ્રી, તે મારો ગુમ થયેલો મિત્ર સૌભાગ્યચંદ્ર છે ?

કનકસેન-કોણ, પવિત્ર વિર, ભોપાળસિંહના રાજ્યનો સ્તંભ, તે આજ પુરૂષ ! પધારો સદ્ગુણી સરદાર, હું આપના આવ્યાથી ઘણો ખુશી થયો છું. તમે મારા રાજ્યમાં તમારી મરજીમાં આવે ત્યાં સુધી રહો. હું અમરગઢની સઘળી ણિનાથી વાકેફ છું. તમારે નાહક શોક કરવો નહિ. પાપીઓનો પ્રપંચ હવે ખુલ્લો પડવામાં હવે વાર નથી. માટે જ્યાં સુધી પ્રપંચ ખુલ્લો પડે ત્યાં સુધી મારા રાજ્યમાં રહેશો એવી આશા રાખું છું. તમારા શિરપર બેઠેલું જૂઠું આળ પ્રભુ ઇચ્છાથી ઉતરી જશે, અને પ્રભુ સૌ સારાં વાનાં કરશે.

પ્રતાપ-રાજન, હું આપની નોકરી કરવા ખુશી છું. પણ મારા મોટા ભાઈ સૌભાગ્યચંદ્ર ઘણી શોકા-જ્ઞિમાં બળે છે માટે તે હાલમાં નોકરી નહિ કરી શકે

પણ લડાઈના કામમાં મદદ કરશે.

કનકસેન—મારી પુત્રીના પ્રાણ બચાવનાર વિરપુ-
રૂષ, તારી બોલવાની છટા અને લાવણ્યતાથી હું અતી
પ્રસન્ન થયો છું. જો તેં મારી મોહીનીને ન બચાવી
હોત તો તે સ્ત્રીના ધર્મને અનુસરીને તેનો દેહ ત્યાગ
કરત, પણ કદી તે યવનને શરણ થાત નહિ. તમે તેને
બચાવી તેટલા માટે ઘણો ઉપકારી છું.

પ્રતાપ—ખરેખર, તમારી પુત્રી એક મહામ સતી છે.

પ્રપંચીલાલ—અરે રાજન, આ દુનિયામાં તો હું
મારી નજરે કોઈ પણ સતી દેખતો નથી. આ કળી-
યુગમાં એક સતી મળવી માહા મુશ્કેલ છે.

સૌભાગ્ય—મહેરબાન, એટલું બધું અઘટીત બોલો
મા. શું આ દુનિયામાં સતીઓ કમી થઈ છે? નાના,
એમ બને નહિ. મારી પોતાની——વાત જોતાં મારે
ઘેરજ એક પતીવ્રતા સતી સ્ત્રીનો નમુનો છે. અને તે
મને તેના પ્રાણ કરતાં અધીક ચાહે છે અને તેનાજ શો-
કમાં હું આવી જીંદગી ગાળું છું.

પ્રપંચીલાલ—તમે મોટી બુલ કરો છો. કદી સ્ત્રીઓ
સતી હોતી નથી. હું તેને જરીણી પુરવાર કરી શકું
તો તમે મને શું આપો. સ્ત્રીઓ જ્યારે પોતાનો પતી
પરદેશ જાય છે ત્યારે મોટી ખુશીથી ખીજા જોડે મોજ
માણે છે.

સૌભાગ્ય—જુઓ તમે મારી સ્ત્રીને મેં પ્રેમની નિ-
શાનીમાં આપેલું કંકણ તમે લાવી આપો તો હું તેને

જારીણી ધાડ અને તેની સરતમાં હું તમને તેને મને
જે તેના પ્યારમાં મને આ સુવર્ણની મુદ્રીકા આપી છે
તે હું આપુ બોલો તમે હારો તો શું આપશો ?

પ્રપંચીલાલ-જો હું હારું તો તમને એક લાખ
રૂપીઆ આપવાને બંધાઉં છું. પણ ખસુસ માનજો કે
તમે આ સરતમાં હારસોજ. લ્યો આપો જોય વચન
(રાજ તરફ) રાજન આપને સાક્ષી રહેવું પડશે.

કનકશેન-જાહું સાક્ષી છું, સૌભાગ્યચંદ્ર તમારે
આ વાત કબુલ છે ?

સૌભાગ્યચંદ્ર-મોટી ખુસીથી.

સૌભાગ્યચંદ્ર- ગાયન ૭.

છે વચન મુજ નીરધાર, આપુ હું હૈયા કેરોહાર;
નહીં હોય જરણી નાર, સતી મમ સુંદરી હૃદયની હાર.
પ્રીયા પ્રેમે ચાહે મુજને, અવર નહીં ભરથાર;
કરશે કાળુ જ્યારે, તુજને સાચો સમજીસ હું સાર.

ઝટપટ થાઓ તમે તૈયાર—છે વચન.

પ્રપંચીલાલ-નવરાખો હવે અહંકાર,
તોડું હું તારો ભાર;
સત્ય માનજો નીરધાર,
ઠરાવું જારીણી તુજ નાર.

સૌભાગ્ય- ધાર્યું રહેશે કીરતાર,
આપું હું હૈયાકેરો હાર.

(સૌભાગ્યચંદ્ર અને પ્રપંચીલાલ જાય છે.)

સિપાઈ-(પ્રવેશ કરીને) મહારાણા યવનસૈન્ય રાજ્ય ઉપર ચઢી આબ્યું છે તે છાવણી શહેરની નજ- દીક આવી ગએલી છે તે ત્યાંથી વારે વારે હુમલા કરી રહ્યા છે અને રૈયતને બહુ ત્રાસ આપે છે.

કનકસેન-(ગુસ્સે થઈને) આજકાલ યવન લોકો આર્ય ભુમી ઉપર બહુ જીલમ પ્રસરાવી રહ્યા છે, તે- ઓના જીલમની હદ થઈ ગઈ છે. તેઓ આર્ય બાળા- ઓના શીયળ લંગ કરે છે. હિંદુ લોકોને જાતી બ્રહ્મ કરે છે અને એવા અનેક પ્રકારનાં દુખો દે છે. તેમ છતાં કોઈપણ ક્ષત્રી વીરપુરૂષ આ આર્ય ભુમીનું સંકટ ની- વારણ કરવાને બહાર પડતો નથી. અફસોસ ! બધા યવન લોકોનું દાસીત્વ ગ્રહણ કરીને બેઠા છે. તેમના ઉપર જીલમનો બોલો નાંખવા વાળો આવે છે તેઓ ગધેડાની માફક મુંગો મોંઠે સહન કર્યા કરે છે. ગરીબ જેવા થઈને માથું પણ ઉચું કરી શક્તા નથી ! લઢાઈ કરતાં સલાહને વધારે ચાહનાર થયા છે. એવા બાયલા ક્ષત્રીઓને ધિક્કાર હજી.

પ્રતાપ-રાણા શ્રી આપ આ શું બોલો છો ! શું આર્ય માતા ક્ષત્રી વીર પુરૂષોથી ખાલી થઈ ગએલી માનો છો ! શું તમે તેને કંગાલ ગણો છો, નાના, હું તેમને મારા બાહુ બળથી પાછા હઠાવવા તૈયાર છું. પણ આપ આ શું કહો છો ?

ગાયન ૮.

આશું બોલોછો મહારાજ રાજવીતમે;

સિંહ બાળ સંકટે શું દુઃખના ખમે. આ શું.
 કઢીના શત્રુને સુરાઓ બીરૂ થઇ નમે;
 તુરીને નચાવી રણમાં દુષ્ટને હમે. આ શું.
 અશ્વ સશ્વ વહાલા એમને બીજી ના ગમે;
 ધીરજ રાખી રણમાં લડે છે તે એ સમે. આ શું.
 સત્યતાને પાળવી બબલે ધર્મ ટેક;
 ક્ષત્રી વિના આર્ય માતા થઇ બેહાલ છેક. આ શું.

કનકસેન—શાબાશ છે વિર પુરૂષ તમારી આટલી
 નાની વયમાં સૌર્યતા અને પરાક્રમ બોધ હું ઘણો પ્ર-
 સન્ન થયો છું. હું તમને થોડું લશ્કર આપુ તે લઇ હા-
 લ તેમના હુમલાની સાથે તમે બચાવ કરો પાછળથી
 હું મારું ખાસ લશ્કર લઇ યવન લોકોની સામે કેશ-
 રીયાં કરી રણમાં ધુમનાર છું. માટે સત્વર તૈયારી કરો.

પ્રવેશ ૬.

સ્થળ મોહીનીનો મહેલ.

પાત્ર મોહીની અને તેની દાસી સુલોચના પાછ-
 ળથી પ્રતાપ.

મોહીની—

ગાયન ૯.

છબી મારા ચિત્તમાં ગઇ વસી. (૨)

સખી મારો આવશે ક્યારે સસી—ટેક.

હસી હસી આવે, મનડુ લોભાવે;

પ્રેમ ફંદે હું ફસી—

સખી.

મુઝાઈ મોહન મદન વિણ હું.

ઉરમાં રહ્યો ઠશી—

સખી.

કામાગ્રી ભડકે બળે, આળગઈ ચોપાસ.

દેહ દગ્ધ થાતુ ખરે, રનેહ વારી વિણખાસ

સુલોચના-શીદને વિકાશે, પ્રભુ મહેર થાશે.

પ્રેમી પરખે કસી—

સખી

મોહીની-સુલોચના મને વચન આપીને હજુ પ્રાણેશ કેમ ન પધાર્યા શું તે આ દાસીને વીસરી ગયા હશે. ના, ના, તે આવવાજ જોઈએ. રસીલાની રમણીય મુર્તિ મારા મનમાં વશી ગઈ છે; તનની તસ્વીર ચિત્ત-માં ઠશી ગઈ છે.

સુલોચના-અને આપની ખુદી પણ ખસી ગઈ છે વળી આવાં ઘેલાં તો શું કાઢા છો, કોઈના મોઢે બંધી જશે તો જગતમાં બે આંખરૂ ગણાશે કંઈ વિચાર તો કરો !

મોહીની-બળ્યુ મશ્કરી શું કરતી હશે. રોગીની પીડા રોગીજ જાણે. તારેતો મન મશ્કરી છે પણ મારેતો જીવ ઉથલ પાથલ થઈ રહ્યો છે. ખડેન હવે તારી મશ્કરી જવાડે.

સુલોચના-અરે વાહરે પ્રેમમાં ચળેલી ચતુર શીતારી ઘેલછા, ખડેન જરા ધૈર્ય રાખો તે હમણાજ આવતા હશે. કંઈ કામસર રોકઈ ગયા હશે નહિતો આવ્યા વગર ન રહે. (થોડીવારે સામુ જોઈને) દયો હતાવળ કરતો હતો તે આ સામેથી આવ્યા દયો (જાય છે.)

મોહીની-(પ્રતાપ આવે છે તેને) કોણ મારા પ્રાણેશ પ્રતાપ !

પ્રતાપ-હા મારી મધુર મોહીની. પ્રિયા આવ. (ભેટે છે.)

મોહીની-મારા પ્રેમના પ્યાસી મધુકર, આ દાસીની પાસે આવતાં કેમ વિલંબ થાય છે.

પ્રતાપ-મારી મધુર મોહીની, વિલંબ થવાનું કારણ બહુ દુઃખદાયક છે. તે ઘણું શોકજનક છે. અને તેથી તારે ઘણું દીલગીર થવું પડશે.

મોહીની-પણ મારા મનહર, એવું તે શું કારણ છે તે જણાવવાની કૃપા કરશે.

પ્રતાપ-ઘણીજ ખુશીની સાથે. પ્રીય આપણા નગરથી થોડેક દુર મુસલમાન લોકોએ પડાવ નાંખ્યો છે. અને રૈયતને ઘણુજ દુઃખ આપે છે. ગામનાં ગામ ઉજડ કરી નાંખ્યાં છે. માટે મને માહારાણાશ્રી તરફથી હુકમ મળ્યો છે કે મારે થોડુક લશ્કર લઈ યવન લોકની સામે લઢવા જવાનું છે. અને તેથીજ મને આવતાં વિલંબ થયો હતો અને પ્રિયા હું હવે તારી રજા માગવા આવ્યો છું. પ્રીયા મને ઘણો તાકીદનો હુકમ મળ્યો છે માટે મારે અવશ્ય કરીને જવુંજ જોઇએ.

મોહીની-પ્રાણેશ ! શું તમે રણક્ષેત્રમાં જશો ! શું મને વિયોગી કરી આલ્યા જશો પ્રાણ ! યવન લોકોની સામે તમે આટલી નાની ઉમરમાં શી રીતે લડી શકશો. એ વિકાલ રાક્ષસોનાં પંજમાં તમે સપડાઈ

જશે. પ્રાણુ હું તો તમને નહિ જવા દઉં.

પ્રતાપ-પ્રીયા આમ હઠીલી શું થાય છે તું ક્ષત્રાણી છે. અને ક્ષત્રીઓનો ધર્મ લઢાઈ કરવાનો અને દુષ્ટોને દંડ આપવાનો છે. તું ક્ષત્રાણી થઈ મને આમ ના હીં-મત કરે છે તે શું યોગ્ય ગણાય. સુંદરી ! કંઈ સારા શુકન આપો તેથી સંગ્રામમાં યશસ્વાન થવાય અને તમને પાછુ વહેલું મળાય.

મોહીની-પ્રાણેશ મને લઢાઈ જોવાનો ઘણોજ શોખ છે માટે મને સાથે લ્યો.

પ્રતાપ-પ્રીયા તમે તમારા બાપુની સાથે આવજો હવે મને રજા આપો.

મોહીની— ગાયન ૧૦.

પ્રતાપ પ્રાણુ પ્યારા શુ કીરતી પ્રસારજો.

શુ કીર્તિ પ્રસારજો, યવનો સંહારજો; (૨)

પ્રતાપ- જાણું વહાલ વેગે, છોડાણું પ્રજાજન,

આશીશ તારી, પ્રીયા મુને ફળજો-હાં (૨) પ્ર.

મોહીની-પ્રાણુ પીયુ મારા છે ચક્ષુના તારા;

વીરોની હાકથી રણક્ષેત્રને ગજાવજો.

—હાં (૨) પ્રતાપ.

પ્રવેશ ૭.

સ્થળ જાલમસિંહનું રહેઠાણ. પાત્ર જાલમસિંહ, કેદારસિંહ અને પછી પ્રપંચીલાલ છેવટે ઝરીના.

જાલમસિંહ-દોસ્ત કેદારસિંહ, સૌભાગ્યને તો

દેશ નિકાલ કરાવ્યો. પણ ખુન કરવાની કોશીશ કરતાં નાહક નાક ગુમાવ્યું. હશે, પણ કંઈ શીઝર નહિ એને તો જોઈ લેવાશે. હાલ રાજાજી તેનો પુર્ણ વિશ્વાસુ માણસ ગણે છે માટે તેની ભોળાઈનો આપણે શા માટે લાભ ન લેવો જોઈએ, ખસ હવે જો ઇન્દુમતી મારી સાથે કબુલ થાયતો ખંદાનો ખેડો પાર. પણ એ હઠીલી છે નાહક સતાવતાં આત્મ હત્યા કરેતો પછી શું કરવું, માટે એનું પણ થઈરહેશે. હાલતો રાણાજીને ઠાર કરવા જોઈએ. અને રાજ્ય આપણા હાથમાં લેવું જોઈએ પણ એનું શું કરવું. કંઈ ઉપાય છે ?

કેદારસિંહ—એનો પણ ઉપાય :છે; એમાં છે શું, છેશું, જુઓ સાંભળો સાહેબ, રાણાશ્રીને મારી નાંખવામાં કંઈ પણ વાર લાગનાર નથી.

જલ્મસિંહ—પણ એવો તે શો ઉપાય છે તે લસી મરને. છે, છે શું કર્યા કરે છે ?

કેદારસિંહ—અરે સાહેબ એમાં છે શું. રાણાશ્રીનેતો રાતના વખતે ઉઘતાજ ઠાર કરવા પછી તમને કોણ પુછનાર છે.

જલ્મસિંહ—પછી તો આપણને કોણ પુછનાર, ઇન્દુમતીને વરતાં પણ શીવાર પણ જો કેવી રીતે કરવું તેનો કંઈ ખુલાસો.

કેદારસિંહ—અલખત એમાં છે શું. એનો પણ ખુલાસો છે, છે. તમારે રાત્રે મહેલમાં ગુસાઈ જવું અને રાણાશ્રીને ઉઘતાંજ ઠાર મારી નાંખવા પછી બધું થઈ રહેશે.

જાલમસિંહ-પણ શું એવી ઘાતકી રીતે !

કેદારસિંહ-અરે એતો બધીએ રીતે નહિ તો રાજ્ય કયાં ટાંગ્યું છે.

સિપાઈ-(પ્રવેશ કરીને) સાહેબ બહારથી કોઈ મુસાફર હાલજ કનકાવતી તરફથી આવેલો છે અને તમારી મુલાકાત લેવાની ઇચ્છા રાખે છે.

જાલમસિંહ-ભલે ત્વરાથી આવવા દે.

(થોડી વારે પ્રપંચીલાલ આવેછે તેને જોઈને.)

કોણ પ્રપંચીલાલ ! આવો, આવો, આવો, આજતો પ્રભુએ લીલાલહેર કરી અને તમારાં પગલાં હમારે ઘેર થયાં. કહો ત્યાંના શા સમાચાર છે. કંઈ નવાબુની ! આપને શા પ્રસંગે અત્રે પધારવું પડ્યું છે. હમારા સરખુ કામકાજ હોય તો બેલાશક કરમાવશો.

પ્રપંચીલાલ-નવા બુની તો કંઈ નથી, પણ એક સૌભાગ્યચંદ્ર અને પ્રતાપ નામનાં બે સરદાર આવ્યા છે, અને તેનું કહેવુંજ રાણાશ્રી માને છે. તેની સ્ત્રી ઇન્દુમતી કરીને છે તેના વિષે તે બહુ મગફળી ધરાવેછે, અને કહે છે કે મારી સ્ત્રી મહાન્ સતી છે. તે જોઈ માફ કાળજી બળીને ખાખ થઈ જાય છે. માટે હું તો તેને કોઈ પણ પ્રકારે ફસાવી તેના હાથમાં સૌભાગ્યચંદ્રે પ્રેમની નિશાનીમાં બે કંકણ પહેરાવ્યું છે તે મેળવવા મારે આવવું પડ્યું છે.

જાલમસિંહ-મિત્ર ખરેખર તેની સ્ત્રી સતી છે. તેના કહેવામાં કંઈ પણ અસત્ય નથી તે હમારા રાજાની

પુત્રી ઇંદુમતી છે. ખરેખર તમારું ત્યાં કંઈ પણ ચાલે તેમ નથી. સૌભાગ્યચંદ્ર મારો કદો દુશ્મન છે. મેં તેને રાજ્યદ્રોહી ઠરાવી દેશનિકાલ કરાવ્યો છે, તોપણ મારું વેર હજી પુરેપુરું નાશ પામ્યું નથી.

પ્રપંચીલાલ-મહેરબાન તમે જો મારું આટલું કામ કરો તો હું આપનું સૌભાગ્યચંદ્ર પ્રત્યેનું પુરેપુરું વેર લઉં.

જલમસિંહ-ભાઈ તમારું ત્યાં કંઈ પણ ચાલનાર નથી. મેં ઇંદુમતિને ઘણી પણ લલચાવી હતી પણ મારી સામે નજર પણ કરી નહોતી. ખરેખર તે હંસ-ણી છે તે મોતીનો ચારો ચરશેજ. ક્ષત્રી કુળમાં ઉત્પન્ન થએલી સિંહણ છે. તે જુએ મરી જાય તોપણ ઘાસને કદી પણ ચરે નહિ તો તમારી આશાઓ તો ક્યાંથી વૃદ્ધી પામે.

પ્રપંચીલાલ-(નીશાસો નાખીને) હરી, હરી, શું ત્યારે મારી મહેનતનો ફાકટ ગઈ. મારે મારી સરતમાં હારવુંજ પડ્યું ! (જલમસિંહ તરફ) પણ કંઈ પણ યુક્તિ કરતાં ને પ્રપંચ પાસો નાંખતાં તે આપણી જાનમાં ફસાઈ જાય એમ છે કે નથી. (થોડીવાર સુધી બંને જણા શાંત બેસી રહે છે.)

જલમસિંહ-(વિચાર કરીને) હાં હાં, એક યુક્તિ યાદ આવે છે, કદાચ કામ પાર પડે એમ બની શકે ખરું !

પ્રપંચીલાલ-(અધીરો થઈને) મિત્ર એવી શી યુક્તિ છે, મને સત્તર જણાવ, મારી ધીરજ રહેતી નથી.

જલ્મસિંહ-જુઓ સાંભળો, એના અંતઃપુરમાં મારી રાખેલી એક દાસી છે, તે જો તમને કંઈ પણ યુક્તિ કરી તેના મહેલમાં લઈ જાય અને તમે ત્યાંથી તેનું કંકણ ચોરી લાવો, તો કામ થાય એ સિવાય બીજો ઉપાય નથી.

પ્રપંચીલાલ-અરે એમ તો એમ. પણ એ દાસી ક્યાં છે, તેને તો બોલાવો.

જલ્મસિંહ-મેં આજ એને બોલાવી છે માટે તે આવતી હશે.

(થોડીવારે સામુ જોઈને) જુઓ પેલી આવે. આ-યુષ્ય તો બહુ લાંબુ છે. અરે જરા એનો લટકો તો જુઓ. બસ કતલ કરી નાંખે છે. વાહરે વાહ.

ઝરીના-(આવીને) કેમ પ્રાણેશ આજ ઘણે દીવસે મારું શું કામ પડ્યું છે ?

જલ્મસિંહ-અરે દીલજન તારા વગર તે કંઈ ચેન પડે. અરે બીલકુલ નહિ હવે તો તું મારી સાથે સહાય રહે, એવું કરે તો ઠીક.

ઝરીના-ઠીક છે આપની ઈચ્છા હશે તો તેથી પણ આપણે હજી પ્રપંચોમાં પુરા ફાવ્યા નથી. માટે હાલમાં છુપુ રહેવું ઘણું સારું છે. પ્રભુ કરે ને આપણને જય મળે તો પછી આપણે સાથેજ છીએ ને. પણ બોલો શું કામ કરવાનું છે ?

જલ્મસિંહ-કામ ઘણું વિકટ છે. મારો એક મિત્ર ઇંદુમતિ સતી છે તે સાંભાળી તેનાં દર્શન કરવા આવ્યો.

છે અને હાલતો ઈંદુમતિ એકાંતમાં રહે છે. માટે તું એવી યુક્તિ કર કે તેને કોઈ જાણે નહિ તેવી રીતે તેના મહેલમાં લઈ જા.

ઝરીના-જુઓ. કામ તો ઘણું જોખમ ભરેલું છે, પણ આપની ખાતર હું કરીશ. આજ ઈંદુમતિ તેના મહેલમાં રહેનાર છે, માટે હું તેમને છુપા દ્વારથી લઈ જઈશ, માટે તેમને મારી સાથે મોકલો.

જલમસિંહ-(પ્રપંચીલાલને બોલાવીને) પ્રપંચીલાલ, તમે આની સાથે જાઓ. તે તમને તેની મુલાકાત કરાવશે. પણ હુશીયારીથી રહેજો. સાવધાન રહેજો, કોઈ જાણી ન જાય, કામ બહુ ભારી છે.

પ્રપંચીલાલ-ઠીક છે જાઓ તમારે કંઈ ફીકર રાખવી નહિ. (જલમસિંહ જાય છે.)

પ્રપંચીલાલ-બસ હવે બંદાનો બેડો પાર. પ્રપંચથી કામમાં પાર પડીશું ખરા, વાહ પ્રપંચ વાહ તારી ખુબી વાહ બસ.

ગાયન ૧૧.

નશીબ આડું અવળું કરશે,

પ્રપંચમાં તે પુરો પડશે, વાહ —નશીબ.

વિધાતા તેને નવ નડશે, પ્રપંચ પર જો પ્રેમે પડશે —વાહ.

વિખ્વ પતિનો વિકટ વાસ,

કંઈ ન કરતો તેને ત્રાસ;

પથ્થર લઈ પાણીમાં તરશે,

અવની અલબેલો થઈ ફરશે. વાહ—નશીબ.

માન પામસે મોટા પાસ;
 ભલા ભલા ભુપ કરશે દાસ;
 મુરખ ભલે મમતામાં મરશે,
 વિજયી આખરે પ્રપંચ તરશે. વાહ—નશીબ.

પ્રવેશ ૮.

સ્થળ ઇંદુમતીના મહેલ.

પાત્ર ઇંદુમતિ, પાછળથી ઝરીના અને પ્રપં-
 ચીલાલ.

ઇંદુમતી— ગાયન ૧૨.

અરે આ ભવસાગર આધાર, એકતું શ્રીહરીરે;
 કહું કરગરી હું કીરતાર, કૃષ્ણહું કીંકરીરે. —અરે.
 દુઃખીયારી હું કંઈલા સાગર, મેહે.....ર ધરો;
 વનમાળી હરો નટવર નાગર. હુ.....ખો હરો;
 થા માયાળું કીરતાર—અરે.

દુઃખ પડયું દાનવ દયા, પિતાજીએ પ્રભુ નવ ધરી;
 પતિ વિયોગી પ્રેમદા, પ્રભુ મુજને હાથે કરી.

ચિંતાની ચિતા લાગતી, હૃદય હોળી સળગાવતી;
 કંઈલા સાગર ભરથાર, મારા મેળવો કમળાપતિ—અરે.

(વિમળા—ખડેન આમ રોજને રોજ શોક કર્યાથી
 આપનું શરીર ક્ષીણ થઈ જશે. અને મને ધાસ્તી લાગે
 છે કે આનું પરિણામ સાફ નહિ નીવડે. (રડતી રડતી)
 ખડેન તમને મારા સમ છે. તમે કલેશ તજીદો.

ઇંદુમતી—(રડતી રડતી તેને બાળને) ખડેન તું

કહે છે તે સત્ય છે, તારૂં કહેવું યથાર્થ છે પણ પતિ વિયોગની હોળી મારા મનમાં નિરંતર સળગ્યા કરે છે પતિનું સુખ પુરૂં ભોજવ્યા વિના મારા પિતાજીએ ભોજપણમાં વૈદાવ્ય સોંપ્યું છે. ખડેન હું નિરાધાર છું, લાચાર છું, રાજકુમારી થઈ તેના કરતાં એક ઝરીબની પુત્રી હોતો પ્રેમનું ખરેખર સુખ અત્યારે ભોગવતી હોત, મને સંસાર પર પુરો કંટાળો આવે છે. ખડેન હવે ધીરજ રહેતી નથી. આજ મારૂં જમણું અંગ ફેરકે છે. અને કંઈ અશુભ નિશાની દાખવે છે.

વિમળા—ખડેન શાંત થાઓ, એવા ખોટા વિચાર મગજમાં પેસવા દેશો નહિ, પરમેશ્વર દયાળું સાંજે કરશે. સરજનહારને સઘળી ફીકર છે. કીડીને કણ અને હાથીને મણુ આપનાર પરમેશ્વર શું તમને ભુલી ગયો હશે ! ના ખડેન તેમ તમે ધારશો નહિ. હવે રાત ઘણી વીતી ગઈ છે તેથી જરા નિંદ્રા દ્યો હું તમને પવન નાંખું એટલે ઉંઘ આવી જશે.

ઇંદુમત્તિ—ખરેખર, વિમળા તું મારી દાસી નથી પણ તું મારી ખડેન જેવી છું. તારૂં વચન માથે રાખી હું સુઈ જઈ છું (પલંગમાં સુતી વખતે હાથ જોડીને) પ્રભુ ! મારા પ્રાર્થનનું સદા રક્ષણ કરજે.

ગાયન ૧૩.

પ્રભુ સાદા થાઓ આ બાળાને;

આવી પડી હું દુઃખીત કાળને.—પ્રભુ-ટેક.

માતુ મારી ગઇ મરી, હર્યા દાનવે જ્ઞાત;
પતિ વિયોગી હું થઇ, દુર થયા મમ તાત,
શ્રીહરી સમરૂ સંભાળને;—પ્રભુ૦

(સુધ જાય છે. વિમળા પવન નાંખે છે. થોડીવારે
વિમળા પણ જાય છે અને છુપાતો છુપાતો પ્રપંચી-
લાલ આવે છે.)

પ્રપંચીલાલ—(ઇંદુમતીને જોઇને) શું આ ઇંદુમતી
હશે ! આહાહા ! પ્રભુ શું એનું રૂપ છે ! શી એના
શરીરની કાન્તી છે ! આહાહા ! સ્વર્ગની ઉર્વશી અપ્સ-
રાને પણ હઠાવે એવી છે. ખરેખર સૌભાગ્યચંદ્ર આવું
સ્ત્રી રત્ન તને મળવાથી તું દુનિયામાં મોટો ભાગ્ય-
શાળી છું. લાવ અત્યારે મારું કામ કરી લઉં. (પછી
ત્યાં નિશાની ખતાવવા માટે સીનેરી ખાંધી લખી લે છે.
ત્યાર બાદ ધીરે રહીને હાથનું કંકણ કાઢી લે છે, અને
તેની ગરદન ઉપર આવેલું લાંચન જોઈ લે છે.) બસ
હવે જંદાનો બેડો પાર હવે અહીંથી બારોબાર પાણી
પણ પીધા વગર કનકાપુરી ચાલ્યો જાઉં. વાહ ! પ્રપંચ
તારી તો ખુબી ન્યારી છે !

પ્રવેશ ૯.

સ્થળ—સૌભાગ્યનું ખાનગી મકાન.

પાત્ર. સૌભાગ્યચંદ્ર, પાછળથી પ્રતાપ અને છેવટે
પ્રપંચીલાલ.

પ્રતાપ-મિત્ર સૌભાગ્યચંદ્ર હાલ મારે લડાઈમાં જવાનું છે. અને રાજાજીએ મને હુકમ આપ્યો છે માટે મારે રણના મેળે ઉભા રહેવાનું છે. માટે હું તને મળવા આવ્યો છું. ભાઈ મારે ને તારે રામ રામ છે છેલ્લી વખતના પ્રણામ સ્વીકાર. ભાઈ બહાલા ભાઈ જો હું જીવતો રહીશ તો હું તને હોંધથી મળવા આવીશ. પ્રભુ તારા આત્માને સુખી રાખે ભાઈ તમે મુઝાશો નહિ. અને જો કાંઈ સાદ્ય કરો તો મહારા સમ છે.

સૌભાગ્યચંદ્ર-પ્રીય ભાઈ એવાં વચન કાઢ મા; પ્રભુ તને સાજો તાજો પાછો મોકલશે. અને તને વિજયી કરશે. પ્રભુ તને અને તારા લશ્કરને વિજયી કરે એવાં મારાં આશીર્વાચન છે.

પ્રતાપ-તથાસ્તુ ! આપનું વચન માથે ચઢાવું છું. ભાઈ તમે લડાઈ જોવા ચાલો તો ઠીક, ત્યાં તમને ઘણી રમુજ પડશે. રણભૂમિમાં વિરોની હાક સાંભળી તમને સુરાતન ચઢશે.

સૌભાગ્યચંદ્ર-(નિશાશો નાંખીને) હવે લડી રહ્યા જીવનની દોરી દંડિને હાથ ગૂંધી છે; પ્રિયા ! પ્રિયા ! મધુર પ્રિયા ! તું શું કરતી હશે ? અરેરે ! જળ વિષ્ણુ માછલી મુંઝાઈ હશે. પ્રિયા ! તારા નામની મુખે માળા જપતોજ રહું છું.

પ્રતાપ-ભાઈ પાછા લવારે ચઢ્યા કે ? દયો હવે હું રજા લઉં છું.

સૌભાગ્યચંદ્ર-જા, ભાઈ જા. મોટી ખુશીથી જા.

વિરજાત રણક્ષેત્રમાં કદી પણ પાછો હઠતો નહિ. યવ-
નોથી પ્રાણાંગતે પણ પાછો હઠીશ નહિ. હવે તું મારી
પ્રીતર રાખીશ નહિ. કેમને પણ સંભાર્યા વગર શ્રીરામ
ઉપર આધાર રાખી સંગ્રામમાં લડજો અને યવનોને
હઠાવજો. જા પ્રભુ તને વિજયી રાખે. (પ્રતાપ જાય છે
અને સૌભાગ્યચંદ્ર થોડીવાર સુધી શાંત બેસી રહે છે.)

સૌભાગ્યચંદ્ર-પ્રપંચીલાલ મારી પ્રિયાની પરિક્ષા
કરવા ગયો છે પણ મને પક્ષી ખાતરી છે કે તે પતિ-
વૃતા સ્ત્રી છે. શું મોગરો કૌવચની સંગતથી તેના જેવો
અઈ જશે ? શું તે જરીણી ઠરશે ! નાના ! તે મને પ્ર-
ભુની મારફત આહે છે. અને નિરંતર મારું નામ જપ્યાં
કરે છે. (નિશાશે નાંખીને) પ્રિયા, પ્રિયા ! મધુર
પ્રિયા ! થોડીવાર પછી પ્રપંચીલાલ આવે છે.

પ્રપંચીલાલ-(આવીને) કેમ મહેરબાન, ખુશીમાં
તો ખરા.

સૌભાગ્યચંદ્ર-આવો, પ્રપંચીલાલ તમે તમારા ય-
ત્નમાં નિષ્ફળ નિવડ્યાને ! હું કહેતો હતો તે શું અ-
સત્ય કહેતો હતો ! નાના ! તમારે એમ ધારવું નહિ !

પ્રપંચીલાલ-સાહેબ, આપની મોટી ભૂલ છે. હું
પૂરાવો સાબીત કરું છું કે આપની સ્ત્રી જરીણી છે,
હવે બાંધી મૂઠી લાખની રાખે. ખુદી વાત કહેવામાં
કંઈ કાયદો નથી. હું ખરી ખાત્રીથી કહું છું કે તમારી
સ્ત્રી સારી ચાલની નથી.

સૌભાગ્યચંદ્ર-અરે નીચ, બેવકા સરદાર, તારી

જીભ બંધ કર. નહિ તો મારે કાપી નાંખવી પડશે. (ગુસ્સામાં) અરે નિચ તું મારી સ્ત્રીને જારીણી કહેછે તે મને સાબીત કરી આપ, નહિતર આ સમશેરથી તારા દુકડે દુકડા કરી તાંખીશ. બસ, અત્યારેને અત્યારે પુર્વાથ કરી આલ.

પ્રપંચીલાલ-બસ કે સાહેબ થઈ રહ્યું. એટલામાં ક્રોધમાં ચઢી ગયા કે ! દયો! ત્યારે હું 'કહું છું' કે આપની સ્ત્રી પતિવ્રતા છે. દયો! થયું હવે, હું તમારા રૂપેસા સરત પ્રમાણે મોકલી દઉં છું.

(જવા માંડેછે.)

સૌભાગ્યચંદ્ર-(પકડીને) ના, ના, સખુર કર, તું સત્ય બોલ. મને બહુ બહેમ આવેછે. કહે મારી સ્ત્રી કેવી છે ? એક રીતે જોઉં છું તો તારા નામ પ્રમાણે તારામાં ગુણ માલુમ પડેછે, કારણ કે તું પ્રપંચી છું, નિમકહરામ છું, કૃતમ્ની છું, નિષ્કુર છું. એક રીતે જોઉં છું તો તું સતીયો છું, સાચુ બોલનાર છું, અને સુવર્ણનો કટકો છે, અને બીજી રીતે જોઉં છું, તો તું જોટો કાચ માલુમ પડેછે, પણ તું મને કહી દે. તેં શું જોયું. મને સત્ય કહી દે. શું ! મારી ઇંદુમતી બેવફાદાર, હાય ! (નિસાસો નાંખેછે.)

પ્રપંચીલાલ-સાહેબ, ખરૂં કહું છું. એકવાર નહિ પણ હજારવાર બેવફાદાર છે. હું તમને વર્ણન આપું તે સાંભળો. હું ત્યાં ગયો ત્યારે તેણે મને એકરાત્રી તેની સાથે ગાળવાની કહી. હું ત્યાં ગયો.

સૌભાગ્યચંદ્ર-(ચમકીને) અરે, આ શું ! કેવી અ-
નયખી ! અરે નિચ હજી જીકું બોલેછે ? તું બોલ કે તે
કેવી હતી ?

પ્રપંચીલાલ-એને તે જોયું હતું તેનું વર્ણન આપે છે.

સૌભાગ્યચંદ્ર-એ તો તેં કોઈને મોઢે સાંભળ્યું હશે.

પ્રપંચીલાલ-હજી પણ માન્યામાં આવતું નથી,
મારા સરદાર તો હજી કહ્યું કે તેની ગરદન ઉપર એક
કાઘ છે.

સૌભાગ્યચંદ્ર-નહિ, નહિ, હજી પણ તે વાત મારા
માનવામાં આવતી નથી. તેં એને કોઈ ઠેકાણે જોઈ
હશે. એના કરતાં કંઈ ખીજી સાખીતી બતાવ. મને તો
લાગે છે કે તું કપટી છે.

પ્રપંચીલાલ-હવે એ વાતજ જવા દોને. નાહક
પાણી વલોવ્યાથી શું થવાનું છે. થઈ ગઈ એ થઈ ગઈ.

સૌભાગ્યચંદ્ર-ના ના, સાચું કહે. મારી ધીરજ ર-
હેતી નથી. હાય ! શાણી પ્રિયા વફાદાર ! એ તે કેમ
બની શકે, ઘણું અસંભવીત; ભારે કાવતરું, અરે કૃ-
તઘ્રી માણસ આગળ જે બન્યું તે કહી સંભળાવ !

(પ્રપંચીલાલ કંકણ આપે છે.)

સૌભાગ્યચંદ્ર-(ચમકે છે) અરે ! આ હું શું જોઉં
આતો સ્વપ્નકે સાચું.

પ્રપંચીલાલ-મહેરબાન, તમે આ જવાહીર કોઈ
દીવસ જોએલું બરું કે ?

સૌભાગ્યચંદ્ર-શા માટે નહિ, અલગત, મેંજ તે

મારી પ્રિયાને આપ્યું છે. તારે હાથે ક્યાંથી આપ્યું ?
બલા માણસ, શું મારી સ્ત્રીએ તે તમને આપ્યું !

પ્રપંચીલાલ-ના ના, શંકા રાખોમા. એ તો યા-
રીની ખાતર આપ્યું છે. હવે મેં તમારી સ્ત્રીને જારીણી
તરીકે બહાર પાડી છે તો સરત મુજબ પેલી વીંટી
કાઢી દો.

સૌભાગ્યવંદ-હાય, હાય ! મારી આંખે અંધારાં
આવે છે શું મારી પ્રિયા જારીણી હશે. ના ના કદી
એવું બની શકે નહિ ! (થોડીવારે) અરે, કેમ બની-
શકે નહિ ! (થોડીવારે) અરે, કેમ ન બની શકે, મને
દીલગીરી છોડી દે, સ્ત્રીઓના મન પુરૂષ કરતાં કઠણ
હોય છે, નામ ત્યારે અબળા પણ દુનિયામાં એના
જેવી સબળા કેાઇ નથી. અરે જારીણી અરે પાપણુ હૃ-
દયની પાપીણી ઇંદુ, તને ધિક્કાર હજો, અરે તારા
ખોટા પ્યારમાં ફસાઇ ઘણાં સંકટ સહન કર્યાં, દેશનિ-
કાલની સજ્જ લોગવી, અને દુનિયાંની નજરમાં રાજ્ય-
દ્રોહી ઠર્યાં. એ સઘળાંનું કારણ તુંજ છે. અરે ખોટા
પ્યાર બતાવનારી, મુખે મધુર વચન બોલનારી સ્ત્રી તેં
મારું કુંદન જેવું જીવન રોળી નાંખ્યું છે. (પ્રપંચીલા-
લને) હું તારો આભાર માનું છું કે તેં મને પહેલેથી
ચેતાવ્યો. લે આ મુદ્રીકા, તે મારે હાથે રહેવાને ના
લાયક છે.

પ્રપંચીલાલ-સાહેબ, એમાં કંઈ ઉપકાર મેં કર્યો
નથી. મેં મનુષ્ય ફરજ બજાવી છે હવે હું રજા લઉં.
કંઈ કામકાજ ?

સૌભાગ્યચંદ્ર-જાઓ રજા છે. કંઈ કામ નથી.

(પ્રપંચીલાલ જાય છે અને તેના ગયા બાદ.)

સૌભાગ્યચંદ્ર-લાવ, એ કુલટા સીને એક પત્ર લખી તેને ફીટકાર આપુ પછી હું મારો દેહ ત્યાગ કરીશ હું અમર ગઢમાં પાછો જાઉં અને વને વને અને જંગલે જંગલે ભટકી મારા દેહની ચાહુતી આપુ અને કદાચ પકડાઉં તો રાજ્યદ્રોહી તરીકેના કાયદા પ્રમાણે મને ગરદન મારવામાં આવશે. સંસાર ઝેર જેવો થઈ ગયો છે દુઃખનો ખ્યાલો ટોચ સુધી ભરાઈ ગયો છે. હવે એક ટીપું પણ વધારે ખમી શકે તેમ નથી. પ્રતાપ જો આ ખમર જાણશે તો મારી પાછળ આવશે. પણ નહિ ! હું એને ખમર નહિ જણાવું, હું તેને કુંવરીના ખ્યારમાં ખલેલ નહિ પહોંચાડું, શું એને સાથે લઉં ! ના, એ કદી જાને નહિ.

ગાયન ૧૪.

થાય થાય નહિ એવું કદીરે, (૨)

નિજ કાજ માટે મિત્ર શું હું દુઃખી કરું;

અણુઘટતું હરી પગલુ જરી ન ભરું,

જાય જાય જીવ ભલે અહીંરે. —થાય.

પ્રતાપ પંથ પડે સંગે જો આવે મારી,

રૂપી મરશે હાય નારી એ બિચારી,

સંતાપું શું આવાં વેણુ વદીરે. —થાય.

નહિ. પ્રતાપને તો સાથે નજ લેવો જોઈએ.

લેતા સુખની કિનારે આવેલી નાવને હું શા માટે કુ-

બાહુ. મારે મારાં ફળ ભોગવવાંજ નેહએ, લક્ષ્મીમાં
 લખેલા વિધાતાના લેખ મટનાર નથી, ઇંદુ, ઇંદુ, તે
 મારું કુંદન જેવું જીવન રોળી નાંખ્યું છે. અરેરે જ્યારે
 તે આપઘાત કર્યો છે એવી ખબર હું સાંભળીશ ત્યારે
 હું રડીશ. પણ તે આંસુ શોકનાં નથી પણ ક્રોધનાં છે.
 જા, જા, પ્રિયા રામ રામ. હવે દુઃખી થએલો આત્મા
 પણ તારી પાછળજ આવશે. આ કાગળ વાંચીને તું
 મને તારૂ કાળુ મુખ બતાવીશ નહિ. હાય જીવન
 એર થયું છે.

ગાયન ૧૫.

સંસાર સાર, નેડીને પ્યાર, જીવનખાર થયું થયું,
 શાણી નાર, રમેછે જાર, નહિ સંસાર સત્ય રહ્યું.
 ભણતર ભૂલીને, સાગરે ગયું ગયું— સંસાર
 રાંડ જાત, ખોટો કાચ, ઘરેરે પ્યાર ગમાર,
 મોહમાં ફસાઈ અંતે ખાયે જીતી માર;
 વિશ્વપતિ જગતપતિ શું નેડાને પ્યાર.
 રોજ્યું હાય જીવજીવ્ય સુખ સહુ ગયું ગયું—સંસાર

પ્રવેશ ૧૦ મો.

સ્થળ—રણક્ષેત્ર.

પાત્ર. હીંદુઓ. રાજા કનકસેન તથા પ્રતાપ. પા-
 છળથી મુસલમાનો.

કનકસેન—અરે મારા બહાદુર સરદારો અને ભા-
 યાતો ! આજે આપણે સઘળા રણક્ષેત્રમાં યવનોનું

રૂપીર પીવાને ટમટમી રહ્યા છીએ. મારા બહાદુર ! સરદારો, તમે તમારા દેશની ખાતર પ્રાણ આપવાને તયાર થયા છો. અને હીંદુ ગૌરવ પ્રાપ્ત કરવાને ઈચ્છા રાખો છો. તો મારા બહાદુર સરદારો, તમારે પ્રાણ જતાં પણ પાછી પાની કરવી નહિ અને ભીડ બની નાશી જવું નહિ. હું ઘણી ખુશીથી જણાવું છે કે જેની લડવાની મરજી ના હોય તેમણે ચાલ્યા જવું. તેમને કોઈ ભેરજીવન પાડી શકતું નથી.

સરદારો—મહારાજનો જય થાઓ. પ્રાણાંગતે પણ હમે પાછી પાની કરનાર નથી. બોલો હરહર મહાદેવ.

(મુસલમાન લોકો યા હદ્દાનો પોકાર કરતા આવે છે બારે સંગ્રામ મચે છે. તેમાં પ્રતાપની બહાદુરાઈથી મુસલમાન લોકોની હાર થાય છે અને લશ્કર નાશી જાય છે.)

કનકશેન—શાખાશ છે મારા બહાદુર સરદાર પ્રતાપસિંહ. આ લડાઈનો યશ તેમનેજ મળવો જોઈએ. આજ તમારી બહાદુરાઈ જોઈ ઘણા ખુશી થયો છું; મારા બહાદુર સરદાર ! તું જે માગે તે આપવાને તૈયાર છું.

પ્રતાપ—રાજન, બોલવે ચાલવે તો હું અણુધડું. આપનો મારા પ્રત્યે આટલો બધો પ્રેમ જોઈ મને અત્યંત આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. તમે મને માગવાનું કહો છો તો હું શર્મ તજી કહું છું કે હું તમારી પુત્રીના હસ્તનું પાણી શ્રદ્ધા કરવા ઈચ્છું છું. ખીજું હું માગણીમાં કશું માગતો

નથી. ઉદાર રાજા, તમે આ શેવકની અરજ સ્વીકારશો!
અને આપનું વચન ભંગ નહિ કરો એવી આશા
રાખું છું.

કનકસેન—સરદાર જો મારી પુત્રી તમને આહતી
હોય તો મારે શા માટે ના પાડવી જોઈએ. હું લક્ષ્મીને
જોતો નથી પણ હું રૂપ, રંગ, ગુણ, અને સૌર્યતા જો-
ઉં છું. અને હું મારું મોટું ભાગ્ય સમજું છું કે પરમે-
શ્વરે મને આવું પ્રેમી જોડું વરાવાની તક આપી. કુમાર, હું
તમને આજથી મારા જમાઈ તરીકે રાખું છું. (મોહી-
તરફ) મારી વહાલી પુત્રી આવ હું મારે હાથેજ તને
કન્યાદાન દઈ તેનો ખરો પ્રેમ આપું (હસ્તમેળાપ-
કરે છે.)

કનકસેન— ગાયન ૧૬.

પ્રેમે તું લે સ્વીકારી, સરદાર પુત્રી મમ પ્યારી;
જીવતી જીગતી જોડે, રાખે સદા સુખકારી. પ્રેમે
મોહીની—પુરેપુરી થઈ સુખી, મળતાં મોહન સુખ,
થાવું કામ રતી સમે, રહુંના હું વિમુખ;
પ્રતાપ—અળગો હું નવ થાવું, લલીતા પ્રેમ પ્યારી. પ્રેમે.
પ્રવેશ ૧૧.

સ્થળ—મોહીનીનો મહેલ.

પાત્ર. મોહીની. પાછળથી પ્રતાપ અને છેવટે દાસી.
પ્રતાપ— ગાન ૧૭.

શાણી અલખેલી, નવ થા તું ઘેલી,
પ્રેમનું પાણી પા; છળીલી પ્રેમનું પાણી પા.

મોહીની-આધા તમે રીયો, મુને જાવા દીયો.

(પ્ર) સહુણી સમજી જા-રસીલી૦

પ્રતાપ-ભોળો ભરથાર, બિનવે આ વાર,

માનુની માંની જા—

છખીલી૦

મોહીની-વાહરે પ્રાણાધાર, ભેટોને આ વાર;

તલસાએ જીવ આ—

સહુણા-શાણી૦

પ્રતાપ-પરોપકારી અરે આ નાર, તૃષીત પાણી પા;

રસીલી૦

મોહીની-ચાલાકી ચલાવી ભરથાર હાજર છું હું આ;

છખીલા૦

હૃદયના હાર, પ્રેમી ભરથાર, ભામીની ભોગવો આ;

રસીલા—શાણી૦

પ્રતાપ-પ્રીયા, મારી પ્રેમાળ પ્રીયા. આહા ! હું

મારું મોહું ભાગ્ય સમજું છું કે મને તારા જેવી પતિ

મળી. બસ મોહીની હવે તારા મોહમાં લપટાઈ, આ

સંસાર આનંદમય રીતે ગુજરીશ.

મોહીની-પ્રાણેશ. પરમેશ્વરને સઘળી ફીકર છે. તે

જેને જોઈએ તેવું આપે છે. પણ આ સુખ સમાચાર

તમે તમારા મિત્ર સૌભાગ્યચંદ્રને કહ્યા નહિ હોય.

પ્રતાપ-નાના, પ્રિયા. એ વાતની હું ગમ આઈ

ગયો છું. લાવ જઈને મારા મિત્રને આપના લગ્નનો

આનંદાયક સમાચાર આપું. (જવા માંડે છે) એટ-

લામાં દાસી પ્રવેશ કરે છે.)

દાસી-બાપુ, ભાઈશ્રી સૌભાગ્યચંદ્ર તરફથી આ-
પણા ઉપર એક પત્ર આવ્યો છે તે લો. (પત્ર આપે છે
અને જાય છે.)

પ્રતાપ-(પત્ર વાંચતાં વાંચતાં ધણો હીલગીર
થાય છે. અને કશું બોલ્યા વગર ઉસો રહે છે.)

મોહીની-પ્રાણેશ, પત્રમાં શું લખ્યું છે. (પ્રતાપ
જવાબ આપતો નથી.)

મોહીની-કેમ બોલતા નથી; શું મારી સાથે રી-
સાયા-પ્રાણનાથ મારો શો ગુન્હો પડ્યો છે. કેમ જ-
વાબ આપતા નથી ! એટલામાં શું રીસાયા.

(પ્રતાપ બોલતો નથી.)

ગાયન ૧૮.

શાને રસીયાજી રીસાણા,

મારા મીઠડા;

વાહરે જાદુગર રૂપાળા,

ભારે હીઠડા.

હું અખળાના, પીયુ શખળા ના, . .

(પ્ર) તું ગભરાના—શાને.

મોહીની-રસીયા રીસાણા થયા, પ્રીતમજી પેયુ;

શોકીત અહેરો મન ખરે, ગુંચવાતું ઢેખું.

બોલો મારા મનહર ચિત્તહર,

મીઠા લાલજી;

બોલો અંતર પડદો આણી,

પ્રીતમ વાહાલજી.

પ્રતાપ-વાહુ અલબેલી, નવ થા ઘેલી;

કહું મન મેલી—શાને.

પ્રતાપ-પ્રીયા, તારી સાથે રીસાવાનું મારે કંઈ કારણ નથી. પણ મારે તને એવા સમાચાર આપવા પડશે કે તેથી તું દીલગીર થઈશ. કારણ કે મારે તારાથી વિખુટુ થવાનું છે. પ્રીયા, હું જાણતો હતો કે તને પરણી હું સુખમાં દીવસ નિર્ગમન કરીશ પણ મારી આશાઓ મારા મનમાંજ રહી છે. ચંદ્રતો ચાંદનીને ભેટવાને ઘણો ચાહે છે પણ વચમાં વાદળ આડુ આવે છે. પ્રીયા, હવે મારે તને તજવી પડશે.

મોહીની-પ્રાણેશ પણ એનું કારણ.

પ્રતાપ-કારણ બારણ કંઈ નથી. સૌભાગ્યચંદ્ર એકા એક અહીંથી ચાલી ગયો છે. કારણ કે તેને તેની સ્ત્રી વિષે બહેમ આવ્યો છે અને મને ધાસ્તી લાગે છે કે તે રસ્તામાં આપ ઘાત કરે, માટે તું મને રજા આપ.

મોહીની-પ્રાણેશ તમે મને છોડી ક્યાં જવાની ઇચ્છા રાખો છો. (રડે છે) મને આપની સાથેજ લ્યો.

પ્રતાપ-પ્રિયા તારાથી જંગલના દુઃખો કેમ સહન થશે, તું અખળા છે, સિંહુ આદી વિકાળ પશુઓનાં નાદ સાંભળી તને બીક લાગશે. તારા કેમળ પગમાં કંટક વાગશે તે તારાથી કેમ સહન થશે. પ્રિયા તું અહીંજ રહે, મને જવાદો (જવા માટે છે.)

મોહીની—

ગાયન ૧૯.

ક્યાં જાઓ જાઓરે, સહુણા ક્યાં છોડી જાઓરે;
 પીયુદ્ધુઃખે કાયા આચીરાય. વિરહામી નવ સહેવાસેરે. ક્યાં.
 ચંદ્ર આથમતાં પોયણી ખ્યારા, પીયુજી કરમાય;
 પતિવિયોગી લામીની ભટકે, શોકામી બળે કાયરે. ક્યાં.
 પહેલી રાતના સુખમાં સ્વામી, તનેશું બાળા અનાથ;
 કપાકરી સ્વામી મહેરધરી, ને, લીયો મુને સંગાથેરે.
 —ક્યાં.

સંમશાન સમ આ રાજ્યભુવનને, રડુ અભાગણી હાય;
 વારિ વિના જેમ માછલી મરતી, તેમ પાડુ મમ કાયરે.
 —ક્યાં.

સ્વામિ સુન્ય રાજ્ય વૈભવને, સુન્ય સૌ શૃંગાર;
 ગુલાબના ઢગલે સ્વામી, બળે ધગધગતા અંગારે—ક્યાં.

પ્રતાપ—પ્રિયા દીલગીર થા મા, હવે તું હઠ કર કે
 ન કર પણ મારે ગયા વગર ચાલે તેમ નથી. કદી પૃ-
 થ્વી રસાતાલ જાય, સાગર માજી લોપે, પુર્વનો સુર્ય પ-
 શ્ચિમમાં ઉદય થાય, તોપણ મારી બહાલી પ્રિયા મારે
 ગયા વગર ચાલે તેમ નથી. પ્રિયા મારે તને તજવી પ-
 ડે છે. મારે તને તજવી પડે તેના કરતાં હું તને ન
 પરણ્યો હોત તો સાફ થાત. તારાં કંઈણા રસ વાક્યો
 સાંભળી માફ હૃદય ફાટી જાય છે. પ્રિયા હવે તને મારા
 છેલ્લા પ્રણામ છે, જે પ્રભુ મેળવશે તો મળીશું નહિ તો
 રામ રામ. સુંદરી મારા પ્રણામ સ્વીકાર. તું રજા આપ
 કે ન આપ પણ મારે તો મારી મિત્ર ફરજ બજાવવી

પડશે. (જવા માંડે છે).

મોહીની—(તેને પકડી રાખીને) પ્રાણ ના જાઓ
(પ્રતાપ ધકકો મારી ચાલ્યો જાય છે. મોહીની મુછાં-
ગત થાય છે, થોડીવારે શુદ્ધીમાં આવે છે.)

મોહીનો—હાય ! પ્રાણેશ ગયા. મારા હૃદયહાર
છોડીને ચાલ્યા ગયા, નાથ નમેરા થયા. વિધાતા વેરણ
થઈ. સુખમાં દુઃખ પડ્યું. મારી સુખ સમુદ્ર કાંઠે આ-
વેલી નાવને ડુબાડી ચાલ્યા ગયા. હાય હવે શું કરું !
(વિચાર કરે છે. થોડીવારે) લાવ હું એમની પાછળ
પુરૂષ વેષમાં જઉં. અને તેમને પાછા લાવું, લાવ જ-
ઊંજ. (જવા માંડે છે.)

ગાયન ૧૯.

ખ્યારા મારા પ્રેમાંની સોધે સીધાવું;
સોધે સીધાવું ને સત્વર લાવું. (૨)—ખ્યારાં
હંસ ઉડી ગયો પિંજર ખાલી;
મુકી પાછો હું બોલાવું. (૨)—ખ્યારાં
લટક ચટક ચતુરાની ચપળતા;
નયણાંના મારે લોભાવું. (૨)—ખ્યારાં
પુરૂષ વેષ પહેરી જાવું હું અસીધરી;
દુઃખનનાં નાવડુખાવું. (૨)—ખ્યારાં

પ્રવેશ ૧૨.

સ્થળ—ઇંદુમતીનો મહેલ.

પાત્ર—ઇંદુમતિ અને દાસી વિમળા.

ઇન્દુમતિ—

ગાયન ૨૦.

કૃષ્ણ કૃપાળ થજો, પંકે ધેનુ ડુખાણી,
 સુંદર સાદ્ય થજો, અરજી ઉરમાં આણી; કૃષ્ણ.
 પ્રીતમજી પીયુ રસીક રૂપાળા,
 જાપ જપતી સુખથી બાળા;
 વિયોગી-ગ્રી થઈ હાય હું દારા,
 મેળવો પ્રિતમ પ્રભુ પ્યારા;
 ક્યાં જઈ કહું દુઃખ કા'ણી. કૃષ્ણ૦
 કૃષ્ણ કમળાપતિ ઓગાળા,
 રચામ સુંદર રતિ રઢીયાળા;
 અપીક બહાલા પ્રીતમ પ્યારા,
 સૌ સાગ્યની પ્રેમે જયું માળા;
 નિર્મળ મતિમન વાણી. કૃષ્ણ૦

ભાષણ-વિમળા માડું એ કંકણ કોણ લઈ ગયું
 હશે. અરે રે ! મારા દુઃખમાં વળી વિદ્ય થઈ પડશે.
 મને લાગે છે કે તે ચોરાઈ ગયું હશે.

વિમળા-ખાઈ, હવે ગયું તે આવવાનું છે. નાહક
 શોક શા માટે કરો છો. તમારો તમારા પ્રતિ પ્રત્યેનો
 સાચો પ્રેમ મહાન્ ધરમેશ્વરથી છાનો નથી.

ઇન્દુમતિ-મને બીજું તો કંઈ થતું નથી. પણ મારા
 પ્રાણેશે મને તે પ્રેમની નિશાની દાખલ આપ્યું હતું.
 તેથી જો હું ખોઉતો મારા સુખનો અંત આવે એમ
 ભાસે છે. અરે એ દુષ્ટ ચોરી જનારની કાયા ગળીને
 ખાખ થજો.

વિમળા—અરેરે બાઈ એ પિટયાનું સત્યાનાશજાળે.

ઘંદુમતિ—અરે રે પરમેશ્વર ! શું મારા નશીબમાં સુખ નિર્માણ નહિ કર્યું હોય ! શું વિધાતાએ મારા લ-લાટમાં દુખનાજ લેખ લખ્યા હશે ! હવે તો હું પતિ વિરહમાં બળી ખાખ થઈ ગઈ છું. પ્રભુ, એ સુખ મને ક્યારે આપશે.

દાસી—(પ્રવેશ કરીને) બાઈ સાહેબ આ આપનો સૌભાગ્યચંદ્ર તરફથી પત્ર આવ્યો છે તે દેવો. (આપે છે અને જાય છે.)

ઘંદુમતિ—શું મારા પ્રાણનાથનો પત્ર ! લાવ. (તે લઈ ચુંબન કરે છે, અને પત્ર વાંચે છે. વાંચતાંજ મુછાંગત થઈ પડે છે.) હાય ! નશીબ તું બે ડગલાં આગળનું આગળજ છે.

વિમળા—(ગભરાઈને) એવું શું પત્રમાં લખ્યું છે પત્ર વાંચીને મુછાંગત પડ્યાં. લાવ વાંચી જોઉં.

(વાંચે છે.)

ઘંદુ.

હવે હું તને વધારે લાંબા શબ્દ લખી કંટાળો આપતો નથી. પણ ટુંકમાં કહું છું કે તું જીરીણી છે. તે તારા બાપના કુળને લાંચન લગાડ્યું છે. તું પતિવ્રતા થઈ આખરે કામને આધીન થઈ ગઈ છે. તે મારી પ્રેમની નીશાનીમાં આપેલું કંકણ ખીજને ચારીની ખાતર આપ્યું છે, અરે કુલટા તને ધિક્કાર હજો. તું જ્યાં સુધી મારી પાસેથી કંકણ પાછું મેળવીશ નહિ ત્યાં

સુધી હું તને ચાહનાર નથી, એજ.

લીલ દુઃખી,
સાભાગ્યચંદ્ર,

ઇંદુમતિ-અરે હરિ આ શું થઈ ગયું. એકાએક સૂર્યને ઢાંકી વાદળ રૂપી તોફાન ચઢી આવ્યું. (વિમળા તરફ) વિમળા, હું તને કહેતી હતી તે સત્ય પડ્યું. મારા ભરથાર વહેમી થયા અને મને જારીણી અને વ્યભિચારીણી ધારી. શું દાસી મેં કોઈને પ્રેમની ખાતર એ કંકણ કોઈને આપ્યું છે ?

વિમળા-ખાઈ એવું કહેતાં મારી જીભ કપાઈ જાય, મારો નર્કમાં વાસ થાય. તમારા પતિની નજર-માં તમે પાપીયોના પ્રપંચને લીધે જારીણી ગણાયાં છો પણ મહાન્ પરમેશ્વરના ન્યાયી દરબારમાં તમે શુદ્ધ પતિવ્રતા, પતિને પુર્ણ પ્રેમથી ચાહનાર સતી સ્ત્રી છો. ખાઈ શાન્ત થાઓ, શાન્ત થાઓ. પરમેશ્વર સરજનહાર તમારા ઉપર દયા કરશે.

ઇંદુમતિ-વિમળા, હવે શું દયા થવાની છે. પ્રપંચી-ઓએ પ્રપંચ રૂપી પુરી જાળ પાથરી છે અને તેમાં હું નિર્દોષ અખળા ફસાઈ પડી છું. અરે મને કોઈ બચાવનાર નથી. અરે ! મને કોઈ તારનાર નથી. હવે આ રાજ્ય ભુવન મને રમશાન સમાન ભાસે છે. વિમળા તું મારા ઉપર જેવો પ્રેમ રાખે છે, તેવો રાખજે. મારી બહાલી હવે હું જાઉં તને છેલ્લા પ્રણામ છે. (રડે છે.)

વિમળા-(રડતી રડતી) ખડેન તમે ક્યાં જાઓ છો

મને આપની સાથે આવવાદો.

ઇંદુમતિ-ના, તું અહીંજ રહે, મારા નશીબમાં લખેલું દુઃખ મારેજ લોગવવું જોઇએ. હવે હું મારા પ્રાણનાથની શોધમાં જાઉં છું. અને કંઈ પણ કરતાં તે-મનો ંહેમ ભાગીશ ત્યારે પાછી આવીશ નહિતો જંગલમાં સદાની પથારી કરી સુઈ રહીશ.

વિમળા-પણ બા, આ વાત તમારા પિતાજી જાણશે તો ?

ઇંદુમતિ-પિતાજી, જાણીને શું કરવાના છે. એમ-ને બીલકુલ અફસોસ થતાર નથી. તેમને તો મને અ-કારી કરી દીધી છે. હવે હું જાઉં છું.

ગાયન ૨૨.

મારી લજ્જા રાખજો મોરારીરે,

હું અનાથ દારા બિચારી;

પિતાએ કુર થઈ, પિયુથી વિખુટી કરી;

પિયુએ જારીણી ઠરાવીરે.

મારી૦

વન વન ભટકીને, પિયુને લાવું;

પ્રેમીનો ંહેમ ભગાવુંરે.

મારી૦

[જાય છે.]

બીજો અંક સમાપ્ત.

અંક ત્રીજો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ નવીનચંદ્રનું ઘર.

પાત્ર નવીનચંદ્ર અને પાછળથી ગરબડશા.

ગાયન ૧.

નવીનચંદ્ર—જગતમાં જુલમી જનોનો જય છે,
 ભગનના શીરે ખરો ભય છે;
 રંક રીખાવે, પ્રપંચે કાવે,
 દયા ના આવે, લેશ નહિ ભય છે. જગતમાં

અહાહા પ્રભુ ! તેં શું ધાર્યું છે ! આ અમર ગદની
 શી હાલત આવવાની છે ! રાજ્ય બધું પાયમાલ થવા
 બેઠું છે. સુરો સૌભાગ્ય જણાતો નથી. પ્રવીણ પ્રતાપ
 ક્યાં હશે, તેનો પણ પત્તો નથી. કુંવરી ઇંદુમતિ તથા
 રાજ્ય કુંવરો પણ ગુમ થઈ ગયા છે ! અહાહા પ્રભુ !
 તું શું કરવા બેઠો છે ! રાણાશ્રીની આંખે અંધારાના
 પાટા ફરી વળ્યા છે; બુદ્ધિ રૂપી ચક્ષુઓ ક્ષય પામતા
 ગયા છે. રાજ્યમાં જલમસિંહ તથા તેના ખટપટીયા
 મિત્રોનું પુરે પુરું જોર જામી ગયું છે. ખરે ખર આખરે
 ઘણું ખોટું પરિણામ આવશે ! તું કરે તે બંધ ! તેમાં
 માણસનું કંઈ પણ ચાલતું નથી. તારી ગતી ન્યારી છે.
 તું ઘડીમાં રાયને રંક બનાવે છે. તું ઘડીમાં માણસને

સુખ આપે છે, અને ઘડીમાં દુઃખના દરિયામાં ડુબાડી દે છે. (નિશ્વાસ નાંખે છે. અને સામેથી એના પિતા ગરબડશા શેઠને આવતા જોઈને) અરે ! આ સામેથી મારા પિતા જેવું કોઈ માણસ આવતું મને લાસે છે ! નાના, પણ તે અહીં ક્યાંથી હોય ! પણ નહિ ખરેખર તેજ છે. અહીં આવવાનું એમને પ્રયોજન શું હશે ? રખે કંઈ પ્રપંચતો કરવા નહિ આવતા હોય ! એટલામાં ગરબડશા શેઠ આવે છે) ઓ હોહો ! પિતાશ્રી આપને અહીં શા કામ માટે આવવું પડ્યું ? આપને માફ શું કામ પડ્યું કે, તમે મુંજ ગરીબ ઉપર કૃપા કરી અહીં પધાર્યા.

ગરબડશા—નવીન, મારા બહાલા નવીન, ખરેખર હું આટલા માનને પાત્ર નથી. મારા પાપનો પસ્તાવો હવે મને ખરોખર થાય છે. નવીન, મારા પવિત્ર નવીન, મારા શિરછત્ર, ખરેખર હું મુર્ખ છું, હું દુષ્ટ છું, હું પાપી છું, હું કઠોર હૃદયનો પાષણ છું; અરે પુત્ર તું મને માફ કર આ હીણભાગીને ક્ષમા આપ.

નવીનચંદ્ર—(સ્વ) અરે, મારા પિતામાં આટલો ખયો શો ફેરફાર ! (પ્રકાશ) પિતા તમે શેની માફ માગો છો ? પુજ્ય પિતાશ્રી હું આપના લાયક શું ક્ષમા આપવાનો છું ! ઉદાટો ક્ષમાને પાત્રજતો હુંજ છું.

ગરબડશા—અરે પવિત્ર પુત્ર તું નથી. તું શુદ્ધ અને નિર્મળ છે, પણ આ તારો દુરાચારી પિતા ક્ષમા માગવાને લાયક છે. જો કે હું ક્ષમા માગવાને તદ્દન ના

લાયક છું છતાં પણ હું ક્ષમા ચાચવાને આવ્યો છું. પુત્ર, સૌભાગ્યચંદ્ર ઉપર ખોટો આરોપ મુકનાર હુંજ છું. તારી શિખામણ ન માની અને પાપીઓની સોજ-તમાં રહી માલ મીલકત સર્વે ખોઈ નાંખી, પાપીનાં પ્રપંચમાં સઘળા નાણાં અજમ થઈ ગયાં. પુત્ર, તારું કલ્લ ન માન્યું તેનો મને પુરેપુરો પરતાવો થાય છે. (નિસાસો નાંખે છે.)

નવીનચંદ્ર-પિતા, તેમાં તમારો કંઈ દોષ નથી, અને તેમાં મારે કંઈ પણ ક્ષમા આપવા જેવું નથી; કારણ કે તમારા પાપનો પશ્ચાત્તાપ થયો છે. તે ઈશ્વર તરફથી માફીજ બક્ષેલી છે. અને જો તમારે મારી પાસે માફ માગવાની જરૂર હોય, તો હું માફી આપું છું. પણ એટલું યાદ રાખજો કે પાપનો ઘડો ભરાતાં વાર લાગતી નથી અને તે ફૂટતાં પણ વાર લાગતી નથી. પણ આપ આટલી બધી ઉતાવળમાં આવ્યા હતા તેનું કારણ !

ગરબડશા-મારા બહાલા પુત્ર, આજ રાત્રે જલમ-સિંહ રાણાશ્રી ભોપાળસિંહના મહેલમાં એકા એક ગુ-સાઈ જઈ રાણાશ્રીનું ખુન કરવાનો પક્ષો નિશ્ચય કર્યો છે, માટે જો તારાથી બને તે તું તારા રાજાને, તારી પ્રજાના પ્રતિપાલને, તારી આર્થ ભૂમિના હિતેચ્છુને, તથા તારા ધર્મ ધુરંધર રાણાશ્રીને જો બચાવવાની ઇચ્છા હોય તો તું હવે તારાથી બનના ઉપાયો યોજ.

નવીનચંદ્ર-(સ્વ) અરે, હું આ શું સાંભળું છું !

શું ખરી વાત હશે ! કદી પાપીઓ પ્રપંચતો નહીં હોય !
 પણ ના, મારા પિતાશ્રીને તેમના પાપને પુરેપુરો પ-
 શ્ચાતપ થઈ ગયો છે, માટે તેમના ઉપર શંક રાખવાનું
 કંઈ પણ કારણ નથી. તે વાત ખરી હોય તેમાં શંક
 નહિ. માટે આપણા અન્નદાતારને બચાવવા એ આપણો
 ધર્મ છે. (પ્રકાશ) પણ પિતાશ્રી રાણાશ્રીને કેવી રીતે
 બચાવવા, તેમને કેવી રીતે મૃત્યુના મુખમાંથી ઉગાર-
 વા એનો આપને કંઈ ઇલાજ સૂઝે છે ? કદી જો જલ-
 મસિંહ સામુ લડવું પડશે તોપણ હું મારી તરવારથી
 દક્ષર ઝીલવાને સમર્થ થઈશ. અને કદી લડતાં મરીશ
 તો મારી સ્વર્ગમાં ગતી થશે અને લોકમાં એમ કહેવા-
 શે કે દેશના રાણાએ તેમજ પોતાના અન્નદાતાર માટે
 પોતાના પ્રાણની યાદુતી આપી. માટે જે ઉપાય હોય
 તે સત્વર જણાવશો એવી આશા છે.

ગરબડશા—ઉપાય માત્ર એકજ છે અને તે તારા-
 થી બની શકે તેવો છે. જો તું અને આપણો નિમકહ-
 લાલ સિપાઈ આજરાત્રે મહારાણાના મહેલમાં સંતા-
 ઇ રહો અને જ્યારે જલમસિંહ મહારાણાનું ખુન ક-
 રવા આવે ત્યારે તું તારી તરવારથી મહારાણાનું રક્ષણ
 કરજે અને જલમસિંહ સામું લડજે. અને તે દરમી-
 યાનમાં સિપાઈ મહારાણાને ઉચકી લઈ જઈને આપ-
 ãા ઘરના લોંચરામાં સંતાડી દે. એ લોંચરાની કોઈને
 પણ ખબર નથી.

નવીનચંદ્ર—પિતાશ્રી, એ ઉપાય મને ઠીક લાગે

છે. ત્યારે તમે જાઓ અને તમારા નિમકહલાલ સિ-
પાઈને મોકલો. હું પણ ઘેર જઈ મારાં વસ્ત્ર તથા હ-
થીયાર બાંધી તૈયાર થઈશું.

ગરબડશા-વારું હું જઈશું, પણ જોજો હાં, જેમ
બને તેમ કામ માવચેતીથી કરજો. તું મરે તેની કંઈ
પણ ફીકર નથી પણ મહારાણાને બચાવજો.

નવીનચંદ્ર-પિતાશ્રી તેની તમારે કંઈ પણ ફીકર
રાખવી નહિ. એ જૂઠ્ઠાની જૂઠ્ઠામગાર પાપીએ પાપ
કરવામાં પાછી પાણી કરી નથી. હવે એનો ઘડો ભ-
રાઈ ગયો છે. તે હવે કુટવાની તૈયારીમાં છે. પણ પિ-
તાશ્રી તમે જાઓ અને સિપાઈને ઝટ મોકલો.

ગરબડશા-ઠીક ત્યારે હું જઈશું. (જાય છે.)

નવીનચંદ્ર-અહાહા પરમેશ્વર, તારી ગહનગતી
ન્યારી છે. તું ઘડીમાં માણસના વિચાર ફેરવી નાંખે છે.
થોડા દિવસ ઉપર મારા પિતાશ્રી કેવા હતા અને તે-
મની કુચાલથી મેં મરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો પણ
ભલા સૌભાગ્યચંદ્રે મને મોતના પંજામાંથી બચાવ્યો.
અને કહ્યું હતું કે મરવા કરતાં સુધારવાનો યત્ન કરો.
પણ મારાથી બની શક્યું નહિ. અને તે પોતાની મેળે
સારી સ્થિતિમાં આવી ગયા. અરે પ્રભુ! તું કરે તે
ખરું, પણ ચાલ હવે હું જઈ કારણ કે વખત બહુ
થઈ ગયો છે માટે પેલો સિપાઈ પણ આવતો હશે,
(જાય છે.)

પ્રવેશ ૨.

સ્થળ ભોપાળસિંહના મહેલ.

પાત્ર—ભોપાળસિંહ પાછળથી નવીનચંદ્ર અને સિપાઇ છેવટે. જલમસિંહ.

(નવીનચંદ્ર અને સિપાઇ આવી સંતાઈ રહે છે.)

ભોપાળસિંહ—(એકલો) આહાહા પ્રભુ ! તારી ગતિ ન્યારી છે. તું અનેક દુઃખનાં દુઃખી ટાળવાને તૈયાર છું. તેમજ તેં મારું પણ દુઃખ ટાળ્યું છે કારણ કે જો તેં મને જલમસિંહ જેવો સરદાર ન આપ્યો હોત તો મને આ રાજ્ય કાજની અનેક આપદામાંથી કેાણ મુક્ત કરત ! આહાહા કૃપાળુ ! તારી મારા ઉપર પુર્ણ મહેરબાની છે નહિતો આવો નિમકહલાલ, સુરો, ચંચળ સરદાર ક્યાંથી મળત ! અરે પ્રભુ ! તારી ગહન ગતી છે. તું રાયને રંક અને તૃણનો મેરૂ બનાવવાને સમર્થ છે. તેવીજ રીતે આ જલમસિંહ, એક નીચ ઠાકરડો કે જે ગાંમડામાં રહેનારો તેને આવી ચાલાકી, આવી ચંચળતા, અને આવું નિમકહલાલપણું બદ્યુ છે ! અરે કરૂણા સાગર, આવું તો આવા સરદારજ આપજો. ચાલ હવે રાત બહુ ગઈ છે તેથી સુઈ જાઉં. (સુઈ જાય છે અને ઉઘી જાય છે.)

નવીનચંદ્ર—(બહાર નીકળીને)

ગાયન ૨.

લોભી લંપટો ઠારો ઠારરે, જગમાં જન ઝાઝા;
 પેસાના પાપી તાબેદાર રે, ભરમાવે રાજ.
 પ્રપંચોમાં રચનારા, કૃત્ય દુષ્ટો થઈ કરનારા;
 કસાઈથી કુર કાળરે, લોપે ઇષ માઝા. —લોભી.
 લેશ નહિ ડરનારા, ભગવત ભય નહિ ધરનારા;
 પણ અંતે થાય છે ખવારે ખવારરે, ખટપટમાં ઝાઝા.
 —લોભી.

આહાહા પ્રભુ ! તું શું કરવા બેઠો છે ! તે તો રા-
 જ્યની પાયમાલી કરવા ધારી કે શું ! રાણાશ્રીને તો
 દુષ્ટ જલમસિંહના કાવતરાંની ખીલકુલ ખખર નથી.
 અને એતો દુષ્ટ વખાણે છે. અને કહે છે કે, હે પ્રભુ હે
 દીનબંધુ દીનાનાથ ! હે જગત કર્તા, જગતનિયંતા, આ-
 પુંતો આવા સરદારજી આપજો પણ એ દુષ્ટે તો આજ
 રાત્રે મહારાણાનું ખુન કરવાનો પક્ષે નિશ્ચય કર્યો છે.
 હે પ્રભુ તું કરે તું ખરું. ચાલ હવે સંતાઈ જઉં. કારણકે
 એ દુષ્ટને આવવાનો વખત થયો છે. (નવીનચંદ્ર સં-
 તાઈ જાય છે. થોડી વારે જલમસિંહ હાથમાં ચકચકીત
 તરવાર લઈને આવે છે. મહારાણાને મારવા જતાં ન-
 વીનચંદ્ર અટકાવે છે. બેની વચ્ચે ભારે યુદ્ધ થાય છે.
 અને સિપાઈ મહારાણાને ઉચકી નાશી જાય છે. નવી-
 નચંદ્ર હારે છે. અને કેદ પકડાય છે. જલમસિંહ મહે-
 લમાં ફરે છે પણ રાણાશ્રી નહિ જડવાથી.)

જલમસિંહ—(બુદ્ધિમાં) અરે નવીનચંદ્ર, બેલ

મહારાણાને ક્યાં સંતાડ્યા છે ? જલદીથી બતાવ નહિતો આ તરવારથી તારા કટકે કટકા કરી નાંખીશ.

નવીનચંદ્ર-જાલમ લલા જાલમ, મને મહારાણાની બીલકુલ ખબર નથી. મહારાણાને કોણ લઈ ગયું તે વિષે હું જરાપણ જાણતો નથી. હું તો આજે અહીં ચોકી ઉપર હોતો તેથી મેં મારી ફરજ ખબલી છે.

જાલમસિંહ-હાં, તેં તારી ફરજ ખબલી છે, માટે તું તેનું ફળ ચાખજે (સિપાઈને બોલાવે છે. અને નવીનચંદ્રને કેદ કરી લઈ જાય છે. પછી કમળાવતિને પણ કેદ કરી કાળા ગૃહમાં રાખે છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ-મહારવટીયાની ગુફાનો દેખાવ.

પાત્ર-ઈંદુમતિ (પુરૂષના વેશમાં) અને પાછળથી જહારવટીઓ સુરો તથા ધીરસિંહ અને વિરસિંહ.

ઈંદુમતિ (પ્રવેશ કરીને)

ગાયન ૩.

બુરી દશા થઈ, મનની મને રહી;

દુઃખમાં હું ગઈ, દુખીયારી થઈ.

એન ના પડે કં.....ઈ. બુરી૦

ચંદ્ર ચક્રોરવિણ હાય,

પોયણી મુઝાઈ રહી;

જઈ વેરાન, બુલીછું ભાન,

મુદ્દને સ્નાન, નથી ભગવાન.

કહુ દુઃખ કયાં જ.....ઈ. જુરી.

પ્રીતમ પ્રાણ છોડી ગયા,

લેશ ના ધરી હયા;

સૌભાગ્ય મારા, પ્રીતમ ખ્યારા,

હૃદય ક્યારા, થયાછો ન્યારા.

સોક સમુદ્રે ગ.....ઈ. જુરી.

આહા હા પ્રભુ મધ્યાન વીતી ગયો છે, બ-
પોરનો ખરો ચળકતો સુર્ય તેનાં બાળી નાંખે એવાં
કીરણો વરસાવી રહ્યો છે. પશુ, પક્ષિઓ આવા તાપ-
ના સમયમાં તેના માળામાં ભરાઈ બેઠેલાં જણાય છે.
ચાલી ચાલીને મારા પગ થાકી ગયા છે. આ વીકટ વે-
રાન જંગલમાં મેં બે લાંબી રાત્રી સુધી જમીનમાં મેં
મારી પથારી કરી છે. હવે મારામાં આગળ ચાલવાની
શક્તિ રહી નથી, ભુખ કરકડીને લાગી છે (ગુફા સામે
બેઠને) મારે પણ આ સામેની ગુફામાં કોઈનું રહેઠા-
ણ હોય એમ મને લાગે છે, માટે લાવ અંદર કોઈ પણ
માણસ હોય તો તેની પાસે કંઈ પણ ખાવાને માટે
માગુ. મેં પુરૂષનો વેષ લીધો છે તો મારે કંઈ બીવા
બેવું નથી, પણ મારે મારો પુરૂષનો વેષ બજાવવો બે-
ઈએ. (ગુફા પાસે જાય છે અને બરાબર તેમાં નજર
કરીને) અહિં કોઈ પણ મનુષ્ય મારી નજરે પડતું
નથી. અંદર કંઈક ખોરાક પડેલો જણાય છે, માટે કોઈ
રહેતું હશે એવો સંભવિતજ છે. જો હું એમના આગળ

ની વાટ જોઈ તો ક્ષુધાથી મારો પ્રાણ જાય છે. હશે હરિની ઇચ્છા !

પણ અત્યારે તો હું મારી ક્ષુધાને તૃપ્ત કરું, અને જો નહિ આવે તો ખોરાક માટેનાં નાણાં મૂકી હું મારી મુસાફરીના અર્થે આગળ પંથે પડીશ. (અંદર પેસેછે, ખોરાક ખાય છે, અને ખહાર આવે છે. ખહાર આવીને થાકેલાની માફક બેસીને.)

આહાહા પ્રભુ તારી ગ્રહણ ગતી ન્યારી છે કે આવા અરણ્યમાં તેં મને ખોરાક પૂરો કર્યો. અરે ! મારે આટલું દુઃખ વેઠવાનું કારણ શું. મારે જંગલે જંગલ ભટકવાનું કારણ શું મારે ક્ષુધા, તૃષ્ણા, નિંદ્રા અને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરવાનું કારણ શું ? કંઈજ નહિ, માત્ર સૌભાગ્ય વહાલા. સૌભાગ્ય આ જે મેં સઘળાં દુઃખો સહન કર્યાં છે તે ક્ષત તારો પ્યારજ પાછો મેળવવાને માટેજ છે. હું હવે જંગલે જંગલ ભટકીશ, અને અનેક દુઃખ સહન કરીશ અને તને મળીશ; પણ અરેરે ! સૌભાગ્ય તેં મને પાપણી ગણીછે. અરે ! હું તારા હૃદય સ્થાનમાં પાછી ક્યારે જગ્યા મેળવીશ. સૌભાગ્ય હું આવું જાણતી નહોતી કે પ્યાર બાંધી પાછળથી પસ્તાવું પડશે. લોળા અને ઠેમી ભરથારનો પ્યાર બાંધતા પહેલાં અરે ! કુમારીકાઓ તમે મારો દાખલો લઈ વિચાર કરજો નહિ તો તમારે પણ મારી પેઠે પાછળથી પસ્તાવું પડશે; પણ હવે શોક કરવો વૃથા છે. હરિ તું કરે તે ખરૂં ? પાણી પીધા પ-

છી ઘર પુછવું તેમાં શું વળવાનું છે. થઈ તે થઈ અને રહી તે રહી. તો પણ મારા બહાલા સૌભાગ્ય હું તને તજનાર નથી. ભલે તું મને તજીશ પણ હું તને કેમ તજીશ. હાય વિધાતા ! નિંદ્રા આવે છે માટે જરા આરામ લેઈ મારા પ્રાણેશની શોધમાં સીધાવું.

(સુઈ જાય છે. થોડીવારે બહારવટીઆ આવે છે.)

મુરો-અરે યુવાન પુરૂષો હું દેવીના સોગંદ ખાઈને ખરું કહું છું કે કોઈ આપણું રહેઠાણ જાણી ગયું છે, અને આપણા રહેઠાણમાં કોઈ પિશાચ અથવા સુંદર પુરૂષ સુતેલો હું જોઉં છું. (ખોરાક સામે જોઈને) અરે આપણો ખોરાક પણ ખાઈ ગયું છે.

વીરસિંહ-ખરેખર ! આપણો ખોરાક ખાઈ નિશ્ચિતપણે સુનાર સુંદર દેવ પુરૂષ આ રહ્યો.

વિરસિંહ-મને લાગે છે કે તે શ્રમથી થાકી ગયો છે માટે એને જરા આરામ લેવા દો. દેવ પુરૂષ નથી પણ મનુષ્ય જાત છે. મને તો કોઈ દુઃખી રાજકુમાર જેવો દીસે છે. (ગરબડ થવાથી ચમકી ઉઠે છે. અને મારી નાંખશે એવી બીકથી.)

ધન્દુમતિ-ભલા સદ્ગૃહસ્થો મને મારી નાંખશે નહિ. મેં આપણો કંઈ અપરાધ કર્યો નથી. મેં આપણો ખોરાક ખાધો તે પહેલાં મેં તમારી પાસેથી ખરીદવાનો અથવા ભિક્ષા માગી લેવાનો વિચાર કર્યો હતો અને તે ખોરાકના પૈસા આ પાસેજ પડ્યા છે. મહારાજાનો તમે મને મારી નાંખો તે પહેલાં તમે મારી

આટલી વિનંતી ધ્યાનમાં લેજો. જો મેં તે ખોરાક ના ખાધો હોત તો ખરેખર મારો જીવ જાત.

મુરો—(ધિરજ આપીને) સુંદર યુવાન તમે ગભરાશો નહિ. અમે તમને મારી નાંખનાર નથી અને અમારે ખોરાકના પૈસા પણ નથી જોઈતા. લ્યો તમારાં નાણાં (પાછાં આપે છે.) (ઇન્દુમતિ બહુ આશ્ચર્ય કરે છે પણ પાછળથી લેવાની જરૂર પડે છે.)

ઇન્દુમતિ—(નાણાં લેઈને) અરે પરોપકારી પુરુષો હું આપણો ખરા અંતઃકરણથી આભાર માનું છું. દુઃખીને દુઃખની વખતમાં સહાય કરનાર પરોપકારી પુરુષ હું તમને શું આપી શકું તેમ છું. પણ મહાન દયાળુ જગત્ કર્તા સરજનહાર પરમેશ્વર તરફથી તમને તમારી દાનાઈ અને લલાઈ માટેનો બહલો મળ્યો.

મુરો—યુવાન, તમે દુઃખથી કંટાળી ગયા હોય એમ લાગે છે.

ઇન્દુમતિ—(નિસાસો નાંખીને) ખરેખર મારી જીંદગી કંટાળા ભરેલી છે. આ અરણ્યમાં હું બે રાત્રી સૂઈ બુખ્યો રહ્યો છું, અને જમીનને મેં મારી પથારી કરી છે. જો મને તમારું સ્થાન ન જડ્યું હોત તો હું મરણને શરણ થાત; પણ પ્રભુ ઇચ્છા બળવાન છે કે તે મને આ રસ્તા ઉપર ફેરી લાવ્યા.

મુરો—(સ્વગત) અહાહા પ્રભુ શું આ ઓકરાનું સોંદર્ય છે ? લાવણ્યતા અને વિવેકે તો હદ વાળી છે. મને તે પુરુષ વેષમાં સ્ત્રી જેવો લાગે છે, કારણ કે તેનું

બોલવું સીના જેવું છે. (પ્રકાશ) બલા યુવાન તમારું નામ શું છે ? અને તમે કેાની શોધમાં નિકળ્યા છો ?

ધંદુમતિ-મારું નામ રમણસિંહ છે, અને હું મારો એક સગો કે જેણે મને તજ દીધો છે તેની શોધમાં જઈછું. રસ્તે આવતાં મારી આવી દશા થઈ છે. તે તો મેં આપણને કહેલુંજ છે.

મુરો-જુઓ તમને ખોટું ન લાગે તો હું કહું. તમને કહું તે પહેલાં મને માફી આપશો. બલા યુવાન હું ઇશ્વરના સોગંદ ખાઈને કહું છું કે તમે પુરૂષ નથી લાગતા પણ સીના જેવા લાગો છો. તમારે મારા તરફની કશી શ્રીકર રાખવી નહિ. મને તમારા પીતા સન્માન અને આ ઉલ્લેખા યુવાનોને તમારા લાઇ સન્માન ગણીને તમારું ખરૂં રૂપ પ્રકાશો.

ધંદુમતિ-(સ્વગત) ખરેખર હું પુરૂષના સ્વાંગમાં ઓળખાઈ આવી. આ પુરૂષ ઉપર મને વિશ્વાસ પડે છે અને અત્યારે મારે એની જરૂર છે માટે ખરેખરી વાત કહેવામાં કંઈ અડચણ નથી. (મુરોને) પણ તમે કહો છો તે પહેલાં મને જણાવશો ? પછી હું તમને મારી સઘળી હકીકત કહીશ.

મુરો-તમારે મારૂં વર્ણન સાંભળવું હોય તો તે દુઃખ ભરેલું છે. મારું ખરૂં નામ જમમલ છે. હું સહુ સોપાળસિંહના દરબારમાં લયાત હતો ત્યાં તેમના સાળાના કહેવાથી એક નજીવી બાબત ઉપરથી તેમણે મારી જાગીર લેડી લીધી; અને મને દેશ નિકાલ

કયો પછી હું બહારવટીઆ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો, અને પછી રાજ મામાં જલ્દમસિંહે મને સમજાવ્યું કે જો તમે જે કુંવરોને લઈ જાઓ તો રાજાજી તમારું મનામણું કરશે અને તમારી જાગીર સોંપશે. મારાથી તો થઈ ગયું. પછી હું જે કુંવરોને ઉપાડી લાવ્યો તે તમે જોશો કે આ સામે ઉભેલા જે સુંદર પુરૂષો છે, તે એજ છે, હું તેમને પહેલાં ગુસ્સામાં ઉપાડી લાવ્યો હતો, પણ હવે મારી તેમના ઉપર પ્રીતિ છે અને તેમને પુત્ર તરીકે ચાહુ છું. તેમણે મને ગરાસ પાછું આપવાનું વચન દીધું છે અને જ્યાં સુધી તે આપશે નહિ ત્યાં સુધી તેઓ રાજ્યકુમાર તરીકે ખુદ્દા પડશે નહિ, પણ એક બહારવટીયા તરીકે રહેશે. હું સમયને સોધુ છું કે ક્યારે એવો પ્રસંગ આવે કે હું તેમને પાછા રાજાજીને સોંપુ. હાલ માંડ લુણ હલાલ કરવાનો વખત આવ્યો છે. કારણ કે મેં એવી વાત સાંભળી છે કે મહારાજા લોપાખસિંહને દુષ્ટ જલ્દમસિંહે પદ ભ્રષ્ટ કર્યા છે. અને તે બખર કનકાપુરી પહોંચતાં મહારાજા કનકસેન મોટું લશ્કરને તેના દુષ્ટને તેના પાપનો બદલો આપવા ચઢ્યા છે. માટે હું તેમના ભેગો મળી જઈ આ કુંવરો ને ત્યાં ખુદ્દા પાડીશ અને જલ્દમસિંહ સામે લડવામાં મદદ કરીશ. હાલતો મારી વૃદ્ધા વસ્થા છે અને માંડ જીવાનીનું ચઢતું લોહી ઉતરી ગયું છે. મેં મારી યુવાવસ્થા રાજાના લશ્કરમાં એક સરદારની નોકરી લઈ ગાળી છે. અને મને અસ્ર સસ્ર વાપરવાનો

પુરો અનુલવ છે, અને આ વખતે દહેશંતને દુર કરવા માટે મારો પ્રાણ અર્પણ કરવા હું તૈયાર છું. તેમજ આ બે સુંદર યુવાન પણ તેમના પિતાશ્રીનું વેર લેવાને ઇતેબર છે. (દ્વીલગીર થઈને) ભલા યુવાન, હાલ તમે મારી જે સ્થીતિ જુઓ છો તેવી સ્થીતિ મારી નહોત. અરે, નિચ લોકની સંગત કરી મેં ઘણું વીપરીત કામો કર્યા છે. એક સમયે રાજ્યની પાયમાલી કરવાને પણ તૈયાર થયો હતો. મેં ઘણું કાળાં કૃત્યો કર્યા છે. નિર્દોષ સૌભાગ્ય ઉપર તોહોમત મૂકવાનો એક રસ્તો મેં શોધી કાઢ્યો હતો. (કપાળ કુટીને) અરે હું પાપી થયો છું, અરે હું કપટી નીચ રાજ્ય દ્રોહી છું, અપરાધી છું, દુષ્ટ છું, કલંકીત છું; પાપાણને પણ ચીરી નાંખે એવાં કાળાં કૃત્યો કરનાર અઘોર પાપી છું; કાજળથી પણ કાળો છું, મારા રાણા પ્રત્યે હું બેવફા થયો છું. અરે ! એ બધું ખરાબ સંગતનું પરિણામ. જ્યારે હું આ વાત સાંભળું છું ત્યારે મારી છાતી દુઃખથી ચીરાય છે; મારી છાતીમાં અગ્નિના ભડકે ભડકા બળે છે. (દાંત પીસીને) અરે નીચ જલમસિંહ, તેં આખરે મને પાયમાલ કર્યો છે. ગરાસ પાછો અપાવવાની ખુરી લાલચ આપી તેં મારી પાસે ઘણું અઘોર પાતકી કૃત્યો કરાવ્યાં છે.

ધંદુભતિ—(સ્વ) અરે ખરેખર, આ જયમલસિંહ ઘણા ક્રોધમાં આવી ગયા છે. માટે લાવ જરા શાંત કંદે. નક્કી જલમસિંહ પ્રત્યેનું તેનું વૈર વાળશે. (પ્રકાશ)

ભલા જ્યમલેસિંહ, જરા શાંત થાઓ. સખુરીનાં ફળ
મીઠાંજ મળશે. હવે એના પાપનો ઘડો ભરાઈ ગયો છે,
તે હવે પુટતાં વાર લાગનાર નથી. જરા સખુરી પકડો.
અમૃતથી મરે તેને વિષથી શા માટે મારવો.

સુરો-નહિ, મારી ધીરજ રહેતી નથી. એ પાપીનું
તો હું પુરે પુરૂં વૈર લઇશ. એના કડકે કટકા કરી
નાંખીશ. તેના છુંદ્રીને રાઈ રાઈ જેટલા ટુકડા કરી
નાંખીશ, તેના શરીરનું ઉકળતું લોહી સિંહ માફક
પીઈશ, અને મારા હૃદયના બળતા અગ્નિને શાંત
કરીશ ત્યારે મને શાંતિ વળશે. તેને હું ખુર્રો પાડીશ.
તેને દુનિયાનો નજરમાં દગા બાજ, કપડી, વ્યલિ-
ચારી, લુણુ હરામી, રાજ્ય દ્રોહી જીવમો, પ્રપંચ તરીકે
બહાર પાડીશ. (થોડી વારે શાંત થઈને) પણ, ભલા
યુવાન, હવે તમારો ઇતિહાસ હવે યથા ઇતિ જણાવશો.
મેં તમને માફ ખ્યાન આપ્યું છે.

ઈન્દુભતિ-અરે શુરવીર સજ્જન મારી કહેણી કડ્ડણા
રસથી ભરપુર છે. અને, તમને તે સાંભળતાં દુઃખ થશે.
મારા દુખની શીમા રહી નથી. માત્ર નીસાનીમાંજ
માથે ઝાડ ઊગવાનાં બાકી છે. વધારે કહેવડાવામાં શું
આર છે. તમે જે પરિક્ષા કીધી તે સત્યજ છે. હું નર નથી
પણ નારી છું.

સુરો-બાળા તમારું કહેલું યથાર્થ છે. પણ તમારી
નામ નીસાની તો જણાવો અને તમે શા માટે નીકળ્યા
છો તે તો કહો !

ઈન્દુમતિ-અરે ભલા માણસ મને દુઃખીને દુઃખ
શા માટે કરો છો. તમારી જક છે તો સાંભળો.
હું તમને મારા પીતા સમાન ગણી આ હકીકત કહું છું.

ગાયન ૪.

વિશ્વાસ આણી, પિતુ જાણી, કહું કર્મ કાણી;-અરે હો.
સત્યજ વાણી, દુખીત કાણી, દારા દુઃખે દુઃખાણી;-અરેહો.
હું દુખીયારી, રાજ્ય કુમ.રા, કંલક કચરાઈ;-અરે હો.
પડયું દુઃખમારી, થઈ છું આહારા, પીતા શ્રી થી તબાઈ;
—અરે હો.

પ્યાર ખાધી, જીવન સાંધો, પુરું પુરી પસ્તાઈ;-અરે હો.
પ્રિતમ મારા, જીવન ક્યારા, થઈ મેઠા ભરમાઈ;-અરેહો.
સૌભાગ્ય, પ્રીતમ મમપતિ, કડ રટણ હરનીસ;
દમયંતિ સમથઈ ગતિ, વિમુખ થયા નજાઈશ.
પ્રીતમ પ્યારા જપતિ.માલા, ઘેડી તો, હું થઈ-અરે હો.
જીવન ક્યારા થયા છો ન્યારા, કલંકોત ગણાઈ;-અરે હો.
પાપી કપટમાં, પીયુ ફસ્યાછે, દુઃખ કહું કયાં જઈ-અરેહો.
મેળવે હરી, પ્રીતમને ફરી, આનંદેઓ, ગઈ;-અરે હો.
મામાના પ્રપંચમાં, સપડાયા મમ તાત;
નાંખ્યુ દુખજ દુઃખમાં, કરી હરણ મમ જાત.

વિરહલાએ. વેહું કાચે ફરું વનની માંહી;- અરે હો.
અજ્ઞ વિના આ જીવડો જાતાં, આવીયડી આંહી;-અરેહો.
ધીર વારમમ છે સુરતીર એ, જી તુ રઢીયાળા;-અરે હો.
હીણભાગી આ ભગની ભટકે, વરસે દુઃખ ધારા;-અરેહો.
વિકટ વાહળુ પડયું ભારી, પ્રેમ પુરો માની;-અરે હો.

છાળા ભરથારથી પ્યાર બાંધીને, સંકટ માંહી સમાતી;
—અરે હો.

વિરસિંહ— દોષ હુમારી.....

ધિરાંસિંહ—દુઃખીયારી બેન ઇન્દુમતિ—

ધિરસિંહ—અરેરે બેન શું તારી આ દશા ! શું પી-
તાજીના રાજ્યમાં મામાના જીલમથી આટલું બધું અં-
બેર થઈ ચુક્યું છે કે પોતાની પુત્રીની પણ ખગર લે-
વાતી નથી ! કેવી અજાયબી ! (શુર તરફ) જય-
મલજી અ ઘણી દીલગીરીની વાત છે. મારા પિતાજીનું
રાજ ઘણા સંકટમાં સપડાઈ પડ્યું છે, રાજ્ય કુટુંબ
જંગલે જંગલ આથડે છે, રૈયતના પોકાર પડે છે તે
છતાં ઘેનમાં ઘેરાયલા મારા પીતાજીનાં ચક્ષુ ઉઘ-
ડતાં નથી !

ઇન્દુમતિ—(રડતી રડતી) ભાઈ એમનો તો કાંઈ
વાંક નથી. એ તો ભોળા છે. પણ આ બધું પ્રપંચ મા-
મા જીલમસિંહ ત્યાં આપની સાવકાંમાનું છે, મામા-
એ કાવતરૂં કરી મારા પત્ની સૌભાગ્યચંદ્રને દેશની-
કાલ કરાવ્યા હતા પણ હાય મારા લલાટમાં દુખજ
હશે નહીં તો એમનો પ્રેમ મારા ઉપરથી ઉડી જાય
એ બનવું અસંભવિત છે.

ધીરાંસિંહ—(છાતી સરસી દબાવીને) બેન મારી
વહાલી બેન મારી મીઠી બેન, રડમા પરમેશ્વર જે કરે
તે થોડાને માટે. પ્રભુ સૌ સારાં વાનાં કરશે (જુસ્મા-
શ્રી) આખરે સત્યજ તરસે પાપ ડુખશે, અને પ્રપંચો

ખુદલાજ પડશે. સૌભાગ્યચંદ્રે તને તજ દીધી તે બેઠ
મારું કાળજું કપાઈ જાય છે. તારા ઉપર કલંકનો આ-
રોપ આવ્યો છે તે સાંભળી મારૂ હૃદય ચીરાય છે. પત્ર
બહેન, વહાલી બેન ધારજ ધર સખુડીનાં પારણા મ
સારાંજ આવશે. પાપીઓએ જે પ્રપંચ જાળ પાથરી-
છે તેમાં સૌભાગ્યચંદ્ર સપડાય છે અને તેમની મતિ
ફરી ગઈ છે.

ધન્દુમાત-(રડતી રડતી) ભાઈ મારા વહાલા
ભાઈ હું તને પગે લાગીને કહું છું કે તું મને મારા
પ્રાણેશને મેળવ અને મને ત્યાં લઈ જા.

ધોરગિહ-બહેન, મારી વહાલી બહેન તું રડમા.
નાહક રૂઢન કરી ચક્ષુમાંથી શ્રાણીત ધારા વરસાવ નહી,
હાલમાં તું અહીં રહે. હું તને, તારા પ્રીતમને પાછો
મેળવી મારા હાથે કન્યાદાન દઈ સુખી કરીશ. તારે
કંઈ પણ કીકર રાખવી નહી. આ વગનો હું માલીક છું,
મામાનું તથા સૌભાગ્યચંદ્રનું કંઈ પણ ચાલી શકે તેમ
નથી. તું હાલમાં અહીં રહે કાર કે તને ચાલવાથી
શ્રમ પડ્યો હશે. અરે રે મારા બીચારી બહેન કે જે
રાજ્ય વૈભવમાં, સુખમાં ઉછરી છે તેની કેવી દુખી
સ્થિતિ ! (તેને દાઢાસો આપીને) બહેન કલપાંત ઠ-
રમા, તારી ક્ષુવાને શાન્ત કરી જરા આરામ લે, અમે
હમણાં આવીએ છીએ. (સુરાની તરફ) જયમલસિંહ
ચાલો આપણે વધુ ખોરાકનાં શોધમાં જઈએ. (જાયછે)
(ધન્દુમાત, એકલા) અહાહા પ્રભુ તમારી શી ગત્રી

છે હું ક્યાં, રાજ્ય વૈલવ ક્યાં અને વેરાન જંગલ ક્યાં!
 જગન કર્તા તમારી શી ગહન ગતી છે ! સૌભાગ્યની સો
 થમાં નીકળતાં પ્રાણેશ તો ન મળ્યા, પણ મારા ગુમ
 થઈ ગયેલા ભાઈઓનો પતો મળ્યો છે અને તેથી મને
 આમંદ થય છે. પ્રાણેશ મારા બહાલા પ્રાણેશ અરેરે
 તમને આશું સુખ્યું ? રત્નને ધુળમાં રગદોળ્યું, હીરાને
 કાચ જાણ્યો, સાચા મોતીને ખોટું મોતી ગણ્યું, હં-
 સણીને કાગડા ગણી, અમૃતને વીષ પારખ્યું, ગુલાબને
 અંગાર દેખ્યો, મોગરાને કૌવચ જાણી, પણ મારાં
 વહાલા સૌભાગ્ય ખરેખર તમારી મોટી ભૂલ છે. ઇન્દુ-
 માત કલંકિત નથી પણ નિર્દોષ છે, નિર્દોષ પર નાહક
 આળ ચઢાવ્યાં છે. જ્યારે પ્રપચ ખુલ્લો પડ્યો ત્યારે
 તમારે પસ્તાવું પડ્યું. (થોડીવારે શાંત રહીને) આ-
 મુસાફરીની અથડામણમાં મારૂં માથું બહુ દુ ખે છે
 અને મને જરા તાવ આવ્યો હોય એમ લાગે છે.
 શું કરૂં ! (જાણે યાદ આવ્યું હોય એમ) હાં, મને
 પ્રતાપે જે બુટ્ટી આપી હતી તે લાવ ઘસીને પીઉં
 (બુટ્ટી ઘસીને પીએ છે અને પીધા પછી વિષ
 ચઢતાં) અરેરે આશું ! મને તો તમર આવે છે !
 અરે હું પડી જાઉં છું ! મને ચકર આવે છે ! (ખુમપા-
 ડીને) અરે આ ભાઈ કોઈ આવો હું મરી જાઉં છું, હાય
 જીવ જાય છે દોડો, દોડો, (સરો, વિરસિંહ, ધિર-
 સિંહ દોડી આવે છે) ધિરસિંહ અને વિરસિંહ કેમ
 જાહેન શું થાય છે ? કેમ ખોલતી નથી જાહેન છેલ્લી વખતે

તો બોલ અરે રે આમ નગુણી શું થાય છે !

ધન્દુમતિ-મારો જીવ જાય છે. ભાઈઓ તમને પ્રણામ છે, હું મરું છું. સૌભાગ્ય મળે તો તેનને મારા પ્રણામ કરીશો, હું જાઉં છું (સુરાના હાથમાં દેહ નાખે છે.)

વારાંસ હુ-(કપાળ કુટીને) હાય. મારી વહાલી ખેંડેન.

પ્રવેશ ૪ થો.

રાજા કનકશેનની ખાનાની બેઠક.

પાત્ર-કનકશેન રાણી કુશુમાવળી પાછળથી પ્રધાન અને બીજા સરદારો.

કનકસન-પ્રાણ પ્રીયા હવે તો તમને આનંદ થયો હશે. કારણ કે તમે જેવી ઈચ્છા રાખતાં હતાં તેવુંજ થયું છે. આપણી પુત્રી મોહીનીના માટેની ચીંતાઓ દુર થઈ છે, આપણું નશીબ ક્યાંથી કે પ્રતાપ જેવા બહાદુર સરદાર જમાઈ તરીકે મલે. મોહીનીનાં નશીબે જોર કરાને અડાં ખેંચી લાવ્યું, નહીં તો એ આપણા આંગણે પણ આવવો મુશ્કેલ, પ્રીયા, તમારા આ લગ્ન વિષે સંમતિ કેમ છે ?

કુશુમાવળી-પ્રાણેશ હુંતો આ વાત સાંભળી ઘણીજ પ્રકુલીત થઈ છું. પ્રતાપ ઘણોજ બહાદુર છે અને તેની બહાદુરીને લઈને આપણી આબરૂ જામેલી છે. અને વળી એણે મોહીનીને બચાવી જે ઉપકાર કર્યો છે તેનો બદલો પણ વાળ્યો છે. જો આપણી મોહીનીને તેણે બચાવી નહોતતો મુસલમાન લોકો તેને વટલાવી

ધર્મ બ્રહ્મ કરત, અને આપણી આબરૂં જાત, આ વા-
તતો ઠીક છે, પણ લાડકવાયું બાળક જે પ્યારમાં ઉછ-
રેલું છે, તે દુખી જીંદગીનો અંત લાવી જુરી જુરીને
મરત. વર્ગી કુંવરા પ્રતાપને ઘણાજ પ્યારથી ચલાતી
હતી માટે આ જુગલ જોડુ મળી આવ્યું છે. (હાથ
જોડીને) પ્રભુ એમને સદા સુખી રાખો.

કનકસેન-પ્રિયા ! તેમને તારા આશીશ ફળજો (થો-
ડીવારે દાસી ગલરાતી આવે છે અને નમન કરીને.

દાસી-મહારાણા ઘણી ગજબની વાત થઈ છે ક-
હેતાં જીભ ઉપડતી નથી.

કનકસેન-એવું શું વીપરીત પરિણામ આવ્યું છે.
શું કેઈ દુશ્મન ચઢા આવ્યો છે ? શું મારી રૈયતને કેઈ
દુખી કરે છે કે શું છે ? ગલરાયા વંના મને સત્વર જ-
વાબ આપ.

દાસી-રાણાજી કહેવાને દિલગીરછું કે આપણને
સાંભળા સંતાપ થશે.

રાજા-અરે ભલી માણસ હવે વાર લગાડ્યાવિના
સત્વર જણાવ.

દાસી-મહારાણા સૌભાગ્યચંદ્ર અચાનક અહીંથી
ઉપડી ગયા છે અને તેમની શોધમાં મોટી બેનને તજ
પ્રતાપ પણ જતા રહ્યા છે, અને પાછળથી મોહીની
બેનનો પણ પત્તો નથી.

કનકસેન { (આશ્ચર્યમાં) હું આ શું ! ઘણી
કુસુમાવળી } ગજબની વાત !

રાજા-સૌભાગ્યચંદ્રના જવામાં કંઈ ભેદ સમાયલો.

જોઈએ માટે પ્રીયા આપણે તપાસ કરવી જોઈએ. (દાસી પ્રત્યે) દાસી તું સૈનાધિપતી તથા પ્રધાનજીને બોલાવી લાવ. (દાસી જાય છે. સૈન્યાધિપતી અને કનકસાગર પ્રધાન આવે છે)

કનકસેન-સૈન્યાધિપતી, અમરગઢથી પત્ર આવ્યો છે તેમાં એવું લખે છે કે રાણા લોપાળસિંહને દુષ્ટ જલમસિંહે પ્રદબ્ધ કર્યા છે. અને રાજ્યમાં પોતાનો અમલ ચલાવવા લાગ્યો છે માટે એ દુષ્ટ કપટી, પ્રપંચથી જલમસિંહને માટે એના દુષ્ટ કૃત્યનો બહલો આપવો જોઈએ માટે તમે આપણું સૈન્ય સત્વરથી તૈયાર કરો. અને હું પણ સાથે આવાશ કારણ કે અહીં ભારે ગજબ થઈ ગયો છે. મોહીની, પ્રતાપ અને સૌભાગ્યચંદ્ર ત્રણે જણ ગુમ થઈ ગયાં છે.

સભા-(આશ્ચર્ય પામીને) હું !

કનકસેન-અને હું ધારું છું કે તેઓ અમરગઢ ગયા હશે કારણ કે લઢાઈમાં ભાગ લેવાને તેઓ ઉત્સુક હતા અને મોહીની પણ તેમની સાથે હોવી જોઈએ માટે ભારે પણ ત્યાં આવવું જોઈએ. વળી લોપાળસિંહને મલ્યો નથી તેથી મળાશે પણ તમે જાઓ અને સૈન્યને તત્પર રાખો.

(નમન કરીને) જેવી મહારાણીની આજ્ઞા. (જાય છે.)

કનકસેન-ગીયા ભારે અમરગઢ જવાનું છે કારણ કે ત્યાંથી પત્ર આવેલો છે કે જુલમી જુલમગાર જલમસિંહ મહારાજા લોપાળસિંહને પદબ્ધ કર્યા છે

અરે નિર્ભયપણે રાજ્ય કરે છે. માટે એનો બદલો મારે આપવો જોઈએ અને કાલે સવારે ક્રુર કરવાની છે માટે હું રજા માગવા આવ્યો છું, તેથી મને શુભ શુકન આપો કે મારા તથા મારા વિજય લશ્કરના બા-હુ બળથી જલમસિંહને પકડી કેદ કરી અહીં લાવું (દિલગીરી થઈને) પ્રિય પણુ યુદ્ધનાં કામ છે. સમ-રાજીનમાં શરીર અરપી લઢવાનું છે માટે જો જીવીશું તો મળીશું નહીંતો છેવટના પ્રણામ.

કુસુમાવળી-મારા સૌભાગ્ય રક્ષક શું મને છોડી જશે. (રડે છે. પ્રાણેશ હુ તમન નહીં જવા દઉં પુત્રી પણ ગઈ અને પછી તમે જાવ તો પછી મારી શી વહે થશે. મારો કોણ બેલી.

કનકસેન-(એના હાથ જાલી કલ્પાંત કરે છે.)

(તેને દિલાસો આપતાં) પ્રિયા આમ નાહક ક-લ્પાંતકરી અશુભ કેમ સુચવે છે. ક્ષત્રાણી થઈ આમ રડે છે શું તારે તો મને હિંમત આપવી જોઈએ. એ તે છોડી તું મને રણમાં જવાની ના પાડે છે તે સુરી ક્ષ-ત્રાણીને સરમ ભરેલું છે. જો હું યુદ્ધમાં ના જઈ અને તારું સશીવહન નિરખતાં તારી પાસે બેસી રહું તો મારી રૈયતનું શું થાય. તેમને ન્યાય કોણ આપે એ વાતને તો ધુળ નાંખી ધારોકે રૈયત રૈયતનું ફોડી લે. પણ મારા બાપ દાદાની ઉજવણ કિર્તિને કલક લાગે ધુળને લાંછન લગાડ્યું કહેવાય અને વિરરત્નમાં પથરો કહેવાય કહો પ્રિયા શું હું બિંકણુ થાઉં તો તમને તે પસંદ પડે.

કુસુમાવળી—(રડતી રડતી) ના મારા પ્રાણેશ.

કનકમન—ત્યારે પ્રેમાળ (પ્રયા મારી મધૂર ગુલાબ,
હરી પ્રેમા મને અમરગઢ જવાની અને જા મસિંહને
પકડી લાવવાની રજા આપો.

કુસુમાવળી—(આંખો લુછીને) જેવી પ્રાણેશની
આજ્ઞા. (હાસીની પાસે કકાવટી મંગાવી ને.)

ગાયન ૫.

મારા સરસ સુધડ પીયુ નાથ વહેલાજઈ આવશે રે;
આવશે તમે આવશે જઈ, જલમસિંહને મારશે રે. મારા
રક્ષા કરશે શ્રી શંકર તમારી, અને પારવતી માડીરે;
ગણપતીને પાચે લાગું, દુખમાં કરશે સાહાય આવીનેરે.

મારા,

પ્રવેશ. ૫.

સ્થળ—રાણાશ્રીને સંતાડેલું ગુપ્ત ઠેકાણું.

પાત્ર—રાણાશ્રી લે પાળસિંહ.

લોપાળસિંહ— ગાયન ૬.

અરેરે વિશ્વંભરા, આ શુંરે કર્યું,
સુખ સમુદ્રમાં, ડુબીરે ગયું;
જલમસિંહના પ્રપચમાં ફર્યો,
વણ વાંકે પ્રભુ, સૌભાગ્યને તજ્યો;
છંદુમતિને દુઃખી રે કરી,
અસુર થઈને મેં, સુખ લીધું હરી;

પુત્રીનો હવે પત્તો નથી,
 ક્યાં હું રે જાઉં દુઃખને કથી;
 અરેરે શરારા શું હવે થશે,
 પુત્રી ઇંદુ તું, ક્યાં અરે હશે;
 રાજ્યપાપો તે પ્રતાપર હતો,
 કમનગીજથી તે રહ્યો જતો;
 જલમસિંહરે હાય શું કરૂં,
 પાંખો કરીને મારીને મરૂં;

અરે દેવ ! આવો એકાએક અચાનક કોપ મારા
 ઉપર ક્યાંથી થયો. અરે જલમસિંહ તારા ઉપર વિ-
 શ્વાસ રાખ્યો, તને વિશ્વાસનો પાત્ર ગણ્યો, તો તેનો
 હાથ બદલ્યો મને આ મળ્યો ! જલમ, જલમ, તારા
 આવાં કાળાં કૃત્યોની મને પહેલાં ખબર ન હતી કે
 હું મારૂં સત્યાનાથ મારે હાથેજ કરત. અરે કુળાંગાર
 જલમ, લોળા, નિષ્કપટી, નીમકહલાલ સરદારને તે
 રાજ્યદ્રોહી ઠરાવી દેશ નિકાલ કરાવ્યો.. અરે હું પોતેજ
 તેનો શિરચ્છેદ કરવા જતો હતા પણ તેના પાંચત્ર મિત્ર
 નવિને બચાવ્યો તેથી તેન ધન્યવાદ ઘટે છે. સૌભાગ્ય,
 તારાં એકાએક વચન મનં યાદ આવે છે. હાય, હું
 કુળાંગાર, હું કાળા કૃત્યોનો કરનાર. પાપી નીચ છું.
 મેં હાથે કરી મારૂં સત્યાનાથ વેરી લીધું છે. સૌભાગ્ય,
 સૌભાગ્ય, હવે તું મને ક્યાં મળીશ ! હાય, હવે શું
 કરૂં ! શું હું અહિંયાંથી નાશી તારી શોધમાં આપું,
 ના ના, યારે શું અહિંયાંથી રણસગ્રામ કરી નીકળી

જાઉં. અરે પણ કંઈ નહિ તેમાંનું હાલ મારાથી કશું
 બની શકનાર નથી. મારી કેમળાંગી પુત્રી, તારા સુ-
 ખનો નાશ કરનાર તારા દુરાત્મા પીતાજ છે. મારી
 પુત્રી હું તારો પીતા નહિ પણ એક કુર અસુર છું.
 હાય, ખરેખર મારો નર્કમાં પણ વાસ મળનાર નથી.
 રાજ્યની પાયમાલી પણ મારા હ'થેજ કરી નાંખી છે.
 પ્રભુ ! ખરેખર રાજ્યની પાયમાલી થવાને માટેજ મેં
 સૌભાગ્યનં દેશનિકાલ કર્યો. સૌભાગ્ય, નિર્મળ સૌભા-
 ગ્ય, હું તારું સુંદર મુગ ક્યારે નિહાળીશ અરે દુઃખ
 આવી પડે છે તો બધી બાબુએથી આવી પડે છે. જરા
 સુખનો વિશ્રામ જે તેનો પવિત્ર મિત્ર પ્રતાપ તે પણ
 તેની શોધમાં નીકળી ગયો. તેનો પત્તો પણ લાગતો
 નથી. અરે ઇશ્વર ! મારૂં શું થશે. અરે મેં એમ પણ
 સાંભળ્યું છે કે પુત્રી ઇંદુમતિ પણ ગુમ થઈ છે. અરે
 મારી પુત્રી, તું મને નિરાધાર છોડી ચાલી ગઈ, મેં
 તારી જરાએ પણ દરકાર રાખી નહિ. અરે જગતનિ-
 યંનતા, મારી પુત્રી, જમાઈ, મિત્રો, ભાંડુઓનાં દુઃખ
 નજરે જોવા કરતાં મરવું હજાર દરજ્જે પસંદ કરૂં છું.
 અરે હું પાપી, હું દુરાત્મા, દુષ્ટ મેં બીલકુલ તારી
 અરજ સ્વિકારી નહિ અને સાહસિક થઈ તારા સુખનો
 અંત આણ્યો.

હાય હવે મને ઘણો પશ્ચાતાપ થાય છે. અરે પણ
 હવે બધો પસ્તાવો કરવો તે બધે. ખોટો છે. અરે જા-
 લમસિંહ તે તારા પ્રપંચનો પુરેપુરો લાભ મેળવ્યો.

છે. પણ એ ચાર દિવસનું ચાંદરણું સમજજે. કપટ કપટને ખાશે તેમાં બીલકુલ શક નહિ. તું થોડું મુકી આખું લેવા ગયો છે પણ કપટી કાગડા નકી સમજજે કે હવે આખું જવાનો વખત થયો છે. અરે પણ ચાલ હવે પાણી વલોવવાથી માંખણ કદી પણ મળનાર નથી માટે ચાલ તેમની શોધમાં જાઉં. (વીચાર કરેછે.) પણ હવે તંઓ મને શું મળનાર છે ! અરે પણ ઇશ્વર કૃપાળુ છે તો તે મને હીણલાગીને મેળવશે. ઇશ્વર મારી લજ્યા રાખશે ચાલ તેમની શોધમાં જાઉં. (જાયછે.)

પ્રવેશ ૬.

સ્થળ—વન.

પાત્ર—ઈંદુમતિ પાછળથી મોહીની અને છેવટે સૌભાગ્ય.

(ઈંદુમતિને બુટ્ટી સુંગવાથી ચોવીસ કલાક સુધી ઝેર ચડે છે. અને ચોવીસ કલાકની મુદત પુરા થતાં ઝેર ઉતરે છે અને ઈંદુમતિ બેઠી થાય છે એટલામાં મોહીનો ફરતી ફરતી તે જગ્યાએ આવે છે. અને તેનું રૂદન સાંભળી ઉભી રહે છે.)

ઈંદુમતિ—

ગાયન ૭

આવો, આવો, આવો, આવો, નાથ જશો કયાં હા....યરે,
જાઓ, જાઓ, જાઓ, જાઓ, રસીક જીવ અકળા...યરે;
રે રઢીઆળા, રે રઢીઆળા, આમ શું કુર થવા....યરે,
રે અલબેલા, પીયુવર ઘેલા, છોડીશું આમ જવા....યરે;

બહાલા મળશે, બહાલા મળશે, વિરહે ખળે મમકા..યરે,
 દયા ધરશે, દયા ધરશે, દુઃખથી હૃદય ચીરા.....યરે;
 સિંચો, સિંચો, સિંચો, સિંચો, મેમે સુધારસખ્યા...રરે,
 હિંચો, હિંચો, હિંચો, હિંચો, રસીક હૃદય મમ હા...રરે;

મોહિની-અરે આ હૃદય લેદક શબ્દ સાંભળી માફ
 કાળજી ચીરાઇ જાય છે. અરે આવું રૂદન તે કેમ કરતી હશે,
 શું તેને માથે કંઈ વિદ્ય આપ્યું હશે ! મને તો સંસારથી
 કંટાળી ગયેલી દુઃખી સ્ત્રી માલુમ પડે છે. અરે, આનું
 રૂદન તો મારી માશીની દીકરી ઇંદુમતિના જેવું લાગે
 છે. પણ તે અહિં ક્યાંથી હોય ! કેમ નહિ તે પણ
 મારી પેઠે વનવન ભટકવા નીકળી ગઈ છે. તો વખતે
 તે હોય ખરી. માટે લાવ હું જાઉં અને તપાસ કરું કે
 તે કોણ છે.

(પાસે જઈને જુએ છે.) હાય ખરેખર મારી
 ઇંદુમતીજ છે. (તેને અડકીને) કોણ મારી બહાલી
 ખડેન ઇંદુમતિ ?

ઇંદુમતિ-હા ખડેન, તારી હીણ ભાગી ઇંદુ.

મોહિની-ખડેન, તું અહિં ક્યાંથી ?

ઇંદુમતિ-ખડેન, મારા દુઃખનીતો સીમા રહીજ
 નથી. પિતાતો નવી માના પ્યારમાં પડી મને અને
 મારા ભ્રાતને તજી દીધાં છે. અને દુષ્ટ મામા જલમ-
 સિંહે પ્રાણપ્યારા ઉપર ખોદું તેહોમત મુકી મારા
 સુખનો નાશ કર્યો છે. એટલુંજ નહિ પણ માથે દુઃખ-
 ના ડુંગર ઉઘ્યા છે. પ્રાણેશને કોઈએ ખોદું ભેરવ્યાથી

તેમણે મને બારીણી ઠરાવી છે. અને મને પત્ર લખ્યો છે કે તું આજથી મારી સ્ત્રી નથી. હાય ખડેન મારૂં શું થશે ! હવે મારા દુઃખની કાણી કેને જઈને કહું હવે હું સંસારની ફાકટ માયામાંથી મુક્ત થઈ પ્રાણનો બહેમ ભગાવવા વને વન અને જંગલો જંગલ રખડયા કરું છું. પણ તેમનો કાંઈ પતો લાગતો નથી. હાય ! મારા નશીબમાં શું લખ્યું હશે. ખડેન, મારા જેવી બીજી કોઈ અભાગણી હશે ? પણ ખડેન, મેં એવું સાંભળ્યું હતું કે તે કનકાપુરીમાં આવ્યા હતા તે શું ખરી વાત ?

મોહિની-હા ખડેન તે આવ્યા હતા. અને તેમની જોડે તેમના એક મિત્ર હતા કે જેમનું નામ પ્રતાપ હતું, તે પણ આવેલા હતા. તેમને ઘણા હોંશીઆર જોઈને મારા બાપે તેમને સૈન્યાધિપતીની નોકરી આપી અને મારૂં લગ્ન પણ તેમની જોડે કર્યું, પણ હાય તે પણ મને મુકી સૌભાગ્યની શોધમાં ચાલ્યા ગયા છે. હાય ખડેન મારી પણ તારા જેવી સ્થિતી છે. ખડેન, મને પણ તારી પેઠે મુકી ચાલ્યા ગયા છે.

ધંદુ-ખડેન, પણ તમને વગર વાંકે તણ દેવાનું કારણ ?

મોહિની-કારણ બીજું કશુંએ નહિ એક સાચી મિત્રાઈ. સૌભાગ્યચંદ્રનો કાગળ આવેલો જોઈ તેમને મને કહ્યું કે મારે મારા મિત્રની શોધમાં જવું જોઈએ એમ કહી મારી પાસે આવી મને કહ્યું કે મારે મારા

મિત્રની શોધમાં જવું છે. મારા ના કહ્યા છતાં મારૂં અપમાન કરી તે તો શોધમાં ચાલતા થયા, ખંડેન, મારા પિતાને જાણવા ન દેતાં હું પણ તેમની શોધમાં ચાલી નીકળી છું. (આટલું કહી રડે છે. એટલામાં કોઈ આવતું જોઈને) ખંડેન, પેલું સામેથી કોણ આવે છે ? મનેતો સૌભાગ્ય જેવા લાગે છે.

ઇંદુમતિ-ખંડેન, આ મશ્કરી કરવાનો વખત નથી, દાઝ્યા ઉપર ડામ ખંડેન મશ્કરી શા માટે કરે છે.

મોહિની-મારી બહાલી ખંડેન, મશ્કરી નહિ પણ સાચું છે.

ઇંદુમતિ-તો ચાલો આપણે એમની પરિક્ષા કરીએ પણ ખંડેન, તેમની પરિક્ષા કેવી રીતે કરવી ?

મોહિની-કેવી રીતે શું ? જેવી રીતે કે એમનો બેઠમ ભાગી જાય તેવી રીતે પણ આપણે કંઈ બીજો વેષ ધારણ કરી તેમની પરિક્ષા કરવી.

ઇંદુમતિ-લ્યો ત્યારે તમે થાઓ દાસી અને હું થાઉં યોગિની.

(ઇંદુમતિ યોગિની થાય છે મોહિની તેની દાસી થાય છે. અને સૌભાગ્ય ત્યાં થઈને જાય છે તેને મોહિની બોલાવે છે.)

મોહિની-અરે વટેમાર્ગુ આપ કોણ છો ? અને કયાં જવાની આશા રાખો છો ? આપ આપના દુઃખથી કંટાળી ગયેલા હો એમ આપના મુખાવિંદ ઉપરથી લાગે છે. માટે આપનું નામ તથા જવાનું ઠેકાણું જણાવવા કૃપા કરશો ?

સૌભાગ્યચંદ્ર-અરે યોગિની હું એક દુઃખી માણસ છું. આપને મારું દુઃખ સાંભળવાથી સંતાપ થશે. માટે હું તે કહેવાને ઇચ્છતો નથી અને હું મારું કલંકિત નામ કહેવાને પણ ઇચ્છા ધરાવતો નથી.

ઈંદુમતિ-લ્યો તમે નહિ કહો તો હું તમારું નામ અને દુઃખ કહી આપું.

સૌભાગ્યચંદ્ર-ત્યારે કહો મારું શું નામ છે. અને મારે શું દુઃખ છે ?

ઈંદુમતિ-આપનું નામ સૌભાગ્યચંદ્ર હોય અને આપ એક સ્ત્રીના પ્રેમમાં પડેલા હોય એવું મને લાગે છે.

સૌભાગ્યચંદ્ર-હા, મારું નામ સૌભાગ્યચંદ્ર છે. હું એક સ્ત્રીના પ્યારમાં પણ પડ્યો હતો. તેને મેં કનક જાણી હસ્તમાં ગ્રહણ ગ્રહ્યું પણ આખર કથીર નીવડયું. હીરો જાણીને ખરીદ્યો પણ આખરે ખોટો કાચ નીકળ્યો. મેં સુજાત જાણી પ્રેમ ગાંધ્યો, પણ આખરે કુજાત નીવડી. અરે જાણી, તને હજીજાર વાર ધીક્કાર છે.

ઈંદુમતિ-તેનું નામ શું હતું તે તો આપને ખબર હશે ?

સૌભાગ્યચંદ્ર-તેનું નામ મુખે ઉચ્ચારવાથી હું ઉલટો દુઃખી થાઉ છું. માટે તેનું નામ હું નહિજ કહું.

ઈંદુમતિ-ત્યારે તેનું નામ હું કહી આપું ?

સૌભાગ્યચંદ્ર-હા ! હું શું એનું નામ તમે જાણો છો.

ઈંદુમતિ-હા ! શું તેનું નામ ઈંદુમતિ હતું ?

સૌભાગ્યચંદ્ર-હા, એજ કલંકિત ઈંદુમતિ.

ઇંદુમતિ-ત્યારે તમે એની સાથે પહેલાં પ્યારમાં પડી ને પછી કલંકિત કેમ ઠરાવી ! અને કલંકિત શા કારણથી કહો છો ?

સૌભાગ્યચંદ્ર-અરે કનકપુરથી મારી સાથે સરત કરી એક માણસ આવ્યો હતો તેની સાથે પ્રેમમાં પડી તેથી.

ઇંદુમતિ-તે પ્રેમમાં પડી તેનું કંઈ પણ કારણ હશેને, અને કંઈપણ નીશાનીતો હશેને.

સૌભાગ્યચંદ્ર-ખરેખર તે કલંકિત છે અને તે કુલટાએ તેને પ્રેમની નીશાનીમાં મેં પ્રેમ બાંધતો વખતે કંકણ આપ્યું હતું તે તે માણસને આપ્યું હતું. પછી બીજી શી નીશાની.

ઇંદુમતિ-પણ તેણીનું કંકણ કદાચ ચોરાઈ ગયું હશે ત્યારે ? અને તે માણસ કદાચ ચોરીને લાવ્યો હશે ત્યારે તેની કંઈ પણ તપાસ કરી છે કે નહિ ?

સૌભાગ્યચંદ્ર-અરે એમતો ન હોય. ચોરીને તો કદાપી લાવેજ નહિ.

ઇંદુમતિ-ત્યારે તમે ધારો છો કે તમારી સ્ત્રી બરીણી છે ?

સૌભાગ્યચંદ્ર-ના હું ધારતો નથી કે તે બરીણી થાય. પણ કંકણપરથી મેં તેને બરીણી ઠરાવી છે.

ઇંદુમતિ-અરે રાજા તમે ભોળા છો. તમે નીમક હલાલ છો. તમે પાપીઓના પ્રપંચમાં પુરેપુરા ફસાઈ ગયા છો. અને તમારી સ્ત્રી પણ પાપીઓના પ્રપંચમાં

ફસાઈ પડી છે. હું ખાત્રીથી કહુ છું કે તમારી સ્ત્રી જારીણી નથી. તે શુદ્ધ પતિવ્રતા છે.

સૌભાગ્યચંદ્ર-ત્યારે શું મેં એને કંઈ પણ તપાસ કર્યા વગર તજી દીધી ? હાય, પ્રીયા મેં તને જારીણી ઠરાવી. અફસોસ ! પણ હાલ તે મને મળવી મુશ્કેલ છે કારણ કે તે પત્ર પહોંચતાંજ પ્રાણ ત્યાગ કર્યો હશે. પ્રીયા, મેં તને વગર તપાસે જારીણી ઠરાવી. પણ મહાત્મા મારી પ્રીયા જીવતી છે કે મરી ગઈ છે તે મને કૃપા કરી જણાવશો ?

ઈંદુમતિ-તમારી પ્રીયા જીવતી છે તે મરી ગઈ નથી તે પણ તમારી પાછળ જંગલે જંગલ રખડે છે.

સૌભાગ્યચંદ્ર-પણ હાલ તે ક્યાં હશે ?

ઈંદુમતિ-તે તમારી સામેજ ઉભી છે.

સૌભાગ્યચંદ્ર-ના હું તો ન માનું હું કેવી રીતે માનું કે તે અહિં આં છે.

ઈંદુમતિ-(પોતાનું ખરું રૂપ પ્રગટ કરે છે) વાહરે મારા સૌભાગ્ય, તમે ઘડી ઘડીમાં લોળવાઈ જાઓ છો. આ તમારી પ્રીયા આંહિ આંજ ઉભી રહી છે.

સૌભાગ્યચંદ્ર-કોણ મારી બહાલી ઈંદુમતિ !

ઈંદુમતિ-હા મારા પ્રાણેશ આપની ઈંદુમતિ.

સૌભાગ્યચંદ્ર-પ્રીયા, મેં તને જારીણી ઠરાવી, તેને માટે હું ક્ષમા માગું છું.

ઈંદુમતિ-પ્રાણનાથ, એમાં આપનો કાંઈ દોષ નથી. આપણા લલાટમાં લખ્યું હશે તેવું થયું.

પણ ચાલો હવે આપણે તમારા મિત્રની શોધમાં જઈએ. અને અમરગઢની શી હાલત છે તેની તપાસ કરીએ.

સૌભાગ્યચંદ્ર-ચાલો હવે જઈએ. પણ અરે મિત્ર પ્રતાપ તું હાલ ક્યાં હશે ?

ઇંદુમતિ-તે પણ આગળ ઉપર મળી આવશે. હવે પાપીઓનો ઘડો ભરાઈ ગયો છે. ચાલો હવે સત્વર જઈએ. (જાય છે.)

પ્રવેશ ૭.

સ્થળ—મેદાન.

પાત્ર-કનકપુરથી આવેલું લશ્કર, રાજા કનકસેન અને સરદારો પાછળથી પ્રતાપ તથા સુરો જહારવટીઓ તથા ધીર અને વીર.

કનકસેન-મારા શુરા સામંતો અને જહાદુર સરદારો આપણે અહિંઆં ઘણાં સંકટો વેઠી હવે છેક અમરગઢની લગલગમાં આવી પહોંચ્યા છીએ. માટે અહિંઆં લશ્કર ઘણું થાકી ગયેલું છે તેથી જરા વિશ્રામ લેવા માટે થોડી વાર થોલવું એવી મારી ઈચ્છા છે.

સામંતો-જેવી મહારાણીની આજ્ઞા. (પડાવ નાંખે છે. અને થોડીવારે પ્રતાપ આવે છે.)

પ્રતાપ-શિરછત્ર ભાઈઓ આપ કોણ છો અને ક્યાં જવાનો ઇરાદો રાખો છો ? હું એક મટેમાર્ગુ છું અને આપને ક્યાં જવાનું છે તે જાણવાની મારી જુ.

જાસા છે માટે મુજ ગરીબપર દયા કરી કહેશે ?

કનકસેન—અરે પાંચી હું કનકાપુરી નગરીનો રાજા કનકસેન છું. મારું લશ્કર લઈ અમરગઢ જવાની મારી વૃત્તિ છે. હું એક જીલમી માણસ કે જે નીચી જાતીનો માણસ ઉંચી પાયરીએ ચઢેલો તેના માટેજ જાઉં છું. લોપાળસિંહ જેના રાણાને પદભ્રષ્ટ કરી નિર્ભયપણે રાજ્ય ચલાવતા રૈયતને દુઃખી કરતા અને રાજ્યની પાયમાલી કરતા નિર્દય અધર્મી માણસને તેના કાળા કૃત્યોનું ફળ ચખાડવા જાઉં છું.

પ્રતાપ—(સ્વ) અરે આતો મારા સસરા ! અરે પણ કંઈ હરકત નહિ, શું જીલમી જીલમસિંહનો પ્રપંચ ખુલ્લો પડ્યો ! શું તેનું મૃત્યુ પાસે આવ્યું ! ખરેખર બહુ કરે તે થોડાને માટે. અરે નીચ જીલમ તેં ચાર દિવસના ચાંદરણાં સમાન મુખ લોગવી નિષ્કપટી સૌભાગ્યને દેશનિકાલ કરાવ્યો. હાય હાય ! તને શું મુઝયું ! પણ આલ, વધારે લપન છપન કર્યાથી કંઈ જાહેર થઈ જવાશે. (પ્રકાશ) મહારાણા, મને સાથે આવવાને રજા આપશો. મેં પણ તેના કુકર્મની ખખર સાંભળી છે. માટે મારે પણ તેમાં ભાગ લેવાની ઉત્કંઠા છે. જો આપની આજ્ઞા હશે તો મારી જનતી મદદકરીશ.

કનકસેન—(સ્વ) અરે આ માણસના બોલચાલ પરથી અને તેની મુખમુદ્રાથી મને તો પ્રતાપ જેવો લાગે છે. તેની બોલવાની માધુર્યતા પણ તેના જેવીજ આવે છે. અરે પણ એકદમ કેમ કહી શકાય ! ચાલો

આગળ સૌ થઈ પડશે. હમણાં તો તે આવવાની રજા માગે છે તો ભલેને તે આવે તેમાં આપણું શું જવાનું છે. લાલ લાખ તો સવાલાખ. આટલા લશ્કરમાં એક માણસ વધારે. (પ્રકાશ) જો તમારે આવવાની મરજી હોય તો તમને આવવાની રજા છે પણ આપ કોણ છો તે જાણવાની હું આશા રાખું છું.

પ્રતાપ-હું એક દુઃખી મુસાફર છું. મારે માથે દુઃખનાં ઝાડ ઉગ્યાં છે. મારા ઉપર ઘણી અવધિ થઈ છે. હું માફ દુઃખ કહી આપને સંતાપ ઉત્પન્ન કરવો એવી મારી વૃત્તિ નથી. તેમ છતાં જો જાણવાની આપની મરજી હશે તો આપ આગળ ઉપર જોશો.

કનકસેન-હીક ત્યારે તમારી મરજી એમ છે તો આગળ ઉપર કહેજો અને હમણાં ચાલો (લશ્કર કુચ કરવા માંડે છે એટલામાં સુરો, ધીર અને વીર આવે છે.) અરે બહાદુર સરદારો, આપ ક્યાં જવાની ઇચ્છા રાખો છો તે જણાવવા કૃપા કરશો.

સુરો-રાજા, હું એક બહારવટીઓ છું, અને માફ નામ સુરો છે, અને જે આ બે છોકરા મારી સાથે છે તે અમરમઢના મહારાણા ભોપાળસિંહના પુત્રો છે. પહેલો હું જલમસિંહના કપટમાં ફસાઈ લાલચને લીધે હું ઉપાડી લાવ્યો હતો, પણ મેં એમને મારી ન નાંખતાં જીવતા રાખ્યા છે તેથી હવે હું મહારાણાને પાછા સોંપવા અમરમઢ જાઉં છું, પણ મેં એવું સાંભળ્યું છે કે મહારાણાને તો પદબ્રજ કરી તે પાપી જલમ ગા-

દીએ બેઠો છે. તો હું કેટલુંક સૈન્ય ભેગું કરી પકડવા અને મારવા ફરું છું. આવી મારી મનની વૃત્તિઓ છે. હવે આપ મહેરબાન દયા કરી કહેશો કે આપ ક્યાં જવાનો ઈરાદો રાખો છો.

કનકસેન—અમારો અને તમારા મત મળતો આવે છે. હું કનકપુરનો રાજા કનકસેન છું અને તમે પણ જો આવતા હોતો સાથે ચાલો.

સુરો—ઠીક ત્યારે ચાલો. (લશ્કર, પ્રતાપ, સુરો, ધીર તથા વીર બધા મળી સાથે જાય છે.

પ્રવેશ ૮.

સ્થળ—જંગલ.

પાત્ર—સૌભાગ્યચંદ્ર, ઈંદુમતિ, મોહિની અને પાછળથી ભોપાળસિંહ.

સૌભાગ્યચંદ્ર—પ્રીયા, આપણને જંગલમાં રખડતાં રખડતાં ઘણા દિવસ વીતી ગયા છે. અને આપણે અહિંઆં તપાસ કરી તો કોઈ પણ માણસ પ્રતાપ અગર સુરો નજરે પડતા નથી. માટે આપણે તો હવે અમરગઢમાં જવું જોઈએ. કારણ કે મેં એવી વાત સાંભળી છે કે કનકપુરથી રાજા કનકસેન સૈન્ય લઈ દુષ્ટ, જીલમી, કપટી, દુરાચારી જલમસિંહને સજા કરવા ચઢ્યા છે. અને હું આશા રાખું છું કે સુરો પણ ત્યાં ગયો હશે.

ઈન્દુમતિ—હા, પ્રાણનાથ મારો પણ મત એવો છે. અને હવે આપણે અમરગઢમાં જવું જોઈએ. કારણ કે

કનકપુરથી સૈન્ય ઘણા દિવસ થયાં નીકળી ગયું હશે. તેની આપને ખબર તો હશે.

સૌભાગ્યચંદ્ર-સૈન્ય તો ઘણા દિવસથી નીકળી ગયું છે. અને તે લગભગ અમરગઢની નજદીક આવી ગયું હશે. માટે આપણે પણ ઉતાવળથી જવું જોઈએ. અને પાપીને સજા કરવામાં લાગ લેવો જોઈએ.

મોહિની-(સ્વગત) અરે, આતો મારા પીતાની વાત કરે છે. અને તે અમરગઢની નજદીક આવી ગયા હશે. તેમજ હમે પણ આવી ગયાં છીએ તો હવે પિતાનો તો મારે મેળાપ થશે.

સૌભાગ્યચંદ્ર-અને પ્રીયા મેં એવી વાત સાંભળી છે કે એક બહાદુર સરદાર પણ રસ્તામાં ભેગો થયો છે. તે કદાચ પ્રતાપ હશે એવી મને શંકા રહે છે. કારણકે તેના વગર બીજો કોઈ દુઃખીયારો નથી, અને તે મારી પાછળ નીકળી ગયો છે તેથી તે પણ ત્યાં બીજું નામ ધારણ કરી આવેલો હશે, માટે ઘણું કરીને પ્રતાપનો પણ ત્યાં પતો મળશે.

મોહિની-(સ્વ) અરે મારા પ્રાણનાથ પણ મને ત્યાં મળશે. શું નશિબના ખેલ છે ! મને હવે ખાત્રી છે કે આપણી ચઢતી આવી છે અને પાપીઓની પડતી ઢસા આવી હશે.

સૌભાગ્યચંદ્ર-પણ અરે પેલું સામેથી કોણ આવેછે !

ઈંદુમતિ-અરે મને તો મારા પીતા જેવા લાગે છે

કઠાય તે તો નહોય ! ખરેખર તેજ હશે કારણ કે તે જીવમી જલમસીહથી પદબ્રષ્ટ થએલા છે. (ભોપળ-સિંહ આવે છે.)

સૌભાગ્યચંદ્ર-અરે ભલા માણસ, આપ અહિંઆં આમ દુઃખીયારાની માફક કેમ રખડો છો ? મને એમ લાગે છે કે આપને કંઈ મોટું સંકટ આવી પડ્યું છે. અને આપ કોઈના વિષુદ્ધ થવાથી દુઃખી જણાઓ છો.

ભોપળસિંહ-અરે ભાઈ, આપને કાંઈ માફ દુઃખ સાંભળવાની જરૂર છે ?

સૌભાગ્યચંદ્ર-જરૂર તો કાંઈ નથી. પણ આપ દુઃખમાં હશે તો બનતો પ્રયત્ન કરી મારી થતી મહેનતે મદદ કરીશ.

ભોપળસિંહ-અરે સરદાર, હું અમરગઢનો રાજા ભોપળસિંહ છું. મેં પાપીના કંદમાં ફસાઈ નિમક-હલાલ સરદાર ખોયો છે. તેમજ મારી પુત્રી ઇંદુમતિ ને પણ ખોઈ છે. અને આખરે પાપીના કંદમાં ફસાઈ હું પણ પદબ્રષ્ટ થયો છું.

સૌભાગ્યચંદ્ર-મને આપના સરદારોનાં નામ કે જે આપે ખોયેલા છે તે કહેવા કૃપા કરશે અને જે મારાથી બની શકશે તો તમારા ખોવાઈ ગએલા સરદારો તથા પુત્રીની ખોળ કઢાવી આપીશ.

ભોપળસિંહ-જે તમારાથી બને તો તમે ખોળી આપજો. પણ તે સરદારો ભાગ્યેજ મળે. કારણ કે તે સરદારોને નીકળી ગયે આજ ઘણા દિવસ થઈ ગયા

છે. અને મેં તેમને મારા દેશની પાર જવાને હુકમ
કર્યો હતો તેથી મારા દેશમાં તેઓ નહિ મળે અને
તેમનું મળવું ઘણું મુશ્કેલ છે. (નિશ્વાસ નાંખે છે.)
અરે ! સૌભાગ્ય, મેં તને દેશનિકાલ કર્યો. અરે ! મારી
પુત્રી ઇંદુ, મેં તને પણ તણ દીધી. હવે તું મને
ક્યારે મળીશ.

સૌભાગ્યચંદ્ર-મહારાજ આપ આમ શોકાગ્નિમાં
ડુબી જાઓ નહિ. હું ખાત્રીથી કહું છું કે તે જીવતા છે
અને તે બધા તમારા રાજ્યમાં જલમસિંહને પકડ-
વાના પ્રયત્નમાં ફરે છે, અને કનકપુરથી મહારાણાનું
સૈન્ય પણ જલમસિંહને પકડવા આવેલું છે. તો તે પ-
ણ અમરગઢ કાલરોજ પહોંચી જશે. માટે ચાલો, આ-
પણે બધા સૈન્યમાં મળી જઈએ, અને જલમસિંહને
પકડીએ. પછી આપણે બધાની ભાળ કઢાવીશું.

ભોપાળસિંહ-હૈં ! હૈં ! શું કનકપુરથી સૈન્ય આ-
વ્યું છે ! શું જગત્ સરજનહારની ખુબી મને અણુચી-
તી મદદ આવી મળી છે ! હા ભાઈ ચાલો આપણે
બધા ભેગાં મળી જઈએ અને પછી બધાંની શોધ
કઢાવીએ.

ઇન્દુમતિ-(સ્વગત) આહા પ્રભુ ! શું તારી કળા !
શું મારા પિતાની આ દશા ! અરે દિનખંધુ દિનાનાથ,
હવે આ દુઃખ ટાળી સુખ આપ. હવે અવધિ થઈ ગઈ
છે. દુઃખમાં બાકી કંઈ પણ રહ્યું નથી. મન તો આ
દુઃખી પિતાને ભેઈ ધીરજ ખમતું નથી. હમણાં પ્રકા-

શિત થાઉં. પણ નાના, સજુરીનાં ફળ મીઠાં હોય છે. માટે હાલમાં તો ઝોળખાણ કાઢ્યા વિના સાથે ચાલો.

સૌભાગ્યચંદ્ર-હા ચાલો. મહારાણા, પણ હવે આપણે અહિંઆથી સત્વર જવું જોઈએ. કારણ કે મેં એવી વાત સાંભળી છે કે કાલે નવિનચંદ્રને ફાંસી દેવાની છે. તો આપણે જલદીથી જઈ કનકપુરના સૈન્યને ચેતવણી આપવી જોઈએ. અને તેને બચાવવો જોઈએ.

ભોપાળસિંહ-અરે ભલા માણસ આપનું કહેવું બ્યાજબી છે માટે ત્વરાથી જઈએ. (જાય છે.)

પ્રવેશ ૯.

સ્થળ—અમરગઢ.

પાત્ર—સૈન્ય, કનકસેન, પાછળથી ભોપાળસિંહ અને સૌભાગ્ય, ઇંદુમતિ અને મોહિની (સૈન્યનો પડાવ નાંખ્યો છે. ત્યાં ભોપાળસિંહ આવે છે અને કહે છે.

ભોપાળસિંહ-અરે બહાદુર સરદારો, આપણો રાજા ક્યાં છે ? મારે તેમને મળવું છે.

બળદેવસિંહ-આપ કોણ છો ? અને ક્યાં જવાની ઇચ્છા રાખો છો ?

ભોપાળસિંહ-હું એક રજપુત છું અને મારે મહારાણા કનકસેનને મળવું છે. તો મહેરબાની કરી અંદર જવાની રજા આપશો.

બળદેવસિંહ-તમે કોણ રહો છું મહારાણાને અંદર મળી આવું. (કનકસેન રાજા પાસે જાય છે.)

મહારાણા, આપની પાસે ચાર રજપુત સરદારો

આવવામાં ગણી કરેછે. તો જો આપની આજ્ઞા હોયતો અંદર આવવા દેઉં.

કનકસેન—જાઓ સત્વર પ્રવેશ કરાવો. (બળદેવ-સિંહ જાયછે અને તેમને બોલાવેછે.)

ભોપાળસિંહ—(આવીને નમન કરી ઉભો રહેછે.)

કનકસેન—આપ કોણ છો ? અને શાકારણથી આપનું પધારવું થયું છે ? આપ કંઈ ભારે દુઃખમાં આવી પડ્યા હો એવું મને લાગે છે.

ભોપાળસિંહ—હા હું એક દુઃખીયારો. રજપુત છું મેં દુષ્ટ થઈ નિમકહરામની સંગતે થઈ કંઈપણ તપાસ કર્યા વગર નિમકહલાલ સરદારો બોચા છે. (કપાળ ફૂટે છે.) સૌભાગ્ય, તું મને ક્યારે મળીશ !

કનકસેન—કોણ ? મહારાણા ભોપાળસિંહ !

ભોપાળસિંહ—હા, દુઃખી કબજતીને પહોંચેલો ભોપાળસિંહ !

કનકસેન—મહારાણા, આપને શોકાતુર થવાનું કંઈ પણ કારણ નથી. હવે થઈ ગઈતે થઈ. ગઈ વસ્તુનો શોચ કરવો નહિ. ગઈ તિથીઓ તો જોશીઓ પણ વાંચતા નથી. હવે આપણને જે કંઈ કરવાનું છે. તેજેમ બને તેમ ઉતાવળથી કરવાનું છે. કારણ કે આપને બચાવનાર નવિનચંદ્રને આજરોજ ફાંસીએ દેવાનો છે માટે કંઈ પણ વિલંબ કર્યા વગર બચાવવો જોઈએ. માટે બધો શોક તણ ચાલો, હવે તૈયાર થાઓ.

ભોપાળસિંહ—જેવી આપની ઈચ્છા. ચાલો જઈએ.

(ત્રણ જણ તરફ) બહાદુર સરદારો, આપણે ચાલો અને પાપીને ઘટતી શિક્ષા કરવાને તત્પર થાઓ.

ત્રણજણ-જેવી મહારાણીની આજ્ઞા.

કનકસેન-બળદેવસિંહ ?

બળદેવસિંહ-રાજન, મને શો હુકમ છે. ?

કનકસેન-ચાલો હવે સૈન્યની તૈયારી કરો. અને કંઈ પણ વિલંબ કર્યા વગર સત્વર થાઓ અને હવે આપણા મહારાણા ભોપાળસિંહ પણ મળી આવ્યા છે. માટે હાલમાં કંઈ પણ હર્ષની યાદગીરી કર્યા વગર તૈયારી કરો. કાલે આપણે એ દુષ્ટને પકડ્યા પછી પૂરો હર્ષજ છે. માટે હાલમાં જલદીથી તૈયારી કરો.

બળદેવસિંહ-જેવી મહારાણીની આજ્ઞા. (સૈન્ય તૈયાર થઈ બધા જાય છે.)

પ્રવેશ. ૧૦.

સ્થળ—મેદાન, ફાંસી.

પાત્ર-બલમસિંહ, નવીનચંદ્ર, તથા લશ્કર. પાછળથી પ્રતાપ, સૌભાગ્યચંદ્ર, ભોપાળસિંહ, કનકસેન અને લશ્કર.

બલમસિંહ-અરે નિમકહરામ છોકરા, તું મહારાણીને બતાવે તેમાં તારું શું જવાનું છે. તું બતાવ એટલે હું તને છોડી દઉં.

નવીનચંદ્ર-અરે નિમકહરામ કૂતરા, તું મને તારા જેવોજ ધારે છે ? તું મારા સહુ સ્વ કટકા કરી નાંખે, બલે મને ફાંસીએ ચઢાવ. મને અવળી ધાંણીએ પીલી

નાંખ, બલે મને પર્વત પરથી ફેંકી દે, પણ આ નવીનચંદ્ર મહારાણાને કદી પણ બતાવનાર નથી.

જાલમસિંહ-અરે છોકરા, આટલી મગરૂરી રાખવામાં તને શો ફાયદો થવાનો છે ? તું બતાવીશ તેમાં તારા બાપનું શું જવાનું છે ? તારે ને મહારાણાને સંબંધ શો છે ? તું કંઈ એમનો સગો છું ? નાના, મને એવું બાસતું નથી. ત્યારે તું બતાવને. તું એમનો એક સરદાર છે અને હું પણ તેમનો એક સરદાર છું તો તું બતાવ એટલે હું તને છોડી દઈશ અને એક મોટી નોકરી આપીશ.

નવીનચંદ્ર-અરે નિમકહરામ સરદાર, સંબંધ શો ! સંબંધ તો ઘણો છે. પણ સંબંધ પાળે તેનેજ છે. નિમકહરામ કૂતરાને ટુકડા રોટલાનીજ સગાઈ, બગલાને શિકાર મળે ત્યાં સુધીની સગાઈ. વ્યભિચારી વેશ્યાને પૈસા મળે ત્યાં સુધીની સગાઈ. પણ આ નિમકહલાલ સરદારને તો જીવ જતાં સુધીની સગાઈ છે.

જાલમસિંહ-અરે નાદાન, જેમ જેમ તને કાલા વાલા કરીએ છીએ તેમ તેમ વધારે ચઢે છે. અને વધારે બોલવા લાગે છે. હવે તો તને ચાબુકનો માર મારવો પડશે. બોલ બતાવે છે કે નહિ ?

નવીનચંદ્ર-અરે દુષ્ટ કદી સાગર માઝા મુકે, આકાશ પાતાળ એક થાય, પૃથ્વી રસાતાળ બાય, પૂર્વનો સૂર્ય પશ્ચિમમાં ઉગે તો પણ આ નવીનચંદ્ર કદી લોપાંજસિંહને બતાવનાર નથી.

જાલમસિંહ-ખસ ચુપ રહે છોકરા, હવે તારે ઇશ્વરનું સ્મરણ કરવું હોય તો કરી લે.

નવીનચંદ્ર-(હાથ બેડી ઇશ્વરની સ્તુતિ કરે છે.)

ગાયન. ૮.

સાહાય થાઓ દીનાનાથ,

ઓ પ્રભુ મુને, સાહાય થાઓ દીનાનાથ.

આવી આ દુઃખની માંદા

ઓ પ્રભુ૦

મરવા ઉભો છું દુષ્ટની સામે,

દયા નથી તલ ભાર.

ઓ પ્રભુ૦

રાણાને બચાવવા, મરું છું અહીંયાં;

લેજે શરણની માદા.

ઓ પ્રભુ૦

પ્યારા મિત્રો તમને, પ્રણામ છે મારા;

મરું છું વિયોગમાં હાય....

.... ઓ પ્રભુ૦

ભૂમિ માતા દોષે ક્ષમા તું કરજે;

જાઉં છું તજી તુને આજ....

.... ઓ પ્રભુ૦

અરે દુષ્ટ, તારે મને મારવો હોય તો ભલે માર.

તારી તરવારથી મરવાને હું કદી પણ ખીતો નથી. હવે

વાર લગાડ્યા વગર મને મારવો હોય તો સુખેથી માર.

જાલમસિંહ-અરે નાદાન છોકરા, નાહક શા માટે

પ્રાણ ખોવાને તૈયાર થયો છે ? માની જા, માની જા,

અને રાંજાને ખતાવી દે.

નવીનચંદ્ર-અરે નિમકહરામ, હું કદી પણ મા-

નનાર નથી. હવે વિલંબ કર્યા વગર તું મને ખુશીથી માર.

જલમસિંહ-તું ના બતાવે તો તેનાં ફળ ચાખજ
(સિપાઈ પ્રત્યે) સિપાઈઓ, આ નવીનચંદ્રને ફાંસી-
એ ચઢાવી દો.

સિપાઈઓ-જેવી મહારાણીની આજ્ઞા. (ફાંસીપર
ચઢાવવા લઈ જાય છે. એટલામાં સૌભાગ્યચંદ્ર, પ્રતાપ,
ભોપાળસિંહ, કનકસેન, અને લશ્કર આવી પહોંચે છે.)

સૌભાગ્યચંદ્ર-આ રાજ્યદ્રોહી નિમકહરામને પકડો.
(બધા પકડી લે છે. બીજા સિપાઈઓ નાશી જાય
છે. અને નવીનચંદ્ર છુટો થાય છે.)

પ્રવેશ ૧૧.

સ્થળ-કચેરી.

પાત્ર-કનકસેન, ભોપાળસિંહ, સૌભાગ્યચંદ્ર, પ્રતા-
પ, નવીનચંદ્ર, ઇંદુમતિ, અને સરદારો તથા સભાસદો.

ભોપાળસિંહ-(નવીનચંદ્રને) નવીનચંદ્ર એ ની-
મકહરામ, રાજ્યદ્રોહી જલમસિંહને પકડી લાવો.

(જલમસિંહને પકડી લાવે છે ?)

જલમસિંહ-મહારાણા જે શીક્ષા કરમાવે તે ઉ-
ઠાવા તૈયાર છું, પાપીછું, નીર્દયછું, મેં ઘણાં પાપ કર્મો
કર્યાં છે, સૌભાગ્યને દેશનીકાલ કરાવવા, પાઠશાહ પાસે
જનાર હું. હાય સતિ ઇંદુમતિને સતાવનાર હું, હાય
સઘળી વાતમાં હું જ છું, હે સતિ તું મારી માતા છે.
મેં તને ઘણું દુઃખ દીધું તેને માટે મને ઘણો પશ્ચાતા-
પ થાય છે. હે સતી તું મને દર્શન આપી મારા પાપ-
ની ક્ષમા આપ. મહારાણા હું આ વખતે આપ જે શી-

શા દરમાલો તે કબુલ કરવા ઉભો છું' પણ મને એક વખત મારી સતી માતા ઇંદુમતિ મળે. અને મારા પાપની માફી આપે. એટલે હું મારા કેટલાક પાપમાંથી મુક્ત થાઉં. અરે મારી માતા, અરે ભલા સૌભાગ્ય આપ ક્યાં હશે.

સોપાળસિંહ—(૨૫) આ દુષ્ટને એના પાપનો પુરેપુરો પસ્તાવો થાય છે. જો આ વખતે મને મારી બહાલી પુત્રી ઇંદુમતિ મળે અને સૌભાગ્યચંદ્ર તથા પ્રતાપ મળે તો આ હર્ષમાં પછી મણા રહે નહિ. પણ હાલ તે અહીં ક્યાંથી મળે !

સૌભાગ્યચંદ્ર—મહારાણા શોકાતુર થવાનું કંઈ પણ કારણ નથી. આપનો દાસ આપની પાસે ઉભો છે.

સોપાળસિંહ—કોણ મારો વફાદાર સૌભાગ્ય. !

સૌભાગ્યચંદ્ર—હા, અન્નદાતા, આપનો વિયોગી સૌભાગ્યચંદ્ર.

સોપાળસિંહ—આવ, અને મને હર્ષથી ભેટ પુત્ર મેં તને દુઃખ દીધામાં ખામી રાખી નથી. હાય મેં દુષ્ટ થઈ તને દેશ નિકાલ કરાવ્યો મેં વગર તપાસે તને દેશ નિકાલ કર્યો. પણ હાય મારી પુત્રી ક્યાં હશે !

સૌભાગ્યચંદ્ર—મહારાણા દુઃખી શા માટે થાઓ છો તે સઘળાં અહીંઆજ છે.

સોપાળસિંહ—ક્યાં છે ? મન સળુરી પકડતું નથી સૌભાગ્યચંદ્ર તું મને જલદીથી બતાવ.

ઇંદુમતિ—(આગળ આવીને) પિતા, બહાલા પિતા

આ તમારી દુખીયારી પુત્રી તમારી આગળ ઉભી છે.
 ભોપાળસિંહ-કોણ મારી દુઃખીયારી ! પુત્રી આવ
 બેટા આવ. અરે હું અપરાધી હું પાપી, કઠોર હૃદયનો
 મેં તારી લગારે પણ દરકાર લીધી નહિ.

ઈંદુમતિ-પીતા એમાં કોઈનો કશો દોષ દેવા
 જેવું નથી વીધીના લખેલા લેખમાં કદી પણ મીથ્યા
 થનાર નથી. મને એક સાધુ મળ્યો હતો તેણે કહ્યું હતું
 કે બેટા પ્રથમ તો તેરા કરમમે દુઃખહૈ પીછેથી સુખહૈ
 આ વાત સાચી ઠરી હવે આપણને સઘળાંને હર્ષ થયો.

ભોપાળસિંહ-(સૌભાગ્યચંદ્રને) સૌભાગ્યચંદ્ર, હું
 ધારૂં છું કે પ્રતાપ પણ અહીંઆં હશે.

સૌભાગ્યચંદ્ર-હા, મહારાણા, પ્રતાપ છે. પ્રતાપ
 પણ અહીંઆં છે. અને હમારી સાથે મહારાણા કનક-
 સેનની પુત્રી મોહીની પણ છે.

કનકસેન-શું મારી પુત્રી પણ અહીંયાં છે, જો હું
 આટલે સુધી આવ્યો તો પરમેશ્વરે મને દયા કરી મા-
 રાં સગાં વહલાંનો મેળાપ કર્યો. (સૌભાગ્યચંદ્રને)
 સૌભાગ્યચંદ્ર મારી લાડકવાઇ પુત્રી મોહીની અને એના
 સૌભાગ્ય રક્ષક પ્રતાપ કયાં છે.

પ્રતાપ-મહારાણા, આ દાસ આપની આગળજ
 ઉભો છે. અને તમારી પુત્રી પણ આ રહી.

કનકસેન-કોણ બહાલી મારી પુત્રી મોહીની !
 આવ બેટા.

ભોપાળસિંહ-પણ અરે મારી પ્રેમ કળાવતી કયાં

હુશે. અરે એ બિચારી ક્યાં પડી હશે.

જલમસિંહ-મહારાણા, મેં પાપીએ મારી
બહેનને પણ કાળાગ્રહમાં પુરી છે તો ત્રિપાઠને મોક-
લી બોલાવશો.

સૌભાગ્યચંદ્ર-(સ્વ) અરે દુષ્ટ તું તારી બહેનને પણ
કાળાગ્રહમાં પુર્યા વગર ન રહ્યો. હાય, દુષ્ટ તેં આ શું
કર્યું છે.

ભોપાળસિંહ-(સૌભાગ્યચંદ્ર) જાઓ અને મારી
પ્રીયાને બોલાવી લાવ. અને કહો કે હવે સુખનો દી-
વસ આવ્યો છે. (સૌભાગ્યચંદ્ર જાય છે અને રાણી ક-
મળાવતીને કાળાગ્રહમાંથી કાઢી લાવે છે.)

ભોપાળસિંહ-(કમળાવતી આવે છે તેને જોઈ)
કોણ મારી બહાલી કમળાવતી ?

કમળાવતિ-હા, મારા પ્રાણેશ તે હિણભાગી ક-
મળાવતિ.

ભોપાળસિંહ-આવ પ્રીયા આવ અને આ દુઃખી-
ને ભેટી સુખી કર. (ભેટે છે.)

સુરો-મહારાણાનો જય થાઓ.

ભોપાળસિંહ-કોણ કાકા જયમલભ !

સુરો-હા મારા શિરછત્ર તેજ હું. હું પોતે એક-
લો નહિ પણ આપણા ગુમ થઈ ગયેલા બે પુત્રો ધીર
તથા વીરપર આ રહ્યા. હું પાપીના ક્રંદમાં ફસી ઉ-
ચકી લાવ્યો હતો તે મારા દોષો ઉપર ધ્યાન ન આ-
પતાં આપના પુત્રની સંભાળ લેશો.

ભોપાળસિંહ-કોણ મારા ગુમ થઈ ગયેલા પુત્રો
ધીર તથા વીર !

ધીર અને વિર-હા આપના દુર્ભાગી ધિર તથા વિર (ભેટે છે.)

સૌભાગ્યચંદ્ર-મહારાણા હવે આ મામા જલમને તેમનાં પાપોનો પુરે પુરે પશ્ચાતાપ થયો છે તેમને કંઈ પણ સજા ન કરતાં માત્ર તેમની પદવી પાછા સોપશે એવી આશા રાખુ છું.

જલમસિંહ-મહારાણા હું પાપી છું હું નીચ દુરારી લંપટ છું હું કૃત્ત્રી છું આપને ઘણા ઘણા વખત દુઃખ દીધું છે તો મને મારા પાપની શિક્ષા થવી જોઈએ.

ભોપાળસિંહ-જલમસિંહ, હું તમને પુરતી શિક્ષા આપવાને તૈયાર હતો પણ મારા સૌભાગ્યચંદ્રની હઠ છે તો તે માટે તને છોડી દઉં છું અને તમારી જગીર પાછી સોંપુ છું.

સૌભાગ્યચંદ્ર-જલમસિંહજી તમને પણ તમારી જગીર પાછી સોંપવામાં આવે છે.

જલમસિંહ-મહારાણાનો જય થાઓ.

ભોપાળસિંહ-મારી પ્રેમવાળી પુત્રી મેં તારી દરકાર ન રાખતાં તને અત્યંત દુઃખ દીધું તેને માટે મને ક્ષમા આપ.

ઇંદુમતિ-પીતા આપને પરમેશ્વર તરફથી ક્ષમા મળેલીજ છે. પીતા, તેમાં તમારો દોષ નથી. મારા લલાટમાં લખ્યું હતું તેવું થયું.

ભોપાળસિંહ-મારી બહાલી પુત્રી મેં તને દુઃખ દીધું તેને માટે હું ક્ષમા માગું છું, અને સૌભાગ્યચંદ્ર હું તમને મારી પુત્રીનો હસ્ત સોંપું છું. અને કન્યાદાનમાં

મારું અડધું રાજ્ય અર્પણ કરું છું. (હસ્ત મેળાપ કરે છે. અને સર્વે સલા ખુશીના પોકાર કરે છે.

સર્વજન

ગાયન. ૮.

સૌભાગ્યચંદ્ર સેન ગાદીએ બીરાજે આજ;
નીશ્ચે નગરી સોનાની થઇ, કરો ઉત્સાહના ઉચાર.
ચંચળ થીતડુ ખુબ હરખાયે, અચલ તપો એનું રાજ
દુશ્મન એના દીલમાં ડરે છે, હૈડે હર્ષ ન માય.

પ્યારા પ્રભુ. (૨)

લાખો દીવસ એનું રાજ્ય તપો, એ એકજ અંતર આશ
લક્ષ્મીજી એના લક્ષ્મીજી એના, અખુટ રહો ભંડાર.

પ્યારા પ્રભુ (૨)

મનથી મારી પ્રજા જાણી, પામશે એ રાજન;
નથીએ નીર્દય છે દુઃખ ભજન, ખુશી ખુશી મન થાય

પ્યારા પ્રભુ (૨)

સુખેથી એ રાજ્ય ભોગવજે, મહેર કરો કીરતાર;
ખરાને ખરૂં ખોટાને કે ખોટું, કરે અદલ ઇનશાફ.

પ્યારા પ્રભુ (૨)

લાજ પ્રભુ એની આપના હાથમાં, સાચવજે દીનાનાથ
લઈએ આ સુખ ભવસાગરનું, છે આજે જય જયકાર.

પ્યારા પ્રભુ (૨)

આ પુસ્તકને અગાઉથી આશ્રય આપનાર સદગ્રસ્થોના મુખારક નામ.

(૨૫૯)

ગોધરા.

નામ.

નકલ.

હરીશ્ચંદ્ર ગોવિંદરાવ ૧
સેખ બદરદીન વલીબાદર મ્યુનસીપાલ કમીશનર. ૧
પઠાણુ શીરોજીખાં માસુમલીખાં. ... ૧
લવાર અંબાલાલ બાઈજી. ... ૧
શાહ વિહલ કથનજી.... ... ૧
સોની સાંકળચંદ નરોતમ. ... ૧
પંડયા અંબાલાલ ત્રિભોવનદાસ. ... ૧
તાહિરઅલી શેખ બદરદીન. ... ૧
જસવતસિંગ પ્રતાપસિંગ. ... ૧
શા. જમનાદાસ ઝવેરદાસ. ... ૧
મોદે, મુકાદમ, પરીખ. ... ૧

કાજ દાદામીયાં લતીફખાં. ... ૧
સિતારામસિંગ અબિલાખસિંહ. ... ૧
સોની મુનીલાલ છગનલાલ. ... ૧
આદિતરામ રાજરાંમ જીની. ... ૧
સુથાર દલસુખ જેઠાલાલ. ... ૧
વ્યાસ ધનેશ્વર ગીરજશંકર. ... ૧
જમાદાર અહમદહુસેન હસુભાઈ. ... ૧
સૈયદ ન્યાજઅલી હમામઅલી... ૧
સુથાર પુખલાલ નાથજી. ... ૧
પઠાણુ મદુખાં સદુખાં.... ... ૧
પરિખ માણેકલાલ છગનલાલ.... ૧
વ્યાસ અંબાશંકર દયાશંકર. ... ૧
સીધી સુનેમાનખાં મહમદખાં ... ૧

જમાદાર અમીરખાં ઉમરાવખાં...	...	૧	ચંદુલાલ હીરાલાલ મણ્ડીવાલા.	...	૩
મોચી નાનાભાઈ ગોવિંદભાઈ.	...	૧	શાહ જીવણલાલ સી.	...	૧
તલાટી સોમેશ્વર દાજીભાઈ.	...	૧	શેખ ગુલામરસુલ મહમદહુસેન.	...	૧
તુકરામ અમૃતરાવ.	...	૧	અગરવાલા જ્ઞેહાલાલ મુળચંદ...	...	૧
શાહ આત્મારામ બાપુજી.	...	૧	શાહ ભોળાભાઈ ભોગીલાલ.	...	૧
શાહ મણીલાલ લલ્લુભાઈ.	...	૧	મહેતા માણેકલાલ ગીરધરલાલ.	...	૧
મરાઠા નારાયણરાવ તુલશાજી.	...	૧	દાદાભાઈ અલીભાઈ.	...	૧
લુહાર પુરષોત્તમ મુળજી.	...	૧	ગજનંદ વાડીલાલ શેઠ.	...	૧
ચંદુલાલ છગનલાલ.	...	૧	સુધાકરાવ કૃષ્ણરાવ ડીપેટીયા...	...	૧
કાઠીઆવાડી બાલચંદ કુવરજી.	...	૧	દેશાઈ નરહરીલાલ ભોગીલાલ.	...	૧
શા. ચંદુલાલ છગનલાલ.	...	૧	મહેતા દશરથલાલ ત્રંબકલાલ...	...	૧
અમદાવાદ.			ત્રીવેદી ડાહ્યાભાઈ છેટલાલ.	...	૧
આત્મારામ અંબાશંકર....	...	૨	શેઠ માણેકલાલ ચુનીલાલ.	...	૧
જ્ઞેશી નાનાલાલ જ્ઞે.	...	૧	વાડાસીનોર.		
બચેચ વેંકટરાવ મોતીલાલ.	...	૧	પટેલ તળશીદાસ નારણદાસ.	...	૧
ચોકશી ચીમનલાલ ચુનીલાલ...	...	૧	અખટલ નલીઆ એહમદખા...	...	૧

શાહ સાંકળલાલ બાપુલાલ.	...	...	૧	દરજી ત્રીભોવન રચુછોડ.	...	...	૧
પરિખ ચંદુલાલ ગરબડ.	...	...	૧	સોની. ચંદુલાલ દામોદર....	...	...	૧
કંટકડીયા સાંકળલાલ ગરબડ.	...	...	૧	બદલસુ ભોતીરામ.	...	...	૧
પરિ ભોતીલાલ ગોરધન.	...	...	૧	શાહ શામળદાસ દલસુખ.	...	...	૧
કંટકડીયા લસુ છગન.	...	...	૧	શાહ હોંમતલાલ ગુલાબચંદ.	...	...	૧
અંબાલાલ યુનીલાલ બદ.	...	...	૧	લુણાવાડા.	...	...	૧
બટ યુનીલાલ મુળજી....	...	...	૧	દવે ભોતીલાલ ગણપત.	...	...	૧
વેળલપુરના.	...	...	૧	બની કાદર નાથજી.	...	...	૧
શાહ છગનલાલ પાનાચંદ.	...	...	૧	દવે મહાસુખ અંબાલાલ.	...	...	૧
સોની રચુછોડ રાયજી.	...	...	૧	કાલોલ.	...	...	૧
સોની હરગોવિંદ ભોતીલાલ.	...	...	૧	બની ચંદુલાલ યુનીલાલ.	...	...	૧
સોની લાલજી ગીરધર.	...	...	૧	શાહ હોંમતલાલ માણેકલાલ.	...	...	૧
મહેતા પુરષોત્તમ ભોતીલાલ.	...	...	૧	બની વાડીલાલ રામચંકર.	...	...	૧
સોની ચંકલાલ છગનલાલ.	...	...	૧	સુથાર ગીરધર નાગર,	...	...	૧
મહેતા ભોતીલાલ છગનલાલ.	...	...	૧	મહુધા.	...	...	૧
સુથાર મનસુખ મંગળ.	...	...	૧	બેસી લાખલાલ ભવાનીચંકર.	...	...	૧

પરિ દુલયંદ કેવળજી. ... ૧
જ્ઞેશી ચુનીલાલ નાનાલાલ ... ૧

વડોદરા.

દવે ત્રીભોવન લીલાધર.

ધોળકા.

સુજભંડર ચંદુલાલ ... ૧
જગદેશ કુમાર જીભાઈ યારોડ. ... ૧
કંદોઈ છોટાલાલ માણેકલાલ.... ૧

માતર.

વાસણા યુજર.
માસ્તર રણછોડ હરગોવિંદદાસ. ... ૧

સુથરામપુર.

રાકોર જગતસીંહજી નાહારસીંહજી. ... ૧

ભદ્રવ દરજેસિંહ નાનાભાઈ. ... ૧
ભદ્ર મેત્રાગ મહેતા ઝવેરલાલ ભવાનીશંકર... ૧

ઉમરેઠ.

ચીમનલાલ અમૃતલાલ. ... ૧
ચાહ. છોટાલાલ લક્ષ્મીદાસ ... ૧

દાહોહ.

દવે આદિતરામ વિષ્ણુદત્ત ... ૧

વલસાડ.

હનસોતી કૃષ્ણલાલ જીવણલાલ. ... ૧

રાયોડ.

ગીરધરલાલ મશ્વરદાસ. ... ૧

વિઝાપુર.

હરિલાલ વલ્લભાઈ મહેતા. ... ૧

અમૃતલાલ હરિલાલ દેશાઈ ... ૧

પ્રાંતીજ.

રાહાભાષા ગોરધન પારેખ.	...	...	...	૧
વાડીલાલ હરગોવિંદદાસ.	...	...	...	૧
માણસા.				
જેશી આપા હરિશંકર રામેશ્વર.	...	...	...	૧
ભટ્ટ ચતુરલાલ આદીતરામ.	...	...	...	૧
મહેલોલ.				
શાહ મગનલાલ લક્ષ્મીભાઈ.	...	...	...	૧
હરદૂડી.				
પટેલ ઝવેરદાસ. રાયજી.	...	...	...	૧
પટેલ ખુશાલ પ્રભુદાસ.	...	...	...	૧
રાજગઢ.				
વરિઆ હિરાલાલ જાદવજી.	...	...	...	૧
ઠાસરા.				
મહેતા કૃષ્ણપ્રસાદ માણિકલાલ.	...	...	...	૧
શૈલ જોધલાલ ગરખડદાસ.	...	...	...	૧

કપડચણજ.

હરિલાલ ભોગીલાલ સોની.	...	...	...	૧
પટ્ટના વિરેશ્વર હરજીવ.	...	...	...	૧
ડાકોર.				
શાહ છોટાલાલ મથુર.	...	...	...	૧
નડીયાદ.				
હરિલાલ જગજીવનદાસ કંદોદ.	...	...	...	૧
અંબાલાલ મોતીલાલ.	...	...	...	૧
શહેરા.				
પટવા. હરજીવન મુળજી.	...	...	...	૧
બારીઆ.				
બ્યાસ ગણપતરામ કાળીદાસ.	...	...	...	૧
કેડોદ.				
બ્યાસ. નારણજી રણજીડજી.	...	...	...	૧

આ પુસ્તક નીચે લખેલી જગાએથી મ

ગોધરા—કર્તા તરફથી મળશે. તથા

ભટ. મણીશંકર રણછોડ તરફથી મળશે.

વાડાસીનોર—દાકતર. હરીવલ્લવ વીધારાગ તરફથી મળશે.

કપડવણજ—સોની હરિલાલ ભોગીલાલના તરફથી મળશે.

વેજલપુર—રણછોડ રાયજી તરફથી મળશે.

અમદાવાદ—વિજય પ્રવર્તક પ્રેસના મેનેજર.

પટેલ છગનલાલ હરગોવિનદાસ તરફથી મળશે.

ગરજ હોયતો વાંચો. જીંદગી સુધારવી હોયતો વાંચો
શ્રી દેવગઢ બારીયાના

નામદાર માહારાજ માહારાજીના માનસીંહજી માહારાજના

ઉદાર આશ્રયથી બહાર પડેલા “શુરવીર રાજમક્ત મો-
તીસીંગ” નામના પુસ્તકની ઘણી થોડી નકલો બાકી રહી છે.

૧ લો:—પ્રીયમીત્ર એટલી બધી ઉતાવળ કેમ ? ક્યાં
જાઓ છો !!

૨ જો:—ભાઈ, મોઘે મુકાદમ, પરીખે બનાવેલ “રા-
જ્યમક્ત મોતીસીંગ” નામના પુસ્તકની નકલ ખરીદવા
જાઉં છું કારણ કે એની ઘણીજ થોડી નકલો હવે બાકી
રહેલી છે એવું સંભળાય છે. એમણે કીંમત પણ ઘટા-
ડીને ફક્ત ૦-૬-૦ રાખેલી છે.

૧ લો:—એમ એટલું બધું શું છે ?

૨ જો:—એમના આપણી હાલની સ્થિતિનું વર્ણન
કર્યું છે, નફ્ટ નોકરી માટે આજમાલના ખી. એ થએલા
પણ કેવા તરફડીયાં ગારે છે એનો આબેહુય ચીતાર
ચીતાર્યો છે. કાલેજમાં વીધાર્થીઓની ધર્મપ્રત્યે કેવી લા-
ગણી હોય છે તે પણ બતાવ્યું છે. ભાઈ એ પુસ્તક
ખરીદ શો નહીતો નકલો બધી ખપી જશે.

૨ જો:—ગોધરામાં મોઘે મુકાદમ પરીખ.

” ચંદુલાલ ગનસુખ.

” વીરૂત કસનજી.

અમદાવાદ—મણીલાલ જીવણલાલ ગાંધી

કાલોલ—ચંદુલાલ સુનીલાલ ગાંધી

મોઘે મુકાદમ પરીખ.

જાહેર ખખર.

વાંચો! જરૂર વાંચો!

ગૂર્જર ભાષાના હિતેચ્છુ મહસ્થો, અગારા તર-
ફથી “ કીશોર કાન્તા ” નામે નૌતમ કથા નાટ્યની
ઢગમાં થોડા દીવસથી રચી પ્રસીદ્ધ કરવામાં આવી
છે. આ પુસ્તકમાં શુદ્ધ પ્રેમનો, પિતૃ ભક્તીનો, સ-
તીનાં સતીત્વનો, ભુંગાઇનાં ભુંગા પરિણામનો પવિત્ર
સતીઓના પતિવ્રત ભંગ કરવા મથનાર પાપીના
પાપના પશ્ચાતાપનો ચિતાર આમેલુજ દર્શાવ્યાં છે.
તેની નકલો ઘણી ખપી છે. ગાત્ર થોડી નકલો હાલ
રહી છે. આ પુસ્તક ડેમી ૧૨ પેજી પ્રમા ૩૧૨ પાનાનું
છે તે છતાં તેની કીમત જુગલ એટલે ૩.૦-૧૦-૦
રાખેલી છે.

ખર્ચ મંગાવનારને શીર છે.

ડૉ. મુ. ગોધરા.

મુ. કયાશાળા પાસે.

શા. વિહલદાસ કસનજી.

થોડે પૈસે મોટો લાભ.

ખરીદ કરોને કરાવો. નહિતો થાશે પસ્તાવો.

આર્ય મહિલાઓ, તમામ રસથી ભરપુર અતિ મનરંજક જેમાં મુખ્યત્વે કરી સતીઓએ પતિવ્રતાના પવિત્રપણાની છાપ પાડી અમર કિર્તિના અચળ વાવટા ફરકાવ્યા છે તેનો આભેદુષ્ટ ચિતાર દર્શાવનાર આ ચતુર-ચંદન ટુંક મુદતથીજ છપાઈ બહાર પડેલું છે. જેની ઘણીજ નકલો ખપી ગઈ છે માત્ર થોડીજ બાકી રહી છે તેને માત્ર જુગાસુ પુરૂષો નીચેને સરનામે પોતાના ખરાખર ઠેકાણા સહિત લખશે તો ખાસ સ્વદેશી સેવાની પીછાતને માટે સ્વદેશી જનોને વી. પી. થી મોકલી આપવામાં આવશે સ્વદેશી પ્રત્યેની મારી ફરજ જાણી કીંમત ઘણી થોડીજ માત્ર રૂ. ૦-૮-૦ રાખવામાં આવી છે તો આશા છે કે દરેક દેશાભિમાની પુરૂષ આ પુસ્તકની એકેક નકલ પોતાના પવિત્ર મંદીરમાં લાયબ્રેરી શોભાવવા દાખલ કરશે અને એ રીતે દેશી કાર્યને ઉત્તેજન આપી આભારી કરશે.

મળવાનાં ઠેકાણાં.

ગાંધરા-જે. હીરાલાલપુર પોત્તમ.

તાડવાના ધનામદાર

કાલોલ-કર્તા પાસેથી,

લી. કર્તા.

પંચમાલ.

